

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologie

Bc. Kateřina Hanousková

Vývoj postavení ženy v rodině

Diplomová práce

Praha 2013

Autorka práce: **Bc. Kateřina Hanousková**

Vedoucí práce: **PhDr. Hana Maříková, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

HANOUSKOVÁ, Kateřina. *Vývoj postavení ženy v rodině*. Praha, 2013. 97 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce PhDr. Hana Maříková, Ph.D.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá vývojem postavení ženy v rodině na území České republiky od 50. let 20. století. Teoretická a hodnotová část práce rozpracovává širší souvislosti této problematiky, které vidí zejména v genderové socializaci, mužských a ženských rolích a genderových stereotypech. Dále se práce věnuje rodině, jejím hlavním funkcím a významným teoriím od druhé poloviny 20. století, které se zabývají vývojem rodiny a postavení žen v ní. Jedná se především o teorie evropského a amerického kontextu, protože v tomto období byla česká sociologie zrušena a zakázána. Práce také stručně charakterizuje demografický vývoj rodiny. Zmapování hlavních událostí ukazuje historickou proměnlivost (ne)rovností mezi mužem a ženou. Výzkum je zaměřen na ženy a jejich popis obvyklých situací reflektujících každodennost v rodinném životě. Ženy byly rozděleny do tří věkových kategorií simulujících tři generace. Jejich výpovědi tak pomohly získat ucelené informace k zmapování vývoje postavení ženy v rodině na území České republiky v průběhu druhé poloviny 20. století. Výsledky výzkumu ukazují na to, že ženy jsou si spíše vědomy obecného vývoje postavení ženy v rodině než samy na svém postavení nebo postavení žen v jejich okolí. Změnu hodnotí pozitivně ve smyslu, že ženy nejsou na mužích tolik závislé, mohou budovat vlastní kariéru, získat vzdělání, muži se více zapojují v domácnosti a pečují o děti. Na druhou stranu změnu vnímají i negativně, protože z jejich pohledu si lidé neváží vztahů, neumí řešit partnerské problémy a ženy mohou muže snadněji opustit, protože na nich již nejsou tolik závislé.

Abstract

This diploma thesis researches the development of the position of a woman in the family in the Czech Republic since the fifties of the 20th century. The theoretical part further develops wider background of a researched issue. As a further background are considered mainly the gender socialisation, roles of man and women and gender stereotypes. Furthermore this diploma thesis deals with family main functions and important theories since the second half of the 20th century which deal with the family development and position of women in the family. There are discussed mainly the US and European theories. In the discussed era was in Czech sociology banned and prohibited. Thesis also briefly characterizes demographic development of a family. The results from the mapping of the main issues show historical variability of (un)evenness between man and woman. The research is focused on and their description of common situations which reflect everydayness in the family life. Women were divided into three age groups for simulation of three generations. Their statements helped to get complete information that were further used for mapping of the position of a woman in a family in the Czech Republic in the period of second half of a 20th century. The results of a research reveal those women are more aware of a general development of a position of a woman in a family than of a development of their own position in their neighbourhood. They evaluate as a positive that woman are not so dependent on men, they can build a career, get education, men are more helpful to them, men also care more about their children than in the past. On the other hand women rate the change also negative because from their point of view people do not appreciate relationships and they are not able to solve problems in relationship. Women can leave men more easily because they are not so dependent on them.

Klíčová slova

pohlaví, genderové stereotypy, postavení ženy, rodina, zakládání rodiny, porodnost, sňatečnost, rodinná politika, společnost

Keywords

gender, gender stereotypes, position of woman, family, family establishment, natality, marriage rate, family policy, society

Rozsah práce: 143 434 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. 5. 2013

Bc. Kateřina Hanousková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní PhDr. Haně Maříkové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala všem respondentkám, které se účastnily mého výzkumu. Díky nim jsem měla možnost nahlédnout do jejich soukromých životů a získat tak informace, které jsem zpracovala v praktické části své práce.

Institut sociologie
Teze diplomové práce

Předpokládaný název diplomové práce:

VÝVOJ POSTAVENÍ ŽENY V RODINĚ

1. Uvedení do tématu

Společnost se neustále rozvíjí a změny se týkají i našeho osobního života. Hlavních tématem mé diplomové práce budou změny v rodině. Zaměřím se na vývoj postavení žen v rodině, přesněji na ženy v české společnosti a změny, které proběhly ve druhé polovině 20. století. V první části diplomové práce se budu věnovat teoretickým přístupům a hodnotovým východiskům. Zde budou také definované všechny potřebné pojmy, které budu v práci používat. Jedním z hlavních pojmů bude pojem rodina. Rodina může nabývat mnoho různých podob. Obecně rodina představuje skupinu osob přímo spjatou příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.¹

Druhá část bude věnována především mapování změn v rodině a změnám postavení ženy v rodině pomocí analýzy dokumentů. Metodou analýzy dokumentů se budu snažit zachytit všechny důležité změny, ať již sociálního, ekonomického či politického charakteru, které měly dopad na vývoj postavení žen v rodině. Dopad budu porovnávat pomocí údajů o sňatečnosti, porodnosti, rozvodovosti a potratovosti.² Údaje mi pomohou porovnávat změny jak v jednotlivých časových obdobích, tak porovnávat dopad různých externích vlivů ve stejném období na osobní život jedinců ve společnosti.

Poslední část práce bude věnována vlastnímu šetření. Provedu šetření mezi ženami, které mi pomohou doplnit informace o vývoji postavení žen v druhé polovině 20. století až po současnost. Jejich výpovědi mi usnadní lépe pochopit a vysvětlit vliv sociálních, ekonomický a politických změn na jejich chování. Budu se jich dotazovat na

¹ GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN: 80-7203-124-4.

² Potřebné údaje jsou k dispozici na stránkách Českého statistického úřadu (viz literatura).

události, které vnímají jako důležité. Pokusím se zjistit, jak ony si samy vysvětlují změny v jejich chování a celkově změny v postavení žen.

Práce by měla vysvětlit vývoj postavení žen ve společnosti, jak pomocí studia literatury, tak vlastního šetření. Zmíněný vývoj můžeme pochopit pouze tehdy, jestliže budeme vědět, jak ženy žily v minulosti. Změnám ve společnosti se nedá zabránit, nutí nás akorát o nich přemýšlet, což svědčí o jejich zásadním významu.

2. Formulace cílů a výzkumných otázek

Cíl práce:

Zmapování vývoje postavení ženy v rodině na území České republiky v průběhu druhé poloviny 20. století.

Výzkumné otázky:

- Jak se měnily nároky na ženy ve 20. století?
- Jaké sociální vlivy měly význam na změny v postavení ženy v rodině?
- Jaké ekonomické vlivy měly význam na změny v postavení ženy v rodině?
- Jaké politické vlivy měly význam na změny v postavení ženy v rodině?
- Jaké změny jsou vnímané jako důležité samotnými ženami?

3. Popis zvolených výzkumných metod

- analýza dokumentů

Pro zodpovězení otázek ohledně vnímání rodiny a postavení ženy v rodině použiji kvalitativní přístup a metodu rozboru dokumentů. Kvalitativní výzkumný přístup umožňuje získat komplexní pohled na zkoumaný problém. Cílem tohoto výzkumu je hlubší porozumění problematice. Předpokládanými dokumenty k analýze jsou: knihy, které byly napsané o rodině v daných obdobích, a časopis pro ženy (např. týdeník Vlasta). Analýzu dokumentů doplním o získaná data z Českého statistického úřadu.

- vlastní kvalitativní výzkum

V rámci diplomové práce bych provedla vlastní kvalitativní výzkum. Sběr dat by proběhl metodou polo-strukturovaných rozhovorů. Rozhovory by byly provedeny s ženami, které se narodily v 70. letech, a jejich matkami. Všechny šetřené ženy budou mít již založenou vlastní rodinu. Dojde tedy k zmapování změn v druhé polovině 20. století a jejich vnímání samotnými ženami. Šetřeno by bylo pět rodin, tedy celkově deset respondentek. Získané zjištění by měly sloužit k doplnění analýze dokumentů.

4. Teoretická a hodnotová východiska

Teoretické východisko mé diplomové práce bude založeno na genderové teorii. Genderová teorie vychází z toho, že gender je pouze sociální konstrukt, a jako takový ho lze měnit. Tento pojem vyjadřuje určité vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy, které jsou formovány společností a její kulturou. „*K genderu jsou připisované nebo očekávané sociální role, chování, ale i předsudky, stereotypy, hodnocení a sebehodnocení, představy o tom, co je a co není pro muže nebo ženu správné a vhodné.*“³ Gender je často spojován s pojmem „pohlaví“, přesto gender není příčinným následkem pohlaví. Pohlaví je základní biologicko-sociální charakteristikou každého jedince, lze jej určit biologicky a může nabývat pouze dvou hodnot muže nebo ženy. Vzhledem k tomu, že gender je sociální konstrukt a počet genderů je dán sociálně, teoreticky jich může být nekonečně mnoho.

Gender si přisvojujeme v průběhu genderové socializace, což je celoživotní proces, v němž se jedinec stává součástí určité společnosti a přisvojuje si její pravidla, hodnoty a normy chování.⁴ Proces socializace působí v největší míře v raném období života. Během socializace do genderových rolí jsou děti vedeny k tomu, aby správně naplňovali genderová očekávání. Genderová socializace probíhá vědomě na základě odměn a trestů, kdy děti jsou podrobované přímým negativním sankcím, chovají-li se způsobem vnímaným nepřiměřeným jejich genderu.

³ ŠIKLOVÁ, J. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: Open Society Fund, 1999.11s.

⁴ GENDER. [online]. Genderová socializace. Dostupné z: <http://gender.webnode.cz/products/genderova-socializace/>

5. Základní literatura k tématu

- ABRAMSOVÁ, L.: *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 367 s.
- DUDEKOVÁ, G. a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava, Veda 2011. 773 s.
- FAFEJTA, M.: *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Nakladatelství Jan Piszkiwicz, 2004.
- GIDDENS, A.: *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN: 80-7203-124-4.
- GOLOMBOK, S., FIVUSH, R. *Gender development*. New York: Cambridge University Press, 1994.
- HAŠKOVÁ H., UHDE, Z.: *Women and social citizenship in Czech society: continuity and change*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 2009. 254 s.
- JARKOVSKÁ, L. *Genderové aspekty výchovy dívek*. In *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Sociologický ústav akademie věd v ČR v Praze, 2004.
- MAŘÍKOVÁ, H. PETRUSEK, M. VODÁKOVÁ, A.: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- MATULOVÁ, N. *Žena v dnešní rodině*. Praha: Ml. Fronta, 1976. 250 s.
- MOŽNÝ, I.: *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno: Blok, 1990. 124 s.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 80-85850-75-3.
- NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy: populárně sociologické, etnografické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II., 1999. 1077 s. ISBN 80-86355-03-9
- OAKLEY, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2002. 176 s. ISBN 80-7178-403-6
- PAVLÍK, P. *Gender: úvod do problematiky*. In *Gender ve škole. Otevřená společnost*, o. p. s., 2006
- PETRUSEK, M. a kol. *Sociologie*. Praha SPN, 1994.
- RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.
- SINGLY, F. de: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. 127 s.
- SULLEROTOVÁ, E. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum. 61s. ISBN 80-718-647-3

- ŠIKLOVÁ, J. *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Praha: Open Society Fund, 1999.171s. ISBN 80-238-4770-8
- ŠIKLOVÁ, J. *Gender studies a feminismus na univerzitách ve světě a v České republice*. In *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. Open Society Fund Praha, 1999.
- ŠMAUSOVÁ, G. *Sociologická teorie genderu*. In *Sféry ženy – sociológia, etnológia, história*. Sociologický ústav akademie věd v ČR v Praze, 2004.

Internetové zdroje:

- Český statistický úřad: *Ženy a muži v datech (tabulky a grafy)*. Dostupné z WWW: [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/230032104E/\\$File/14150801.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/230032104E/$File/14150801.pdf)
- Český statistický úřad: *Obyvatelstvo - roční časové řady*. Dostupné z WWW: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu
- Čermák, J.: *Postavení ženy ve společnosti se zaměřením na Českou republiku*. Dostupné z WWW: <http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/33-postaveni-zeny-ve-spolecnosti-se-zamerenim-na-ceskou-republiku.html>

V Praze dne 8. 6. 2012

Konzultant: PhDr. Hana Maříková, Ph.D.

Diplomant: Bc. Kateřina Hanousková

Podpis:

Podpis:

Obsah

ÚVOD.....	- 3 -
1. FORMULACE VÝZKUMNÉHO CÍLE A OTÁZEK	- 5 -
2. TEORETICKÁ A HODNOTOVÁ VÝCHODISKA	- 6 -
2.1. GENDER.....	- 6 -
2.1.1. <i>Gender v sociologii</i>	- 8 -
2.1.2. <i>Genderová socializace</i>	- 9 -
2.1.3. <i>Ženské a mužské role</i>	- 11 -
2.1.4. <i>Genderové stereotypy</i>	- 13 -
2.2. RODINA	- 15 -
2.2.1. <i>Funkce rodiny</i>	- 17 -
2.2.2. <i>Teorie rodiny od druhé poloviny 20. století</i>	- 19 -
2.2.2.1. RODINA ZE STRUKTURÁLNĚ FUNKCIONALISTICKÉHO HLEDISKA.....	- 20 -
2.2.2.2. RODINA A INDIVIDUALIZACE.....	- 21 -
3. VÝVOJ RODINY A POSTAVENÍ ŽENY V NÍ OD DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY.....	- 25 -
4. METODY SBĚRU A ANALÝZY DAT.....	- 29 -
4.1. VÝBĚR A PROCES ZÍSKÁNÍ RESPONDENTEK.....	- 30 -
4.2. SBĚR DAT A JEHO METODA	- 31 -
4.3. METODA ANALÝZY DAT	- 33 -
5. ANALÝZA DAT.....	- 35 -
5.1. PRVOTNÍ VÝSTUP Z ANALÝZY	- 35 -
5.1. SITUACE, KTERÁ VEDLA K ZALOŽENÍ RODINY.....	- 37 -
5.2. MOTIVACE K ZALOŽENÍ RODINY.....	- 40 -
5.3. REAKCE RODINY, PŘÁTEL A OKOLÍ	- 43 -
5.4. SVATBA	- 46 -
5.5. DĚTI	- 48 -
5.6. RODINNÁ POLITIKA STÁTU.....	- 51 -
5.7. RODINA JAKO HODNOTA.....	- 55 -
5.8. ROZLOŽENÍ ROLÍ V TYPICKÉM RODINNÉM DNU.....	- 57 -
5.9. POSTAVENÍ RESPONDENTKY V RODINĚ	- 59 -
5.10. POSTAVENÍ ŽEN V ORIENTAČNÍ RODINĚ RESPONDENTKY.....	- 62 -
5.11. REFLEXE VÝVOJE POSTAVENÍ ŽEN V RODINĚ OD 50. LET 20. STOLETÍ.....	- 64 -
6. ZMĚNY V POSTAVENÍ ŽENY V RODINĚ Z POHLEDU TŘECH RŮZNÝCH GENERACÍ ŽEN: SYNTÉZA.....	- 69 -

ZÁVĚR	- 73 -
SUMMARY	- 75 -
LITERATURA.....	- 78 -
INTERNETOVÉ ZDROJE	- 84 -
SEZNAM PŘÍLOH.....	- 86 -
PŘÍLOHY	- 87 -
PŘÍLOHA Č. 1: STRUKTURA ROLÍ V NUKLEÁRNÍ RODINĚ PODLE TALCOTTA PARSONSE	- 87 -
PŘÍLOHA Č. 2: DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ RODINY OD 50. LET 20. STOLETÍ	- 88 -
PŘÍLOHA Č. 3: CHARAKTERISTIKA RESPONDENTEK.....	- 92 -
PŘÍLOHA Č. 4: INFORMAČNÍ DOPIS PRO RESPONDENTKY	- 94 -
PŘÍLOHA Č. 5: PŘIPRAVENÉ OKRUHY OTÁZEK PRO POLO-STRUKTUROVANÝ ROZHOVOR.....	- 95 -

Úvod

V průběhu minulých desetiletí proběhlo mnoho převratných změn. S příchodem nových technologií a změnou hospodářství se také změnila sociální struktura. Současně s tímto vývojem došlo i ke změnám v našem soukromém životě, které se projevily např. proměnou postavení žen a mužů v rodině. Tradiční vymezení ženy v rámci rodiny chápe ženu jako podřízenou muži, který je pokládán za hlavu rodiny. Hlavním úkolem ženy je z tohoto pohledu péče o domácnost a výchova dětí, muž má zastávat roli živitele rodiny. Ale platí tradiční rozdělení v současnosti? Jaké faktory ovlivnily vývoj postavení ženy v rodině?

Právě touto problematikou se zabývám ve své diplomové práci „*Vývoj postavení ženy v rodině*“. Zajímají mě změny v rodině a postavení ženy v ní od 50. let 20. století na území České republiky. Vývoj od 50. let po současnost je popsán pomocí studia odborné literatury a popis vývoje od 60. let je doplněn o zjištění z rozhovorů se ženami různých, předem vymezených, věkových kohort. Součástí práce měla být rovněž analýza dobových dokumentů (především týdeníku *Vlasta*), která byla nadefinovaná v tezi diplomové práce. Tato část byla ale vyřazena z důvodu rozsahu práce. Rodina a postavení ženy v ní je předmětem výzkumů a diskuzí, což potvrzuje aktuálnost vybraného tématu. I když společnost vždy usilovala o pochopení podstaty struktury rodiny, tak je v této problematice stále co objevovat.

Práce je rozdělena do několika částí. V první kapitole je vymezen cíl práce a výzkumné otázky. Druhá kapitola je věnována teoretickým a hodnotovým východiskům, jsou v ní zpracovány širší souvislosti problematiky a definovány důležité pojmy. Stěžejními pojmy pro tuto práci jsou *gender* a *rodina*. Rodina může nabývat mnoha různých podob, ale pro tuto práci je rodina definována jako skupina osob přímo spjatá příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí. Následující kapitola se věnuje demografickému vývoji rodiny a postavení ženy v ní, ke kterému na území České republiky došlo. Dopady jednotlivých událostí jsou srovnávány pomocí údajů o sňatečnosti, porodnosti, potratovosti a rozvodovosti, které mi pomohly porovnávat jak změny v jednotlivých časových obdobích, ale také dopady různých externích vlivů ve stejném období na osobní život jedinců, resp. žen ve společnosti. Zmapování hlavních událostí poukazuje na historickou proměnlivost (ne)rovností mezi mužem a ženou.

Poslední dvě kapitoly práce jsou věnovány vlastnímu terénnímu šetření žen a jejich postavení v rodině. Samotné metody výzkumu jsou popsány ve čtvrté kapitole. Čtenář se zde seznámí s metodami, jež byly použity při sběru dat a jejich následné analýze a interpretaci. Jednotlivá zjištění jsou představena v závěrečné kapitole práce. Provedené šetření mezi ženami doplňuje práci poznatky o vývoji postavení žen od druhé poloviny 20. století až po současnost, a to z pohledu žen různých „generací“. Pohled „zevnitř“ má usnadnit pochopení a vysvětlení hlavních vlivů, které působily na změnu postavení ženy v rodině v uplynulých desetiletích.

1. Formulace výzkumného cíle a otázek

Cíl práce:

Zmapování vývoje postavení ženy v rodině na území České republiky v průběhu druhé poloviny 20. století.

Výzkumné otázky:

- Jak se změnilo postavení ženy v oblasti rodinného života od druhé poloviny 20. století po současnost v České republice?
- Jak vnímají ženy vývoj postavení ženy v rodině od 50. let 20. století? Jak tyto změny hodnotí?
- Jaké sociální/ ekonomické/ politické vlivy působily na změny v postavení ženy v rodině? Jaké změny jsou vnímány jako důležité samotnými ženami?
- Jak se změnila situace ohledně založení rodiny⁵ od 50. let 20. století po současnost? Jak se změnila motivace žen k této životní události? A jaké jsou reakce rodičů, přátel a širokého okolí na rozhodnutí ženy založit či nezaložit (ještě) rodinu?
- Jak se ne/změnilo rozdělení rolí mezi mužem a ženou v rodinách?

⁵ Založení rodiny jsem si pro svou práci definovala jako situaci, která vedla k narození dítěte.

2. Teoretická a hodnotová východiska

2.1. Gender

Pojem gender (rod) byl přejat z řečtiny do celé řady evropských jazyků. Do češtiny byl pojem přenesen z angličtiny, která ovlivnila jeho způsob vyslovení. (viz Šiklová, 1999: 9) Slovo „gender“ se začalo užívat v české sociologii a v humanitních vědách od počátku 90. let 20. století. Velký sociologický slovník definuje pojem „gender“ následovně: „*Termín je používán pro skupiny vlastností a chování formované kulturou a spojené s obrazem muže a ženy. Sociologický přístup vychází z práce Margaret Meadové Sex and Temperament in Three Primitive Societies (1935), která staví na tom, že pohlaví je biologickou charakteristikou, kdežto gender je společenskou konstrukcí. (...) Na rozdíl od pohlaví, které je univerzální kategorií a nemění se podle času a místa působení, gender vyjadřuje, že velmi rozdílné názory na přiměřené chování žen a mužů mohou mít jak různé společnosti, tak tytéž společnosti v různých obdobích historie, nebo odlišné skupiny v rámci téže společnosti.*“ (Maříková et al., 1996: 339) Jsou jím tedy označovány kulturní a sociální stereotypy a očekávání pojící se k jednotlivým pohlavím. Gender je sociální konstrukt a jako takový ho lze i měnit. „*Není pevný, závazný, je určen pouze na základě sociálních norem. Jde o roli, ke které každý může přidávat vlastní obsah. Není dopředu dáno, jaká jeho podoba je správná nebo špatná. Přitom je nám vštěpován již od narození a stává se součástí lidské identity.*“ (Fafejta, 2004: 30)

Gender (rod) je často spojován s pojmem sex (pohlaví), přesto gender není příčinným následkem pohlaví. Pohlaví je základní biologicko-sociální charakteristikou každého jedince, lze jej určit biologicky a většinou nabývá pouze dvou hodnot - muže nebo ženy.⁶ Vzhledem k tomu, že gender je sociální konstrukt a počet genderů je dán sociálně, teoreticky jich může být nekonečně mnoho (např.: žensky působící

⁶ V některých případech není zcela jasné, zda se jedná o muže či ženu (např. atletka Caster Semenyaová - svými běžeckými výkony vyvolala zájem Mezinárodní atletické federace (IAAF), která nechala odborně přezkoumat její pohlaví. Rodina byla přesvědčena, že je atletka ženou, ale v testech byla zjištěna vyšší hladina mužského pohlavního hormonu testosteronu a nebyly u ní nalezeny vaječníky. Nakonec byla medií označena za ženu s mužským tělem. (viz Hospodářské noviny, 2009, nestránkováno)

homosexuální muž, transsexuál, bigender⁷, transgendeři⁸, aj.). Gender je podíl maskulinity a feminity u dané osoby a je zřejmé, že u mnoha lidí jsou přítomny obě tyto hodnoty. V naší kultuře se ale předpokládá, že u muže převládá maskulinita a u ženy feminita. Ve společnostech, které nejsou tak přísně dualistické, jako je tomu v euroamerické kultuře, mohou koexistovat tři nebo čtyři různé typy genderu najednou. Jedinci mohou v průběhu svého života zcela volně přecházet z jednoho genderu do druhého (např.: u berdachů z indiánského kmene Zuniů nebo ománských muslimů). (viz Renzetti, Curran, 2003: 103)

„K genderu jsou připisované nebo očekávané sociální role, chování, ale i předsudky, stereotypy, hodnocení a sebehodnocení, představy o tom, co je a co není pro muže nebo ženu správné a vhodné.“ (Šiklová, 1999: 10) Pohlaví tedy odkazuje pouze k biologickým odlišnostem, ale gender se týká všech sociálních a kulturních rozdílů mezi mužem a ženou. *„Děti se sice narodí s mužským či ženským pohlavím, ale osobností s ženskou či mužskou identitou a rolí se teprve stávají.“* (Maříková, 1999: 60) Rozdíly mezi mužem a ženou jsou tedy zřetelné již od začátku, ale rozdíly jsou dále posíleny a rozšířeny kulturou a normami, do kterých se jedinec narodí a vyrůstá.

Gender studies jsou zaměřena celkově na problematiku vztahu žen a mužů ve společnosti a v určitých kulturách. *„Gender studies (neboli rodová studia) jsou vědeckou, odbornou disciplínou sledující různé sociálně a kulturně podmíněné rozdíly mezi muži a ženami ve společnosti, a to nejen v současnosti, ale i v minulosti.“* (Šiklová, 1999: 10) Muži i ženy představují souhrn očekávaných jednání, způsobů jednání a chování, kterými se projevují, mají tedy ve společnosti svoji genderovou roli. Jde o soubor nepsaných a neformálních pravidel, která připisují určité typy chování ženám a jiné pouze mužům. Tyto pravidla se mohou lišit podle dané kultury, v které se jedinec narodil. Pokud jde o změny v genderových rolích, ty často nastávají jako důsledek ekonomických nebo politických změn, vývojem v oblasti strukturálních vztahů na základě národních či mezinárodních vlivů. (viz Šiklová, 1999: 11)

⁷ bigender = člověk žijící střídavě v obou genderech. Své chování přizpůsobuje kontextu, ve kterém vyjadřuje zřetelně mužské osobnosti a výrazně ženské osobnosti. Osoba neuvažuje o operaci změny pohlaví. (Urban dictionary, 2006: nestránkováno)

⁸ transgender = člověk, u kterého pohlaví a gender není v souladu. Je to široký pojem, který zahrnuje transsexuály (před nebo po operaci), „bezrodé“, s více gendery a androgyny. Transgender může nebo nemusí mít vliv na sexuální preference. (Urban dictionary, 2004: nestránkováno)

2.1.1. Gender v sociologii

Sociologové nesdílejí jednotný vědecký přístup ke studiu genderu, zkoumají ho v rámci určitého paradigmatu⁹. Sociologie je multi-paradigmatická věda, která vědci umožňuje odlišně zkoumat a vysvětlovat jeden společenský jev. V rámci sociologického výzkumu se historicky vykristalizovaly dva hlavní teoretické přístupy k pojetí genderu (Renzetti, Curran, 2003), které svým specifickým způsobem vysvětlují rozdíly a podobnosti mezi mužem a ženou.

Strukturální funkcionalisté staví svoji genderovou analýzu na biologické odlišnosti mužů a žen, a to zejména na jejich rozdílné fyzické konstituci a reprodukční úloze. Podle této teorie genderové role vznikly již v rané fázi lidských dějin a úspěšně se institucionalizovaly. Strukturálně-funkcionalistické paradigma bylo dominantní především v 40. a 60. letech 20. století. (viz Renzetti, Curran, 2003: 22 - 28) Feministické paradigma, na rozdíl od strukturálního funkcionalismu, uznává v procesu utváření genderové identity mužů a žen vliv jejich biologické odlišnosti, ale také význam socializace. Gender chápe jako společensky a kulturně utvářenou kategorii. (viz Renzetti, Curran, 2003: 30 - 35)

Podle Šmausové (2011) sociologické představy o mužství a ženství v posledních dvaceti letech prošly neobvykle dynamickými změnami. Ale přesto přetrvává představa, že muži vždy zastávají mužskou a ženy ženskou roli. Kritizuje sociology za jejich chápání genderových rolí, které pojmají jako naši druhou přirozenost a chápou je jako role získané v průběhu života. „*Socializační teorie, které na začátku měly kritickou funkci, se rychle proměnily v afirmativní potvrzení genderové zkušenosti.*“ (Šmausová, 2011: 180) Sociologie se doposud drží ontického pojetí, sice ne pohlaví, jako je tomu v biologii, ale genderu. Ženami a muži se lidé nerodí, ale stávají se jimi v socializačním procesu. „*Tento proces se ale chápe tak, že vytváří homogenní a neměnné genderové identity. Jednou vychován/a jako muž či žena, všude (situace) a vždy (čas) jednající jako muž či žena.*“ (Šmausová, 2004: 1) V tomto pojetí by gender mohl nabývat pouze dvou hodnot – muže a ženy, přitom ve společnosti můžeme najít mnoho různých

⁹ Paradigme je určitý model myšlení, který řídí vědce volbu relevantního výzkumného problému, metod vhodných pro jeho zkoumání a způsobu jeho vysvětlení. (Renzetti, Curran, 2003: 22)

genderových identit. Takovéto pojetí genderu je ve své podstatě stejně deterministické jako biologické pojetí.

2.1.2. Genderová socializace

Díky genderové socializaci většinou na první pohled rozeznáme muže od ženy. Genderová socializace je celoživotní proces, v němž se jedinec stává součástí určité společnosti a přisvojuje si její pravidla, hodnoty a normy chování včetně těch, které se týkají genderu (genderové role). (viz Gender, 2011: nestránkováno) Proces socializace působí v největší míře v raném období života. Během socializace do genderových rolí jsou děti vedeny k tomu, aby správně naplňovaly genderová očekávání. „*Genderové role a genderovou identitu si dítě neosvojuje mechanicky od rodiče, ale tím, že se s ním různými způsoby identifikuje.*“ (Oakley, 2002: 135) Genderová socializace může probíhat vědomě na základě odměn a trestů, konkrétně chlapci jsou podrobováni přímým negativním sankcím, chovají-li se způsobem vnímaným jako nepřiměřeným jejich genderu. Také může probíhat nevědomě na základě nápodoby. Nevědomý proces předávání společenských norem a hodnot je například využíván v teorii sociálního učení. Podle Lipovetského (2000) výchova chlapců přispívá k rozvoji nezávislosti a soutěživosti. Dívky jsou pokládány za zranitelné a křehké, proto již od začátku podléhají chlapecké ochraně a dozoru. Chlapci musí snášet více trestů a kritiky. Rodiče také chlapcům méně pomáhají s řešením jejich úkolů. Podle Lipovetského (2000) být vychováván jako chlapec znamená mít více osobní svobody než dívka. (viz Lipovetsky, 2000: 259 – 264)

Socializace je proces předávání a vstřebávání společenských hodnot a norem, včetně těch týkajících se genderu. Genderově orientovaná společnost vychází z existence obecně přijímaných stereotypů, které se promítají do očekávání vztahujících se k chování dětí. Sandra Bem se zabývá socializací jedinců do kultury, do níž se narodili. Pokusila se se svým manželem vychovávat svého syna mimo genderové stereotypy (např. mu oblékala na hlavu dívčí baret). Děti ve školce mu nevěřili, že je chlapec, kvůli jeho dívčímu oblečení. Již dvouleté děti jsou si vědomy vlastního genderu i genderu jiných lidí. Mezi třetím a šestým rokem života začínají hodnotit určité vlastnosti a typy chování genderově stereotypním způsobem, dokonce jejich genderové stereotypy jsou silnější nežli stereotypy dospělých. Děti v předškolním věku ještě

nedokážou definovat genderové stereotypy, proto pevně věří, že tyto stereotypy jsou pravdivé a přirozené. (Golombok, Fivush, 1994: 24) V průběhu genderové socializace se jedinec nachází v procesu učení se ženským a mužským rolím, kdy si osvojuje určité sociální normy a hodnoty.

V rámci procesu genderové socializace probíhá také genderová enkulturace¹⁰. Ta v naší kultuře zahrnuje osvojení si tří charakteristických předpokladů (genderových skel¹¹), které vyjadřují tři názory o ženách a mužích: genderová polarizace, androcentrismus a biologický esencionalismus. (viz Pavlík, 2006: 12) Genderovou polarizací je míněno, že se muži a ženy zásadně liší jak po stránce psychologické, tak po stránce sexuální. Androcentrismus označuje, že muži jsou od přírody přirozeně dominantním a nadřazeným pohlavím. Konečně biologický esencionalismus slouží k legitimizaci a racionalizaci rozdílů mezi muži a ženami tak, že mužská dominance a nadřazenost jsou přirozené a nutný produkt vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími. (viz Renzetti, Curran, 2003: 103) Podle Sandry Bem tato genderová skla vytvářejí mužskou moc dvěma způsoby. Za prvé, muži mají lepší možnosti jak vydělávat peníze, získávat vhodné dovednosti a praxi, dělat kariéru a hromadit moc. A za druhé, jsou muži ústředními postavami společenského dramatu a ženy hrají vedlejší roli a zároveň je zhraňována důležitost těchto rozdílů. (Pavlík, 2006: 12) Není možné, aby se jedinec vyhnul enkulturaci, přinejmenším v případě genderu. Ale měli bychom podle Sandry Bem vymýtit genderovou polarizaci a androcentrismus, které jsou podle ní prostoupeny v celé společnosti. Jako řešení navrhuje naučit děti, že rozdíly mezi muži a ženami jsou pouze anatomické a reprodukční.

Pokud je proces socializace úspěšný, ztotožníme se s genderovou identitou, která nám byla přisouzena. „*Faktem je, že od narození jsou děti vychovávány pouze v jednom genderu ze dvou: mužském nebo ženském. Naše společnost jednak neodlišuje mezi pohlavím a genderem a za druhé je normální jedinec z jejího hlediska heterosexuální.*“

¹⁰ Enkulturační = zavedený pojem sloužící k označení procesu, jímž si člověk v průběhu svého života osvojuje kulturu dané společnosti. Podle Herskovitse, který pojem zavedl, je možné do pojmu zahrnout všechny projevy naučeného chování, získávání znalostí a dovedností, díky nimž člověk nabývá kompetence v kultuře své společnosti. (viz Maříková et al., 1996: 262)

¹¹ Genderová optická skla = je pojem, který zavedla Sandra Bem. Jsou to předpoklady, které jsou zabudovány do kulturních diskursů, společenských institucí i duševního ustrojení jednotlivců, čímž se generaci po generaci neviditelně, ale systematicky reprodukuje určité vzorce myšlení a chování. (Renzetti, Curran, 2003: 103)

(Fafejta, 2004: 31) To je důvodem, proč jsou české děti vychovávány do dvou typů genderu: heterosexuální muž nebo heterosexuální žena.

2.1.3. Ženské a mužské role

Na začátku 21. století se stále vyskytují v pracovním, politickém ale i soukromém životě předsudky, které ovlivňují rozdělení rolí v naší společnosti. Ženám jsou především připisované role spojené s city, jsou tedy více než muži spojovány s výchovou dětí a s péčí o domácnost. Mužům jsou spíše přiřazovány role spojené s rozumem.¹² V současné době existují i některé vzdělané ženy, kterou jsou ochotny vzdát se perspektivní profesionální kariéry a svůj veškerý čas věnovat své rodině a péči o ní, protože se takové chování od nich očekává. Role mužů spočívá v zajištění rodiny a jejich společenská prestiž je ohodnocována podle profesní pozice, kterou zastávají.

Za zakladatele teorie mužských a ženských rolí je považován Talcott Parsons a jeho teorie, která představovala určitou výjimku v tomto směru. *„Pojem role se v jeho pojetí vztahovala ke společenským očekáváním vůči chování mužů a žen ve společnosti. Čili k normám definujícím maskulinní a femininní osobnost. Za jeden z důležitých úkolů procesu socializace bylo považováno právě osvojení si příslušných mužských či ženských rolí každým jednotlivcem. Případné odchylky (např. homosexualita) byly chápány především jako výsledek výchovného selhání.“* (Křížková, Pavlica, 2004: 18) Pokud se neřídíme naší připsanou genderovou rolí a jednáme jinak, můžeme se setkat se společenským opovržením či odsouzením. Jsme pomocí genderu okolím hodnoceni a často ho využíváme k vlastnímu sebehodnocení. Všem členům společnosti je zřejmé, jaké vystupování by měl mít muž a jaké žena, které jednání je již „nemužné“ či „neženské“. Gender se ve společnosti stává ukazatelem, který nám určuje, co je či není správné chování pro muže nebo ženu.

¹² Agentura CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění) v roce 2011 zjišťovala, jaké role jsou respondenty hodnoceny jako spíše „mužské“ a jaké jsou spíše „ženské“. Podle výsledků respondenti ženám přiřazovali tyto role: péče o děti, péče o domácnost v podobě nakupování potravin, vaření a uklízení. Mužům byly připisovány tyto role: finanční zajištění domácnosti a s tím spojený kariérní růst. Jako genderově nejvyrovnanější činnosti jsou chápány „vzdělání“, „pěstování koníčků“ a „pěstování společenských kontaktů“. (viz CVVM, 2011: 1)

„S odlišnými nároky, předpisy na roli muže a ženy se setkáváme nejen mezi odlišnými společnostmi a kulturami, ale i mezi odlišnými sociálními skupinami uvnitř společnosti – ať již v témže čase či v různých historických obdobích.“ (Maříková, 1999: 59) Některé role jsou odvozeny na základě biologických a psychologických rozdílů mezi muži a ženami (např. muži doposud nemohou zastoupit ženy v plození dětí). Přesto ne všechny role jsou ve společnosti rozděleny přirozeně a na základě biologických rozdílů, jak tomu tvrdí zastánci biologického determinismu. „Kdyby však „biologické“ determinovalo, striktně zapříčiňovalo „sociální“, pak by pravděpodobně neexistovala taková variabilita obsahů sociálních rolí a taková rozdílnost v pojmání obsahů ženské a mužské práce.“ (Maříková, 1999: 60) Pokud by všechny role byly rozděleny přirozeně, pak by byl zbytečný proces socializace i proces sociální kontroly. Kdybychom srovnávali mužské a ženské role v různých kulturách na odlišných částech světa,¹³ zjistili bychom, že se mužské a ženské role od sebe liší a přitom lidská přirozenost je podle biologů a sociobiologů neměnná.

Mužské a ženské role jsou rozděleny přirozeně podle biologických rozdílů, ale některým rolím se učíme v průběhu socializace. Tyto role jsou tedy sociálními konstrukty vytvořenými společností, do které se socializujeme. Naše společnost je patriarchální, kdy jsou ženy na základě biologických rozdílů podřízeny mužům a muži tím získávají dominantní postavení nad ženami. Podle Bourdieu (2000) je dělení podle pohlaví se sociálními důsledky přirozené, normální a nevyhnutelné. Proto také mluví o maskulinním sociálním řádu a o androcentrickém pojetí světa. Dělení podle pohlaví je symbolickou konstrukcí, která je považována za přirozenou díky socializaci a ta ji činí součástí habitů. (viz Bourdieu, 2000: 7 – 12) Tento způsob dělení se projevuje i v dělení práce na „mužskou“ a „ženskou“. Mužům jsou přiděleny především veřejné pozice. Podle Bourdieu si muži v průběhu socializace osvojují tzv. „pozitivní ctnosti“ (soutěživost a smysl pro čest) a ženy si přisvojí tzv. „negativní ctnosti“ (odříkání, rezignace a mlčení). Tento androcentrický pohled má dvojí dopad na muže. Sice jim přináší určité společenské výsady, ale také jsou vystaveni neustálému tlaku, který muže nutí se projevovat za všech okolností jako muž. (viz Bourdieu, 2000: 44 – 49)

¹³ „Například u filipínských Agtů loví ženy i muži jeleny a divoká prasata pomocí nožů a luků a šípů. Potápějí se a pod vodou loví harpunami ryby, což je činnost vyžadující nejen zvláštní dovednost, ale i značnou tělesnou zdatnost. Společně sbírají také plody a střídají se v péči o děti.“ (Renzetti, Curran, 2003: 216)

Z mého hlediska není dobré stavět mužský svět jako jediný možný a správný, a tím také stavět ženy a muže proti sobě. Stále se hledá optimální cesta, adekvátní metoda a přístup k dosažení „genderové rovnosti“. V současné době byl za adekvátní přístup zvolen gender mainstreaming,¹⁴ který je skupinou expertů Rady Evropy definován těmito slovy: „*Gender mainstreaming je (re)organizace, zlepšení, rozvoj a vyhodnocování politických procesů takovým způsobem, který včleňuje rodovou rovnost do všech opatření na všech úrovních a stupních.*“¹⁵ (Nováková, 2002: 32)

2.1.4. Genderové stereotypy

S generovými stereotypy se setkáváme prostřednictvím médií v reklamách, poznáváme se s nimi ve škole, seznamují nás s nimi lidé kolem nás a jsou zakotveny v našem jazyce. „*Stereotyp¹⁶ je označení pro zjednodušující souhrnný popis určité společenské skupiny. Může být pozitivního i negativního charakteru a s tím či oním stereotypem je – či v minulosti byla – spojována prakticky každá společenská skupina. (...) Genderové stereotypy jsou tedy zjednodušující popisy toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena“.*“ (Renzetti, Curran, 2003: 20)

S genderovými stereotypy jsou všichni seznámeni a je jenom na nás, zda je bezvýhradně přijmeme nebo si uvědomíme, že není nutné se jim plně podřizovat. „*Genderové stereotypy jsou předsudečné představy o tom, jací/jaké mají muži a ženy být a jak se mají chovat. Snaží se muže a ženy udržet v určitých rolích, které někomu vyhovují, ale pro mnohé jsou spíše překážkou, aby si zařídili život podle toho, jak sami touží, a ne podle toho, jak si představuje jejich okolí a společnost.*“ (Jarkovská, 2004: 20) Stereotypy ovlivňují způsob našeho vnímání a mění náš pohled na vztah mezi mužem a ženou, což v důsledku přináší i změnu ve způsobu fungování celé společnosti.

¹⁴ „*Systematické prosazování priorit a potřeb žen a mužů ve všech druzích politik a opatření s cílem dosáhnout rovnosti žen a mužů. (Např. při plánování spojů hromadné dopravy by se mělo posoudit, jakým způsobem je využívají muži a jakým ženy, neboť tento způsob bývá velmi rozdílný. Teprve po takovém posouzení lze rozhodnout tak, aby nebylo poškozeno ani jedno pohlaví.)*“ (Osvaldová, 1999: 131-132)

¹⁵ Zdroj: Závěrečná zpráva o činnosti Skupiny specialistů Rady Evropy pro mainstreaming

¹⁶ Pojem stereotyp zavedl roku 1922 W. Lippman, který jej vymezil jako určitou strnulou představu vědomí lidí, obvykle přijímanou z jiných zdrojů ne je sociální zkušenost. (viz Maříková et al, 1996: 1230)

Rodiče, před samotným narozením dítěte, mají mnoho očekávání a představ o tom, jak bude jejich miminko vypadat, jak se bude chovat, co bude potřebovat a jaké vlastně bude.¹⁷ Znalost pohlaví ovlivní výběr dětských hraček, kočárku, barvy oblečení, barvy dětského pokoje a mnoho dalších věcí. Dítě se tedy narodí do již předem připravené sociální reality a v ní již zaujímá konkrétní genderovou roli. Při prvním setkání s novorozencem, kdy chlapec i holčička mají velmi podobné tělesné vzezření, rodiče i okolí využívá genderových stereotypů při jeho popisu. „*Chlapečky hodnotí jako „velké“, „silné“ s „výraznými rysy“ oproti tomu holčičky hodnotí spíše jako „krásné“, „miloučké“ s „jemnými rysy“.*“ (Fafejta; 2004: 32) Do konkrétní genderové role se rodíme a nikdo nepředpokládá, že bychom měli hrát roli opačnou (muž ženskou, žena mužskou). Ale z toho pro nás plyne mnoho povinností a očekávání od ostatních členů společnosti. „*Pokud bychom se rozhodli jít proti naší určené roli, setkáme se u ostatních s nepochopením, projevovali by nevoli, snažili by se potlačit naše chování, drželi by si od nás odstup nebo by se nám vysmáli.*“ (Fafejta; 2004: 33)

Genderové stereotypy nás obklopují již od narození a dále nás provází celým životem. Tyto stereotypy jsou častým důvodem diskriminace. Za přímý typ diskriminace označujeme situace, kdy je s osobou zacházeno hůře kvůli jeho nebo jejímu pohlaví (např. v inzerátech typu „přijmeme muže na místo ředitele“). Diskriminace nepřímá je situací, kdy zákon, politika nebo praxe jsou na první pohled neutrální, ale mají neadekvátní negativní vliv na příslušníky jednoho pohlaví (např. pokud zaměstnavatel zruší výhody jenom zaměstnancům, kteří pracují na částečný úvazek – protože na částečný pracují pouze muži/ženy, toto opatření působí diskriminačně pouze proti nim). (viz Osvaldová, 1999: 130) Nejčastěji je zmiňovaná diskriminace žen na trhu práce, ale i muži jsou diskriminováni na základě jejich genderu. I když diskriminace mužů není tak známá a viditelná jako je tomu u ženské diskriminace.

„*Nemůžeme říci, že všechny ženy jsou starostlivé a něžné, a proto jim nejlépe vyhovuje práce v profesích spojených s péčí o druhé. A ne všichni muži touží stát se slavnými a úspěšnými, protože jsou přirozeně čínorodí a průbojní.*“ (Jarkovská, 2004: 24) Můžeme se setkat s ženami, které se chovají podle genderových stereotypů mužněji

¹⁷ Evropští a američtí rodiče nemají preferenci určitého pohlaví. Z posledních výzkumů ale vyplývá, že američtí rodiče k chlapcům a dívkám chovají odlišné očekávání a jednají s nimi odlišným způsobem. (viz Renzetti, Curran, 2003: 108)

než někteří muži (např. jsou fyzicky silné, vydělávají mnoho peněz, nejsou příliš empatické, umí řídit auto, jsou technicky zdatné). Stejně tak to platí obráceně a můžeme najít muže, kteří se chovají ženštěji než některé ženy (např. zajímá se o módu, pečuje o domácnost, dobře vaří, stará se o děti, dokáže naslouchat). Je potřeba ke genderovým stereotypům přistupovat kriticky a plně jim nepodléhat. Pokud bychom chtěli změnit genderové stereotypy a tradiční chování jedinců v naší společnosti, je potřeba změnit optiku. Podle Sandry Bem optika svým působením utváří muže a ženy do kulturou sankciovaných stereotypních podob. Skrze každodenní zkušenost a neustálým ponaučováním se kulturou optiky promítají do lidského vědomí a působí tak, že jedinec v krátkém čase ztratí rozlišovací schopnost mezi realitou a tím, jak jeho kultura realitu konstruuje. Genderová optika se začíná formovat od samotného narození dítěte, proto je důležité nejdříve změnit optiku, a potom teprve začít s postupnými změnami prostřednictvím výchovy dětí.

2.2. Rodina

Pojem rodina pochází z latinského slova familia, které vypovídá mnohé o vlivu genderově rozlišujících institucionálních uspořádání na náš soukromý život. Familia je odvozena od slova fámulus, které znamená sluha či otrok v domácnosti. „*V minulosti byla totiž mužova rodina – tedy manželka, děti a otroci – jeho vlastnictvím podobně jako hmotný majetek, a manželka a děti byly tudíž ze zákona povinny muži sloužit výměnou za jeho ekonomickou podporu.*“ (Renzetti, Curran, 2003: 212) V současné době se rodina stala základní a nezastupitelnou sociální jednotkou, ve které dochází k předávání norem a společenských hodnot z generace na generaci. Podle Matouška (1997) neexistuje žádný typ společnosti, který by se neopíral o rodinu jako o svůj základní článek. Usměrnjuje náš sociální vývoj a zajišťuje reprodukci mužských a ženských rolí, stereotypů a charakteristik. „*Rodina je prvním modelem společnosti, se kterým se dítě setkává a které zásadně determinuje jeho osobní vývoj a vztahy k ostatním osobám, ale i společenským skupinám, je východiskem přenosů specifických modelů chování při vytváření jeho dalších vztahů ve společnosti.*“ (Krebs, 2010: 374)

Podle Giddense (2003) rodina představuje skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejichž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí. Přičemž příbuzenství vzniká buďto sňatkem, nebo pokrevními vazbami v otcovské nebo

mateřské linii. (Giddens, 2003: 156) Rodinu můžeme rozdělit na nukleární a rozšířenou podle počtu rodinných příslušníků. Nukleární rodina je složena z dospělého muže a ženy, kteří jsou spojeni manželským slibem, a jejich vlastních nebo adoptivních dětí. Děti v tomto případě jsou na nich závislé a žijí s rodiči v jedné domácnosti. V rozšířené rodině jsou krom manželů a dětí zahrnuti i další příbuzní (prarodiče, sourozenci rodičů a další), kteří obývají jednu společnou domácnost. (Giddens, 2003: 157) Rodina může nabývat ale mnoha jiných podob (např.: rodina s jedním dítětem nebo rodina neúplná), což neodpovídá běžné představě o naprosté převaze modelu nukleární rodiny.¹⁸ „Rodina je vlastně specifickým „přírodním jevem“, který se vyvinul díky biologické povaze člověka – v podstatě díky dlouhodobé závislosti dětí na rodičích. Odtud pak můžeme rozvíjet myšlenku o jejím postupujícím oddělování od prostředí prarodičů, kteří znamenají konzervující element, snižující flexibilitu rodiny v měnícím se světě, o postupném zmenšování (nuklearizaci) rodiny a o zvětšující se variabilitě rodinných typů.“ (Alan, 1989: 263) Skutečností je, že nukleární rodina představuje v odborném, ale hlavně v běžném myšlení referenční rámec, vstupní model, ba faktické jádro významu pojmu „rodina“, od něhož se odvíjí teoretické i praktické hodnocení současného stavu a vývoje rodiny vůbec.

Rysy současné rodiny můžeme najít u rodin vzniklých na konci devatenáctého století a i dříve. Jedná se především o dva rysy, které charakterizují proměnu rodiny: privatizace a socializace. (viz Singly, 1999: 9) Především se jedná o vzrůstající úlohu interpersonálních vztahů v rodině a o vzrůstající závislosti rodiny na státu. Dnes se podle něj klade větší důraz na vztahy mezi členy rodiny (především na vztahy mezi manželi) a na význam osobní autonomie pro rozvoj individuality každého člena rodiny. Proměny současné rodiny se dle Singlyho mohou rozdělit do dvou období. První období začíná v 19. století a trvá až do 60. let 20. století, druhé dějinné období proměn v rodině je od 60. let 20. století po současnost. V prvním období můžeme vidět korelaci mezi vývojem instituce manželství a zaměřením na interpersonální vztahy. „Nezpochybnovaný referenční model tvoří tři prvky: manželská láska, přísná dělba práce mezi mužem a ženou a pozornost věnovaná dítěti, jeho zdraví a jeho výchově.“ (Singly, 1999: 89) V první polovině 20. století se vytvořil požadavek, aby muži

¹⁸ Podíl úplných rodin nukleárního typu s dětmi do patnácti let, které tvoří v naší společnosti relativně málo zastoupený typ domácnosti, v roce 1970 tvořily 33,6 % a v roce 1980 34,1 % domácností. (viz Alan, 1989: 260)

pracovali mimo domov a vydělali peníze na domácnost. Ženy naopak mají zůstat doma, aby se nejlépe postaraly o děti.¹⁹ Tento požadavek byl platný ve všech sociálních vrstvách. Od šedesátých let je model ženy v domácnosti kritizován především ženským sociálním hnutím. Proměny v rodině v druhém období (od 60. let 20. století) Singly shrnuje do šesti bodů: 1) snížení počtu sňatků, 2) nárůst počtu rozvodů a rozchodů, 3) nárůst neúplných rodin nebo nově složených rodin, 4) snížení počtu porodů, 5) nárůst mimomanželských porodů a 6) nárůst námezdní práce žen.²⁰ (viz Singly, 1999: 87)

V České republice a stejně tak v zemích západního světa převládá rodina založená na manželství, které je spojeno s monogamním vztahem muže a ženy. „*V minulosti zakládalo uzavření manželství směnný vztah mezi manželem a manželkou. Mezi povinnosti manželky patřily domácí práce a plnění manželových sexuálních požadavků. Manžel byl na oplátku povinen manželku finančně zajišťovat, mohl však sám stanovit, jakou finanční podporu považuje za přiměřenou.*“ (Renzetti, Curran, 2003: 228) Dnes manželství představuje spíše partnerství, ale podléhá regulaci státu, který určuje práva a povinnosti partnerů a určuje, komu je uzavřít manželství umožněno. V dnešní době se častěji jak dříve můžeme setkat se soužitím muže a ženy v rodině, které není vázáno na formální stvrzení vztahu sňatkem: může jít o soužití druha a družky nebo o soužití „na divoko“, „na hromádce“. „*Nesezdané dlouhodobé partnerské soužití (kohabitance) i přivedení dítěte na svět mimo manželství nabývají v Evropě relativně i absolutně na významu.*“ (Potůček, 1995: 104) Ostatní soužití mimo manželský svazek mohou však fungovat jako rodina a splňovat další znaky rodiny – tedy že její členové bydlí pod jednou střechou a spolupracují mezi sebou v rámci společensky uznávané dělby práce. (viz Kraus, 2008: 80)

2.2.1. Funkce rodiny

Cílem rodiny je uspokojit potřeby a požadavky každého jejího člena. „*Rodina se může stát zdrojem nejvyššího životního uspokojení, právě tak jako příčinou životních frustrací*

¹⁹ Ve chvíli, kdy však práce začíná čím dál více spočívat v manipulaci se symboly a nevyžaduje tedy fyzickou zdatnost, která je vlastní více mužům než ženě, začínají se ženy věnovat profesní kariéře a opouštět domácnost. K tomu dochází od konce padesátých let minulého století. (viz Možný, 2002 : 21)

²⁰ Svě závěry François de Singly zakládá na zjištěních Státního ústavu pro demografii a Státního ústavu ekonomické statistiky ve Francii.

či dokonce osobních tragédií.“ (Potůček, 1995: 102) K uspokojení potřeb jednotlivých členů rodiny jsou využívány základní funkce rodiny, které by měly zabezpečit plnohodnotný život ve společnosti. Z hlediska socializace má zásadní význam, do jaké míry se podaří rodině vypořádat s funkcemi, které má plnit. „*Hovoříme tedy o rodině funkční (všechny své funkce plní přiměřeně), dysfunkční (některé funkce nejsou plněny dostatečně, celkový život rodiny však není zásadně ohrožen) a afunkční (rodina nezvládá své základní funkce, je vnitřně rozkládána a zásadně je narušován i socializační vývoj dítěte).*“ (Kraus, 2008: 80)

Názvy kategorií základních funkcí rodiny se od sebe liší podle jednotlivých autorů, ale po obsahové stránce se shodují. Například Vojtěch Krebs ve své knize „Sociální politika“ uvádí pouze čtyři základní funkce rodiny: biologickou, ekonomickou, výchovnou a sociální. Dalším autorem, který definicím funkcí rodiny věnuje větší část své knihy, je Bohuslav Kraus. Uvádí celkem šest různých funkcí, které definoval takto:

- ❖ Biologicko-reprodukční funkce - má zajistit reprodukci lidské populace, a je tedy jednou z nejdůležitějších funkcí. Mají na ni vliv současné společenské trendy, jako jsou např. odsun mateřství do pozdějšího věku, plánování jedináčků, přednost profesního růstu před rodinou.
- ❖ Sociálně-ekonomická funkce - je chápána jako významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Její členové se zapojují do výrobních i nevýrobních sfér v rámci vykonávání určitého povolání a zároveň jsou významnými spotřebiteli, na nichž je závislé fungování trhu.
- ❖ Ochranná funkce – spočívá v zajišťování životních potřeb (biologických, hygienických, zdravotních). Tato funkce se nevztahuje pouze na děti, ale na všechny členy v rodině. Před rokem 1990 za některé části přejímal zodpovědnost stát (např. ozdravovny), nyní je rodina v této funkci více zainteresována (např. domácí ošetřování, vyšší pacientova spoluúčast na zdravotní péči).
- ❖ Socializačně-výchovná funkce – má připravit děti a mladistvé na vstup do praktického života. Rodina je první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se životu, osvojovat si základní návyky o způsobu chování běžného ve společnosti.

- ❖ Emocionální funkce – je nezastupitelná. Žádná jiná instituce svým členům totiž nedokáže vytvořit podobné a tak potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty. Při trvalém neuspokojování těchto potřeb ze strany rodičů může u dítěte dojít k psychické deprivaci.²¹

2.2.2. Teorie rodiny od druhé poloviny 20. století

Společnost vždy usilovala o pochopení podstaty genealogické struktury. „*Snaha o vysvětlení principů, na nichž je založena sociální organizace lidské reprodukce, je stará jak lidstvo samo.*“ (Možný, 2002: 23) Již od vzniku sociologie jako samostatné vědy, vznikaly sociální teorie týkající se rodiny. Tomuto tématu se ve svých dílech věnují mnozí významní sociologové, jako například byl Herbert Spencer (1897-1898), Émile Durkheim (1888), Frédéric Le Play (1864). Zájem o sociologii rodiny v české sociologii začíná u prvního prezidenta Československa Tomáše Garrigue Masaryka (1930). Z českých sociologů se tématem také zabýval Inocenc Arnošt Bláha (1941) a Otakar Machotka (1932).

Po druhé světové válce sociologie svou pozornost v dobovém kontextu věnuje především rodině. Nárůst jejího vlivu způsobil, že tato společensko-vědní disciplína byla u nás z ideologických důvodů zakázána jako buržoazní pavěda (Možný, 2002: 43) Rozvoj sociologických teorií rodiny od 50. let 20. století můžeme tedy sledovat především z evropského a amerického kontextu. Mezi teorie zabývající se problematikou rodiny patří teorie konfliktu, sociální směny, symbolického interakcionismu a mnoho dalších. Zabývají se například střetem zájmu rodiny a práce nebo zisky a ztrátami spojenými se vztahy, ale nevěnují svou pozornost vývoji postavení ženy v rodině. Z tohoto důvodu má práce staví na základech teorií strukturálního funkcionalismu Talcotta Parsonse a teorií individualizace Ulricha Becka a Anthony Giddensa.

²¹ KRAUS, B.: *Přirozená prostředí*. In *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 79 -100 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

2.2.2.1. Rodina ze strukturálně funkcionalistického hlediska

Talcott Parsons byl teoretikem strukturálního funkcionalismu. Na každý sociální systém nahlíží jako na systém složený z prvků, jež jsou samy strukturovány. Tuto perspektivu využil i ve spisech o rodině, domácím životě a genderu. V padesátých letech byly Parsonsovy teorie velice vlivné, v průběhu 60. let však začaly být problematizovány a v 70. letech se strukturální funkcionalismus začal nahrazovat jinými výzkumnými směry. (viz Možný, 2002: 45) Podle Šubrta (2006) se stále můžeme setkat s tím, že i ti, kteří Parsonse kritizují a usilují o jeho překonání, se pohybují na hřišti, které před nimi rozměřil, vytyčil a opatřil značkami právě Parsons.

Ve své teorii rodiny se pokusil vysvětlit a integrovat tři velké skupiny problémů: skupinovou dynamiku nukleární rodiny a její vývoj v rodinném cyklu, tabu incestu a funkci vrstevnických skupin adolescentů. (viz Možný, 2002: 45) Jeho práce se zaměřily na americkou nukleární rodinu, která je složena z manžela, manželky a jejich dětí. Nukleární rodina byla oddělena od příbuzných místem bydliště. Také proto výchova dětí byla závislá zejména na rodičích. Podle Parsonse (1954) matka zaujímá centrální místo ve výchově dětí. Otec totiž většinu času tráví mimo domov, proto nemá na výchovu dětí takový vliv jako matka. (Parsons, 1954: 343) Vzhledem ke kontextu doby je pochopitelné, že v teorii nejsou zahrnuty homosexuální rodiny. Je mu ale vytýkáno, že americkou rodinu příliš zobecnil a opomíjí zkušenost rodin z jiných sociálních vrstev, ať odlišných třídně či etnicky. (Možný, 2002: 45)

Současná rodina má podle Parsonse dvě hlavní funkce: „*Jednak zajišťuje primární socializaci dětí, na jejímž základě se děti teprve stávají skutečnými členy společnosti, do které se narodily, a jednak stabilizuje osobnosti dospělých jedinců, kteří tvoří společnost*“. (Parsons, Bales, 1955: 16) Každý člen v nukleární rodině plní svou funkci skrze expresivní a instrumentální roli. Expresivní rodinnou roli plní většinou žena respektive manželka. Její role spočívá v péči o děti a domácnost a zajištění uspokojení citových potřeb všech členů rodiny. Expresivní roli s inferiorní mocí je přiřazena dceři. Instrumentální role je spojována spíše s muži, kteří rodinu ekonomicky zajišťují a má rozhodovací pravomoci. Role instrumentální s inferiorní mocí je spojována s rolí syna. (tamtéž: 45). Struktura rolí v nukleární rodině dle Talcotta Parsonse je znázorněna v tabulce (viz příloha č. 1). „*Parsonsova analýza rodiny byla*

brzy podrobena kritice feministické sociologie pro své nevhodné teoretizování a postavení žen v rodině.“ (Harrington et al., 2006: 147)

Parsonsovo pojetí rodiny a funkcí jednotlivých členů úzce souvisí s tématem genderové socializace, kterou chápe jako osvojování mužských a ženských rolí, a to zejména v rámci rodiny. Ve svém textu nepracuje s pojmem „gender“ ale s pojmem „pohlaví“. V socializaci podle jeho teorie dochází k internalizaci pohlavních rolí. Pro Parsonse (1954) jsou ve struktuře sociálního systému nejvýznamnější institucionalizované role, které definují očekávání vhodného chování jednotlivců a utvářejí morální standardy. Morální standardy jsou získávány v procesu socializace a tvoří základ osobnosti, a to bez ohledu na to, jestli jedinec těmto standardům odpovídá či ne. (Parsons 1954: 338) Hlavní význam rodiny v Parsonsově pojetí spočívá v její socializační funkci, která dále umožňuje fungování společnosti.

2.2.2.2. Rodina a individualizace

Společnost si v době, kdy prochází změnou ekonomického a společenského života, hledá cestu k adaptaci osvědčených strategií a zažitých způsobů chování pro rodiny a individua. V sociologii se otevírá prostor pro rozpravu o transformaci evropských společností k individualizaci. (viz Možný, 2002: 201) Individualizace či individualizační proces je součástí širšího teoreticko-empirického diskurzu, který je v tomto kontextu pojímána především jako důsledek existence a působení reflexivní modernity. Spolu s individualizací je produktem reflexivní modernizace riziková společnost, která tvoří s individualizací v mnoha ohledech komplementární koncept. Teorii individualizace a problematice postavení ženy v rodině se věnoval sociolog Ulrich Beck a Anthony Giddens. Jedná se o dva různé přístupy, které se, spíše než vylučují, doplňují a utváří tak komplexní výkladové schéma.

Podle Becka (2007) není proces individualizace otázkou svobodné volby, ale nutností. Podstata individualizace se neustále mění a vyvíjí, stejně jako se mění a vyvíjí společnost a jednotlivci. Individualizaci pojímá především jako důsledek působení reflexivní modernity, která ve výsledku vytváří rizikovou společnost. (viz Beck, 2007: 137) *„Proces modernizace má v rozdílných rámcových podmínkách devatenáctého a konce dvacátého století opačné důsledky: tehdy oddělení domácí práce a výdělečné činnosti, dnes zápas o nové formy opětovného sjednocení; tehdy materiální závislost žen*

na manželovi, dnes jejich energické pronikání na trh práce; tehdy prosazování stereotypních ženských a mužských rolí, dnes osvobozování lidí od stavovských genderově podmíněných daností.“ (Beck, 2004: 179 – 180) Podle Becka (2004) tradiční formy sociability zanikají a vznikají nové standardizace individuálních životních situací. Nikdo se už nemůže spoléhat na tradiční rozdělení rolí mezi muže a ženy. Ženy nezůstanou jenom v domácnosti a muži již nebudou pouze živiteli rodin. *„Každý kdo mluví o rodině, musí mluvit o práci a o penězích, a kdo mluví o manželství, musí mluvit o vzdělání, povolání, mobilitě, a to znamená o nerovném rozdělení při mezitím už (ve velké míře) rovných předpokladech daných vzděláním.*“ (tamtéž: 161)

Osvobození od genderových stereotypů dochází podle Becka (2004) pouze na úrovni nukleárních rodin, přičemž stále zůstává zachován konstantní charakter institucionálních struktur. Tuto situaci označuje za „konflikt století“. *„Otevřít ženám oči a sázet na to, že neprohlédnou a pro veškerou budoucnost přijmou průhledné mužské „zdůvodňování“ stavovského genderově podmíněného řádu v rodině, povolání a politice, bylo – z mužského hlediska – mimořádně krátkozrakou a naivní strategií.*“ (tamtéž: 172) Muži se stále na domácích pracích podílejí jen málo nebo vůbec ne. Ale došlo ke změně jejich postoje k roli muže v domácnosti, kterou akceptují jako roli vhodnou pro ostatní muže. Současná společnost už nemá o jednoznačné bipolární genderové identity zájem a rozpouští struktury, na kterých se individua dosud mohla normativně orientovat. (tamtéž: 172)

Vztahy v rodině se uvolňují a dítě je chápáno jako element, který brání nebo zpomaluje individualizaci jedince. I když se dítě stalo překážkou individualizačního procesu, je v něm kultivována a oslavována anachronická sociální zkušenost, která se s procesem individualizace stává nepravděpodobnou a zároveň toužebně žádanou. (viz Beck, 2004: 193) I když dochází k rozpadu rodiny, při kterém dochází k poklesu počtu úplných rodin a k výchově dětí jenom jedním rodičem (nejčastěji matkou), se Beck nedomnívá, že bude nukleární typ rodiny nahrazen jiným modelem. Předpokládá, že vedle sebe bude současně vznikat a existovat široké spektrum rodinných a nerodinných forem života. (tamtéž)

Zatímco Beck chápe reflexivní modernizaci jako autonomní proces, který je vyústěním samotné modernity. Giddens ho vnímá a chápe na úrovni individuálních aktérů jako důsledek růstu vědění o samotné společnosti. Za nejdůležitější změny, které ve světě probíhají, považuje ty, které se odehrávají v našem osobním životě. *„Na světě*

je jen málo zemí, kde nedochází k ostré výměně názorů na rovnost pohlaví, úpravu sexuálních vztahů a budoucnost rodiny.“ (Giddens, 2000: 70) Tato polemika se vede ale na různých úrovních, a pokud otevřená debata na toto téma neprobíhá, tak je podle Giddense (2000) většinou potlačena autoritářskými vládami. Rodina jako instituce prošla během dějinného vývoje řadou proměn a postupné proměny, které proběhly, se zviditelnily ve druhé polovině dvacátého století. *„Rodina je místem bojů mezi tradicí a modernitou, ale také jejich metaforou.*“ (tamtéž: 71)

Úpadek rodiny vyvolává potřebu návratu k rodině tradiční. „Tradiční rodina“ je podle Giddense (2000) vágní kategorie, protože různé společnosti a kultury měly rozdílné typy rodiny a rozdílné příbuzenské systémy. Tradiční rodina byla ale především ekonomickou jednotkou a byla neodmyslitelně spojena s nerovností mezi mužem a ženou. (tamtéž: 72) Giddens upozorňuje, že návrat k tradiční rodině je ve skutečnosti návrat do přechodné fáze ve vývoji rodiny. V tradiční rodině byl manželský pár hlavní částí systému rodiny. Zatímco v současné společnosti je prosazovaná svobodná volba partnera a manželský svazek je založen na vzájemné lásce nebo lásce a sexuální přitažlivosti, spadal dříve výběr partnera spíše do kompetence rodiny a při výběru mělo stěžejní roli partnerovo společenské postavení či majetkové poměry. (tamtéž: 77)

I když některé změny v rodinném životě vyvolávají diskuze a těžce se s nimi vyrovnáváme, podle průzkumů v USA a v Evropě by se málo lidí chtělo vrátit zpět k tradičním mužským a ženským rolím nebo k právně vymezené nerovnosti. (tamtéž: 84) Se změnami v rodinném životě prošly změnou i intimní vztahy a důvěra. Giddens zmiňuje, že vztahy mezi lidmi nejsou založené na zosobněných vztazích v lokální komunitě a příbuzenských sítí jako tomu bylo dříve. *„Důvěra na osobní úrovni se stává projektem, na kterém by zúčastněné strany měly „pracovat“ a jenž vyžaduje otevření se jednotlivce druhému.*“ (Giddens, 2003: 110)

Giddens na konceptu intimních vztahů vymezil dva typy lásky: romantickou a plynoucí. Romantickou lásku spojuje spíše s ženami a jejich pohledem do budoucnosti. *„Romantická láska je sázka na budoucnost, orientací žen na kontrolu budoucího času: dělá z nich specialistky na otázky intimacy (čili na to, co dnes jako intimita začalo být chápáno).*“ (Giddens, 2012: 67) Romantická láska²² je založena na heterosexuálním vztahu dvou partnerů, kde je vymezena sexuální exkluzivita a vyvrcholením může být

uzavření manželství nebo založení rodiny. (tamtéž: 59 – 69) Pod tlakem sexuální emancipace a autonomie se idea romantické lásky rozpadá. Oproti tomu plynoucí láska vznikla jako reakce na změnu sociálních a kulturních podmínek. Předpokládá rovnocennou pozici obou partnerů a je odrazem vlastního postavení a identity ve vztahu. Plynoucí láska předpokládá vyrovnanost mezi emočním dáváním a bráním. Tento typ lásky není výhradně spjat s heterosexuálními vztahy a ani se sexuální exkluzivitou. (tamtéž: 70 – 74) Na rozdíl od lásky romantické v konceptu lásky plynoucí Giddens nepracuje s pohlavím partnerů, ale s jejich feminitou a maskulinitou. (tamtéž: 2012: 74)

²² Romantická láska je považována za počátek konce moderní doby. (viz Možný, 2002 : 213)

3. Vývoj rodiny a postavení ženy v ní od druhé poloviny 20. století na území České republiky

Brzy po druhé světové válce se hospodářské poměry začaly zlepšovat: padesátá léta 20. století jsou desetiletím hospodářského růstu,²³ jaký lidstvo do té doby nezažilo, a jenž se už sotva kdy bude opakovat. (Možný, 2002: 42) „Poválečné období bylo v ČR, podobně jako v jiných evropských státech, z hlediska rodinného chování ve znamení sňatkového boomu, jenž byl doprovázen „baby boomem“. (Kraus, 2008: 79) Popis a grafické znázornění demografického vývoje rodiny od 50. let 20. století je znázorněno v příloze č. 2. Generace²⁴ 50. let, která je zastoupena dnešními sedmdesátníky, je historicky vymezena léty stalinismu, kritiky stalinismu a revolty v Maďarsku v roce 1956. „Tuto generaci charakterizuje jednak údernické nadšení, víra v komunistické a socialistické ideály, jednak důraz na poctivou práci, spolehlivost a morálku.“ (Kubátová, 2010: 222)

Vývoj postavení žen byl v 50. a 60. letech ovlivněn masovým a shora nadiktovaným nástupem žen do placeného zaměstnání po roce 1948. (viz Vodochodský, 2007: 12) „Z rapidního nárůstu podílu ekonomicky aktivních žen vyplynulo, že se ženy stávaly více ekonomicky i sociálně a psychologicky nezávislými na mužích, v případě nutnosti schopnými uživit samy sebe i svoji rodinu.“ (Vodochodský, 2007: 13) V tomto období se také zvyšovala vzdělanostní a kvalifikační úroveň žen, která jim přinesla větší nezávislost, samostatnost a sebejistotu. (tamtéž) Ženy sice byly zapojeny do pracovního procesu, ale zůstala na nich péče o domácnost a děti. Mluví se o problému tzv. „neplacené práce v domácnosti“ nebo o „druhé pracovní směně“.

Nárůst poválečné sňatečnosti a porodnosti byl pozastaven již v 60. letech v důsledku pozvoleného prosazování individuálních zájmů nad zájmy rodinnými, kdy se

²³ Pro hospodářský rozkvět byly u nás mimořádně příznivé podmínky: vysoká výchozí úroveň průmyslové infrastruktury, výhodně orientované na spotřební průmysl, nedoznala takřka újmu ani frontovým ničením ani masovým bombardováním, jež se našemu území vyhnuly, a vysoce kvalifikovaná pracovní síla nebyla decimována jako jinde v Evropě, protože čeští a moravští muži nebyli mobilizováni k účasti na frontách druhé světové války. (viz Možný, 2002: 43)

²⁴ „Generační příslušnost se projevuje tím, že lidé stejné generace mají stejné způsoby jednání a myšlení, typické generační postoje. (...) Vychází se obvykle z toho, že generace se formuje v období dospívání. Je tedy určena historickým obdobím, ve kterém měli příslušníci dané generace přibližně osmnáct let.“ (Kubátová, 2010: 224)

snižuje sňateční věk i počet dětí v rodině. „*Nový systém jim velmi záhy umožnil také získat větší vládu nad vlastním tělem a ulevil jim od „reprodukčních povinností“ tím, že učinil snáze dostupnými interrupce a antikoncepci.*“ (Vodochodský, 2007: 13) Asi do poloviny 60. let je počátek rodičovství pokládán za kritické období manželství a za možný zdroj jeho krize. V tomto období také dochází k růstu rozvodovosti. „*Liberální rozvodová legislativa, nedostatečná sexuální osvěta, sňatky uzavřené v nízkém věku, často v důsledku těhotenství partnerky, vedly v nemálo případech k rozvodu.*“ (Kraus, 2008: 79) Ženy mohly samy iniciovat rozvod nebo se rozhodnout pro interrupci, jejich postavení se v tomto období stalo svobodnější.

Generace 60. let, která je zastoupena dnešními šedesátníky, je vymezena rokem 1968, Pražským jarem a srpnovou okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy. „*Generace žen 60. let je výrazně ovlivněna politickou ideologií rovnosti a rovnoprávnosti žen a mužů a pracovního zapojení a veřejné kariéry žen.*“ (Kubátová, 2010: 222) I když ženy byly zapojené do pracovního procesu, muži v tomto období zpravidla stále zastávali všechny významné pracovní pozice. V padesátých a šedesátých letech ženy obsazují nízkostatusové pozice v průmyslu a zemědělství. Obrazem zaměstnané ženy je dělnice v průmyslu nebo družstevní rolnice. (viz Čermáková, 2000: 85)

Od počátku sedmdesátých let rodina ztrácí svůj monopol na legitimaci plození dětí. Počet dětí narozených mimo manželství rostl, ale oproti západním zemím byl počet relativně nízký. Nechtěné otěhotnění partnerky se ve většině případů řešilo sňatkem (tzv. z „musu“), nebo potratem. (viz Možný, 2002: 20) Československo v 70. letech patřilo ke státům s nejvyšším počtem potratů. (viz Český statistický úřad, 2006) K nechtěnému otěhotnění docházelo kvůli nedostatečné osvětě mezi mladými lidmi a málo dostupné hormonální antikoncepci. Pokud se ženy rozhodly mít dítě, po porodu nastoupily na tříměsíční mateřskou dovolenou, z které se většina z nich vracela zpět do práce na původní pozici. (viz Možný, 1999: 154) Ženy sice měly možnost nastoupit na tzv. další mateřskou dovolenou a muži dostávali vyšší platové ohodnocení, přesto jeden plat nestačil k finančnímu zajištění a ženy potřebovaly často druhý příjem pro domácnost. Možný (1983) poukazuje na „dvoukariérové“ manželství, kdy žena pečuje o děti a musí rezignovat na plné profesionální uplatnění. Ženy se opět stávají více závislé na mužích a jejich postavení je nerovné i přes postupný proces emancipace žen. Generace 70. let je vymezena obdobím normalizace.

V 80. letech byla volba partnera u většiny lidí založena zcela na jejich osobním výběru. „*Sňatky přestaly být určovány jinými zájmy než přáním snoubenců žít společně. Souhlas rodičů se sňatkem se stal dodatečným a formálním.*“ (Matoušek, 1997: 34) Mezi partnery převládala věková rovnost, období před svatbou se zkrátilo a zvýšila se i sexuální zkušenost, se kterou do manželského svazku oba partneři vstupovali. Do dvou let po uzavření manželství se narodily první děti.²⁵ „*U nás se pouze asi 7 % dětí rodí mimo manželství, okolo 90 % lidí vstupuje alespoň jednou do manželství a jen o málo méně jich zakládá rodinu, téměř 60 % prvně provdaných žen žije v manželství déle než 15 let a má dítě, ve věkové skupině 45 – 49 let tři čtvrtiny žen prožily celý život v jednom manželství s alespoň jedním dítětem atd.*“ (Alan, 1989: 261) Generaci 80. let vymezuje stagnace a usazenost společnosti, která byla dána normalizací v 70. a 80. letech. „*Většina lidí se uzavřela do svého privátního světa a snažila se přežít, ale současně také alespoň nějak žít.*“ (Kubátová, 2010: 223)

Od druhé světové války přes veškerou snahu o emancipaci žen, přetrvává nerovnost mezi muži a ženami. Socialistický model emancipace zahrnoval na jedné straně zájmy státu a na druhé straně zrovnoprávnění pohlaví. Podle Možného (1999) byla ženám pracovní mobilizace předložena jako cesta k dosažení rovnosti. Ženy měly být pomocí předškolních a školních zařízení osvobozeny od péče o děti a zapojením se do práce měly získat finanční nezávislost na mužích. Nerovnost vznikala v pracovní pozici, kdy muži většinou zastávali vyšší pozice než ženy a od ní se odvíjející finanční ohodnocení. Chybějící příjmy se ženy snažily suplovat domácí neplacenou prací (např. šitím, pletením, vařením aj.), což vyvolávalo další nerovnost v podobě volného času. Na ženách také byla péče o děti a domácnost. „*Výsledkem pak bylo to, že vedle větší samostatnosti a sebedůvěry si s sebou ženy trvale nesly také fyzické a psychické vypětí, únavu a stres z „dvojího břemene“ placeného zaměstnání a domácích prací.*“ (Vodochodský, 2007: 14)

Po revoluci dochází k otevření hranic a nabízí se mnoho nových možností, které tu doposud nebyly. Protože si mladí lidé chtějí užít nabízené příležitosti a mohou se realizovat v oblasti, o kterou mají zájem, dochází k odkládání porodů. Dítě v tomto

²⁵ „*Průvodním jevem celkového snižování počtu dětí v rodině je postupný zánik typu rodin, v nichž se děti rodí po deseti letech manželství (v roce 1930 se tato situace vztahovala asi na 17 % narozených dětí, v roce 1980 asi na 6%) nebo matkám starším (v roce 1930 se celá třetina dětí rodila matkám nad 30 let, v roce 1980 je to jen necelých 15 % dětí).*“ (Alan, 1989: 274)

porevolučním období představuje především finanční zátěž a ztrátu nově otevřených příležitostí. (viz Kubátová, 2010: 223) Mladí lidé, kteří se narodili v 70. letech²⁶, měli podle tehdejšího vývoje mít děti v letech devadesátých. Tato generace mladých lidí však odkládá založení rodiny do pozdějšího věku, a tím dochází k prudkému poklesu porodnosti. Zásadní změny v rodinném a reprodukčním chování nastolené během 90. let 20. století ve svém důsledku vedly k prohloubení procesu demografického stárnutí a k zastavení přirozeného růstu populace České republiky. (viz Šulová a kol., 2011: 170)

V 90. letech dochází k vyrovnávání pozic mezi muži a ženami. Ženy jsou ekonomicky aktivní a změna nastává v tom, že zastávají důležité pozice, které byly dříve obsazeny především muži. Jsou po ekonomické stránce méně závislé na mužích, některé dokonce zcela nezávislé. Rozhodnutí k založení rodiny je převážně na ženách. Pořád se ale nejčastěji starají o děti a pečují o domácnost, i když se muži postupně začínají do těchto činností zapojovat. Generace 90. let má zkušenost s revolucí v roce 1989, která je spojena s nastartováním demokratizačního procesu a ekonomické transformace. „*Mnozí z této generace se přímo podíleli na revolučních událostech roku 1989 a mnozí z nich se později cítili podvedeni a začali mluvit o ukradené revoluci.*“ (Kubátová, 2010: 223)

Současná mladá generace je označovaná za „čistou“, která nemá žádné významné osobní vzpomínky na dobu před revolucí ani na dobu revoluce. „*To má vliv na jejich chápání svobody a individuality, což se projevuje v jejich specifických životních stylech*“ (Kubátová, 2010: 224) Současná generace mladých lidí zakládá převážně samostatně žijící rodinu oddělenou od předchozí generace, na které je finančně nezávislá. Oproti předchozím generacím i méně spoléhá na mezigenerační solidaritu. Většinou zakládá rodinu nukleárního typu, kterou chápe jako standardní model rodinného života. Pozice mužů a žen je v mnoha oblastech vyrovnaná. „*Ženy se sice čím dál více zapojují do profesního života a muži se stále častěji ujímají domácích prací, přesto je však ženská nadřazenost v rodinné sféře nejpravděpodobnějším modelem budoucnosti.*“ (Lipovetsky, 2000: 242)

²⁶ „*O této generaci se dnes mluví jako o Husákových dětech, které se narodily v rámci propopulačního opatření 70. let (prodloužení mateřské dovolené, zvýšení přídatků na děti apod.), ke kterým vláda přistoupila v rámci normalizace po událostech roku 1968.*“ (Kubátová, 2010: 223)

4. Metody sběru a analýzy dat

Tato část práce je zaměřena na způsob získání dat pro popis obvyklých situací reflektujících každodennost v rodinném životě a způsob zjištění hodnotové orientace respondentek, jejich zájmů a motivací k založení rodiny. Až po srovnání výpovědí v jednotlivých věkových kategoriích bude provedena komparace dílčích závěrů mezi třemi různými věkovými skupinami, které by měly zachytit názory tří generací. Cílem analýzy je získání popisu vývoje postavení žen v rodině z pohledu samotných žen.

S ohledem na výzkumný záměr diplomové práce budou při realizaci terénního šetření použity pouze kvalitativní metody sběru a analýzy dat. Kvantitativní přístup sbírá relativně omezené množství dat od mnoha jedinců, oproti tomu kvalitativní přístup získává velké množství dat od jednoho nebo několika málo respondentů. (viz Strauss, Corbinová, 1999: 11) Jednou z hlavních výhod kvalitativního výzkumu je možnost získání podrobného popisu (zkoumaného jedince, skupiny, události či fenoménu). Nevýhodu můžeme spatřovat v ovlivnitelnosti výsledků výzkumníkem a jeho osobními preferencemi. (viz Hendl, 2008: 52) Aby se předešlo případným spekulacím o transparentnosti kvalitativního výzkumu, je potřebné ve zprávě podrobně popsat výběr šetřených osob, průběh sběru a metodu analýzy dat.

Výzkumníková úloha je v kvalitativním a kvantitativním výzkumu odlišná. V kvalitativním se výzkumník dostává do těsného vztahu s respondenty a jeho pozice je uvnitř situace. „*Výzkumník vyhledává a analyzuje jakékoliv informace, které prospívají k osvětlení výzkumných otázek, provádí deduktivní a induktivní závěry.*“ (Hendl, 2008: 50) Kvalitativní výzkum umožňuje výzkumníkovi zprostředkovat hlubší porozumění společenským fenoménům, než by se získalo z čistě kvantitativních dat. (viz Silverman, 2005: 20) V pozici výzkumníka se dostanu do kontaktu se všemi respondentkami a pokusím se od nich získat informace, které mi pomohou pochopit a správně popsat danou problematiku. Měly by tedy být zodpovězeny všechny výzkumné otázky a dosaženo výzkumného cíle diplomové práce.

4.1. Výběr a proces získání respondentek

Pro dosažení cíle analýzy a v ohledu na zvolenou metodu výzkumu, bylo potřeba vybrat respondentky, které danou problematiku dobře znají. V kvalitativním výzkumu nemusí být struktura zkoumaného vzorku z hlediska reprezentativity relevantní základní populaci, jako je tomu u kvantitativních metod. Ale důležité je vybrat respondentky tak, aby se pohybovaly ve zkoumaném poli a disponovaly věděním o problému, jenž je předmětem výzkumného zájmu. „*Cílem takového tzv. teoretického vzorkování je získat vzorek zkoumaného problému a jeho relevantních dimenzí a vlastností v určitém prostředí. Prostředím je sociální kontext, který lidi jakožto jeho součást prakticky zakoušejí a žijí.*“ (Šanderová, Šmídová, 2009: 11)

Respondentky, které se účastnily výzkumu, byly rozděleny do tří věkových kategorií: 20 – 30 let; 40 – 50 let a 60 – 70 let. Tyto kategorie měly simulovat tři generace žen,²⁷ které svými výpověďmi měly přispět k zjištění vývoje postavení ženy v rodině. V každé věkové kategorii bylo provedeno pět rozhovorů. Všechny ženy byly z hlavního města České republiky – z Prahy a měly dosažené střední a vyšší vzdělání. Tyto dvě podmínky byly stanoveny tak, aby se v analýze dat nepromítaly rozdíly mezi městem a vesnicí nebo mezi jednotlivými stupni dosaženého vzdělání.

Kvůli zodpovězení otázek ohledně situace, která vedla k založení rodiny, musely mít respondentky alespoň jedno nebo více vlastních dětí. Založení rodiny jsem si definovala jako situaci, která vedla k narození dítěte. V otázkách mě především zajímala jejich motivace a vše, co k tomuto rozhodnutí přispělo. Pro výzkum nebyl důležitý rodinný stav a ani zda je žena stále se stejným partnerem. Otázky byly z větší části směřované na situaci vedoucí k založení rodiny. Pokud žena založila rodinu s více partnery, byla na tyto situace v rozhovoru dotázána a požádána o srovnání situací. Stejně nebylo důležité, zda žena má pouze vlastní děti nebo si nějaké osvojila či vychovávala děti svého partnera z předešlých vztahů. Když se takový případ objevil, požádala jsem respondentku o popsání situace, která k tomu vedla a její zpětné

²⁷ Generace by neměla být ztotožňována pouze s věkovými kohortami, protože generační příslušnost zahrnuje více než formálně vymezený biologický cyklus života. Podle českého sociologa Milana Tučka generace „zahrnuje i shodnou životní zkušenost, ovlivnění určitým dobovým sociálním a politickým uspořádáním, (...) duchem doby, kulturním děním atd.“ (Tuček et al., 2003: 351)

hodnocení. Přehlednější znázornění charakteristik respondentek je zařazeno mezi přílohy této práce (viz příloha č. 3).

Při hledání respondentek pro svou práci jsem oslovila své známé, od kterých jsem postupně získávala kontakty v podobě emailové adresy nebo telefonního čísla. Respondentky již byly krátce seznámeny se záměrem a předběžně souhlasily s provedením rozhovoru pro mou diplomovou práci. Více jsem je se svým výzkumným záměrem seznámila pomocí zaslání informačního dopisu (viz příloha č. 4). Pokud respondentky souhlasily s účastí, domluvily jsme se na vhodném termínu a místě pro uskutečnění rozhovoru. Všechny mnou oslovené respondentky souhlasily s účastí na výzkumu a některé mi po provedení rozhovoru poskytly kontakty na další vhodné respondentky.

4.2. Sběr dat a jeho metoda

V kvalitativním výzkumu probíhá sběr dat a jejich analýza v delším časovém intervalu. *„Síla kvalitativních dat spočívá v tom, že jsou přirozeně uspořádaná a popisují každodenní život.“* (Hendl, 2008: 161) Pro výzkumný záměr jsem zvolila metodu kvalitativního dotazování, které umožňuje naslouchání vyprávění, podávání doplňujících otázek respondentkám a získávání jejich odpovědí. Můžeme rozlišit tři různé formy kvalitativního dotazování. Dvě z těchto forem jsou Hendlem (2008) označeny za krajní metody. Na jedné straně je metoda dotazování, která probíhá volným způsobem, struktura není předem dána a výpovědi mají často podobu volného vyprávění. Na druhé straně je metoda, která má striktně danou strukturu otázek s uzavřenými otázkami. Třetí metoda a tzv. střední cesta je pomocí polo-strukturovaných rozhovorů, kde je definován účel šetření a je daná osnova otázek, kterou si může výzkumník podle svých potřeb v průběhu rozhovoru přizpůsobit. (viz Hendl, 2008: 161 - 206)

Sběr dat byl proveden za pomoci individuálních polo-strukturovaných rozhovorů (tzv. „rozhovory pomocí návodu“). Za respondentkami jsem přicházela s předem připravenými okruhy otázek, které jsem přizpůsobovala jejich vyprávění. Připravená struktura otázek mi zároveň tvořila podklad, který mi zamezil v rozhovoru opomenout témata, jež nebyla respondentkou spontánně zmíněna. Na začátku dotazování jsem se snažila prolomit případné bariéry mezi mnou a respondentkou a připravit ji na průběh

sběru dat. Osnova polo-strukturovaného rozhovoru měla sedm připravených okruhů otázek (viz příloha č. 5), které byly zaměřeny na: situaci, která vedla k založení rodiny; důležité vlivy, které ovlivnily rozhodnutí mít děti; umístění rodiny na hodnotovém žebříčku; typický rodinný den a rozložení prací v rodině; pozici v rodině, kterou zastává sama respondentka; srovnání vlastního postavení s ostatními ženami v rodině (konkrétně s postavením matky a babičky); zhodnocení obecného vývoje postavení žen v rodině od druhé poloviny 20. století.

Rozhovory s respondentkami byly provedeny v průběhu února 2013 v Praze. Celkem jsem provedla patnáct rozhovorů, které probíhaly v předem domluvených termínech. Respondentky jsem požádala o výběr vhodného místa pro provedení rozhovoru. Některé rozhovory byly provedeny u respondentky doma, jiné v klidných restauracích, kavárnách nebo na pracovišti.

Délka rozhovorů, které byly s informovaným souhlasem respondentek nahrávány na přenosné médium, se pohybovala mezi 38 až 74 minutami. Časově nejkratší rozhovory, které se průměrně pohybovaly okolo 53 minut, byly pořizeny se ženami ve věkové kategorii 20 – 30 let. Oproti ostatním kategoriím byly kratší z několika důvodů. Prvním a hlavním důvodem podle mého názoru a získaných odpovědí od respondentek bylo, že ženy v této kategorii nemají ještě od založení rodiny dostatečný časový odstup. Proto se jim na některé otázky hůře odpovídalo a situaci neuměly zcela zhodnotit, ale na druhou stranu situaci mají čerstvě v paměti a některé věci uměly detailně popsat (např. průběh porodu, výše mateřské a rodičovské dovolené). Druhým důvodem byly malé děti, které se účastnily některých rozhovorů. I když respondentky odpovídaly na všechny otázky a u některých samy podrobněji vyprávěly, byl vliv dětí na jejich tok řeči znatelný. Nejdelší rozhovory byly provedeny ve věkové kategorii 60 – 70 let. Rozhovory se průměrně pohybovaly okolo 60 minut. Zde bych viděla více důvodů: respondentky mají větší životní zkušenost; dostatečný časový odstup, který jim umožnil celou situaci zhodnotit; byly hovornější (u některých kvůli možnému nedostatku sociálních kontaktů) a měly více času, který mi mohly věnovat (většina již byla v důchodovém věku).

Pořizené rozhovory byly nahrány na audio zařízení a později byl pořízen doslovný přepis všech rozhovorů. Doslovná transkripce je časově náročná, ale pro podrobné vyhodnocení je podmínkou. Přepis byl doplněn poznámkami o průběhu

rozhovoru (např.: místo, čas, případné vyrušení při rozhovoru, mé hodnocení po skončení rozhovoru), které by při zpravování dat mohly být důležité.

4.3. Metoda analýzy dat

Analýza dat spočívá jak v přiřazení významu prvnímu dojmu z terénu, tak v konečné kompilaci dat a poznatků. Jako metodu analýzy dat jsem zvolila zakotvenou teorii (tzv. grounded theory). „*Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumaného jevu, který reprezentuje. (...) Nezačínáme teorii, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.*“ (Strauss, Corbinová, 1999: 14) Jedná se o kvalitativní metodu analýzy dat a podle Dismana zakotvená teorie je strategie, jak je možné vyvinout teorie přímo z existujících dat bez pomoci předem připravených hypotéz. (viz Disman, 2008: 299) Cílem metody zakotvené teorie je vytvoření teorie nové, ale metodu a její analytické postupy je možné aplikovat na tematickou analýzu. „*Specifikum strategie zakotvené teorie nespočívá jen v tvorbě a analýze dat, ale také v povaze zobecnění. Souvisí to samozřejmě s tím, že v kvalitativní perspektivě není předmětem zájmu rozšířenost jevu v populaci lidí, ale povaha a souvislosti problému a jeho konceptuální uchopení.*“ (Šanderová, Šmídová, 2009: 12)

Charakteristickým znakem zakotvené teorie je její kódování dat²⁸. Metoda k analýze dat nabízí několik typů kódování - jedná se o kódování otevřené, axiální a selektivní. Hranice mezi jednotlivými typy kódování jsou uměle vytvořené, nenásledují za sebou jako stupně. Představují různé možnosti, jak zacházet s textem a výzkumník může přecházet z jednoho typu kódování k jinému.

Otevřené kódování provádí výzkumník při prvním průchodu dat. Tento typ kódování odhaluje jednotlivá témata v datech a je označován za proces rozebírání, porovnávání a kategorizace údajů. (viz Hendl, 2008: 247) V mém případě doslovně přepsané rozhovory byly podrobně rozebrány na tematické oblasti a pečlivě prostudovány.

²⁸ „*Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, koceptualizovány a opět složeny novými způsoby.*“ (Strauss, Corbinová, 1999: 39)

Kódování axiální je druhým typem kódování, které metoda zakotvené teorie nabízí. V této fázi dochází k propojování jednotlivých nalezených témat. Výzkumník uvažuje o možných příčinách a důsledcích, podmínkách a interakci a tvoří tak osy, kterými propojuje jednotlivé kategorie. (viz Hendl, 2008: 248) Propojení jednotlivých kategorií je znázorněno v paradigmatickém modelu, v kterém je výzkumník logicky uspořádá. „*Použití tohoto modelu umožní o údajích systematicky přemýšlet a vzájemně je mezi sebou vztahovat složitými způsoby.*“ (Strauss, Corbinová, 1999: 72) I když otevřené a axiální kódování jsou od sebe odlišné způsoby kódování, výzkumník se při analýze stále pohybuje mezi oběma těmito typy.

Selektivní kódování využívá výsledek axiálního kódování, který zobrazuje model vztahů mezi jednotlivými kategoriemi. Výzkumník v datech hledá hlavní témata a kategorie, které budou ústředním bodem vznikající teorie nebo tematické studie. (viz Hendl, 2008: 251)

5. Analýza dat

5.1. Prvotní výstup z analýzy

Prvotním výstupem z analýzy dat je paradigmatický model, který má ve svém centru zkoumaný jev. „*Jev je ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor jednání nebo interakcí, nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah.*“ (Strauss, Corbinová, 1999: 73) Události nebo případy, které vedou k výskytu nebo vzniku jevu jsou označeny jako příčinné podmínky jevu. Kontext je konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží a intervenující podmínky buď usnadňují, nebo naopak znesnadňují použití strategií jednání nebo interakce v určitém kontextu. Strategií jednání nebo interakce jsou vždy zaměřené na zvládnání, ovládnání, vykonávání nebo reagování na zkoumaný jev. Jednání nebo interakce mají určité následky. Mohou to být následky na lidech, místech nebo věcech. Následky mohou být také události nebo situace a mohou nabýt také formy jednání nebo interakce jako reakce. (Strauss, Corbinová, 1999: 72 - 79)

Paradigmatický model je doplněn otevřenými kódy vzniklými v první fázi kódování. Výzkumník tedy dosadí do jednotlivých částí modelu kódy, které nám znázorňují vztahy a souvislosti mezi jednotlivými zkoumanými tématy.

Příčinné podmínky

- respondentky celoživotní kladný vztah k dětem
- rodina jako priorita
- šíření osvěty mezi lidmi (rozšířené používání antikoncepce)

Jev

- **situace, která vedla k založení rodiny**
(založení rodiny = situace, která vedla k narození dítěte)

Kontext

- společenská situace
- rodinná politika státu - výše podpory rodin v podobě peněžních příspěvků:
 - o porodné

- mateřská dovolená
- rodičovská dovolená
- příspěvky na děti a další
- politický režim a období jeho změny
- hospodářská a ekonomická krize

Intervenující podmínky

- reakce rodiny, přátel, vrstevníků a širokého okolí
- vhodná situace z pohledu respondentky
 - seznámení se s vhodným partnerem
 - dlouhotrvající a fungující vztah s partnerem
 - získání potřebných sociálních jistot v podobě:
 - finančního zázemí
 - samostatného bydlení
 - a partnerova stálého příjmu

Strategie jednání a interakce

- (ne)hledání informací o průběhu těhotenství a porodu
- využívání nabízených prostředků k dosažení sociálních jistot:
 - státní byty
 - novomanželské půjčky
 - a mezigenerační solidarity

Následky

- vlastní hodnocení postavení v rodině
- zhodnocení postavení matky a babičky v rodině
- popsání vývoje postavení ženy v rodině od 50. let 20. století
- změny v:
 - porodnosti
 - sňatečnosti
 - a rozvodovosti

Metoda zakotvené teorie po otevřeném a axiálním kódování umožňuje využít typ selektivního kódování, který dává jednotlivá témata do souvislostí a tak popisuje zkoumaný jev, jak již bylo popsáno v kapitole o metodě analýzy dat. Tomuto způsobu kódování se budu věnovat v následujících podkapitolách.

Jednotlivé výpovědi respondentek jsem od sebe odlišila velkými písmeny, která jsou k rozhovorům přidána podle abecedního pořádku. Rozhovory v kategorii 20 – 30 let jsou odlišeny písmeny od A do E, kategorie 40 – 50 let od písmene F do J a kategorie 60 – 70 let je označena od K do písmene O. V jednotlivých kategoriích jsou rozhovory seřazeny podle data jejich pořízení.

5.1. Situace, která vedla k založení rodiny

Respondentkám byla jako první položena otázka, která mi měla pomoci otevřít zkoumanou problematiku. Zajímalo mě jejich vyprávění o situaci, která vedla k založení rodiny. Založení rodiny jsem si pro svou práci definovala jako situaci, která vedla k narození dítěte. Jejich odpovědi zahrnovaly společenské a ekonomické aspekty. K politické situaci se nevyjadřovaly a ani ji nepovažovaly za důležitou pro rozhodnutí k založení rodiny. Zajímalo mě, jak se hodnotí jako maminky ve srovnání se svým okolím, jak vnímaly svou osobní situaci před založením rodiny a jak byly na dítě připravené po psychické (zda se cítily už na dítě zralé) a po ekonomické stránce (zda měly našetřené peníze apod.).

Respondentky, v nejmladší věkové kategorii 20 – 30 let, se vnímaly jako rodinné typy. Samy přiznávaly, že oproti svým vrstevnicím měly děti v mladém věku (okolo 25 let). V roce 2010 se třetina všech dětí narodila ženám ve věku 29 – 32 let a průměrný věk prvorodiček vzrostl na 27,6 roku. (Český statistický úřad, 2011) Přitom se ale hodnotily jako připravené k založení rodiny. Většina z nich byla finančně nezávislá, měla našetřené peníze na první výdaje spojené s dítětem a jejich bytová situace byla vyřešena (buď vlastním bydlením, nebo rozdělením bytu/domu na dvě jednotky, kdy druhou vlastnili rodiče). Stejně tak Haberlová (2013) v ideální výbavě člověka rozhodujícího se pro dítě zmiňuje: bytovou a ekonomickou samostatnost, ale také pocit, že „už si člověk něco užil“, že už má za sebou období svobody a volnosti. *„Tato podmínka hraje sice podstatně menší roli než například vlastní byt či dostatečný příjem, ale určitě ji nelze přehlížet.“* (Haberlová, 2013: nestránkováno)

Důležitý byl pro respondentky vztah s partnerem. Toho všechny informátorky zpětně popisovaly jako spolehlivého muže a vhodného otce svých dětí. Podle závěrů z výzkumu *Proměny 2005* mají na rozhodnutí vliv takové okolnosti, jako je ne/existence touhy po dítěti, situace v partnerství (ne/přítomnost vhodného partnera), partnerovy názory a požadavky. (viz Dudová et al., 2007: 99) Dalším vlivem ovlivňujícím rozhodnutí k založení rodiny bylo ukončené vzdělání nebo příprava na zvolené budoucí povolání respondentky. Všechny respondentky v kategorii 20 – 30 let svou situaci před založením rodiny hodnotily jako vhodnou po všech stránkách, proto také samy sebe hodnotí jako připravené a své rozhodnutí jako správné.

Respondentka A₂₀₋₃₀: „Bydlela jsem u rodičů, měla jsem tříletý spokojený vztah. (...) Tak jsme se sestěhovali společně do rekonstruovaného bytu.“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „Já jsem tenkrát byla vlastně už z domova, takže jsem měla vyřešenou takovou tu existenční situaci.“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „Takže jsem si říkala, že už je tak nějak ta správná doba, protože vlastně všechny takové ty pro mě podstatné věci na zajištění byly vyřešené – jako škola, práce byla, bydlení bylo vyřešené, samozřejmě chlap, ten byl vyřešený taky.“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „Barák je táty s tím, že asi jeden pokoj je babičky dědictví po pradědovi.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „My jsme spolu začali bydlet rok před svatbou. A hnedka potom jsme plánovali rodinu, takže já jsem otěhotněla asi 3 měsíce po svatbě.“

Respondentky ve věkové kategorii 40 – 50 let zakládaly rodiny do svých 25 let. Průměrný věk prvorodiček se v osmdesátých a začátkem devadesátých let pohyboval okolo 22 let. V devadesátých letech se věk prvorodiček zvyšoval postupně a v roce 1990 se věk posunul na 24 let. (Český statistický úřad, 2011) V této kategorii se vyskytují ženy, které založily rodinu před i po revoluci. Například na respondentku H měla revoluce vliv a byla jednou z prvních žen, které odložily založení rodiny do pozdějšího věku. V rozhovoru zmiňuje, že chtěla vybudovat kariéru a dosáhnout takových úspěchů, aby byla sama se sebou spokojená. Ostatní respondentky měly děti před revolucí, nebo krátce po ní a na rozdíl si moc nepamatují. I když revoluci zmínily a vnímaly ji jako součást svého společenského života, tak neměla vliv na jejich rozhodnutí k založení rodiny.

Rozdíl mezi situacemi před založením rodiny u respondentek v kategoriích 20 – 30 let a 40 – 50 let je především v řešení bytové a finanční situace. Generačně starší

ženy měly možnost využít předmanželské půjčky nebo se snažily získat státní byty. Oproti tomu generace mladších žen se snaží tyto situace vyřešit samy nebo s pomocí svého partnera. Také ženy v kategorii 40 – 50 let hodnotí svou situaci jako vhodnou pro založení rodiny, ale nezmiňují oproti mladší generaci takové množství vlivů na jejich rozhodnutí. Většinou zmiňují tehdy pociťovanou touhu mít dítě a partnera, kterého ale ve svém vyprávění nijak nehodnotily, a tak nezmiňovaly, zda byl tím vhodným mužem, jak tomu bylo u předchozí kategorie. Založení rodiny braly spíše jako situaci, které byla v jejich věku obvyklá.

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Protože jsem ještě ta předrevoluční generace, tak jsem měla děti velmi brzo. První dítě jsem porodila ve dvaceti letech.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „V mém věku to bylo docela pozdě. Pamatuju si, že když jsem otěhotněla, tak jsem byla stará prvorodička, dneska se už tomu směju, ale bylo mi kolem 30 let.“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „Bylo mi 23 let, když jsem měla první dítě. ... Vzali jsme si teda novomanželskou půjčku 50 tisíc, spláceli jsme jí 350 korun měsíčně a za to jsme si koupili sedačku, stěnu, televizi, pračku, to vybavení do bytu tenkrát.“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „My jsme spolu začali chodit v roce 1986 v červenci. Dohodli, že chceme spolu dítě i po tak krátký známosti a bylo to naplánovaný všechno. Sestěhovali jsme se spolu do státního bytu.“

Mezi ženami ve věkové kategorii 60 – 70 let byly ženy, které měly své děti na svou dobu později - mezi 26 a 27 lety. Respondentky mi neuměly vysvětlit, proč neměly děti dříve jako jejich vrstevnice. Pouze respondentka N zmiňuje, že se svým mužem byla již od 17 let a ve 20 měli svatbu, ale ona se chtěla věnovat atletice na profesionální úrovni. Respondentka L a M mi odsunutí porodu do tehdy pozdního věku vysvětlily tím, že nejspíš nepotkaly toho „správného muže“. V šedesátých a sedmdesátých letech byl obvyklý věk prvorodiček mezi 22 až 23 rokem. (Český statistický úřad, 2011) Respondentky K a O zakládaly rodinu dle tehdy běžného vzorce, který popisují Chaloupková a Šalamounová (2004): „Po celou komunistickou etapu bylo pro Českou republiku, obdobně jako pro ostatní státy socialistického bloku, příznačný nízký věk vstupu do manželství a po sňatku zpravidla následovalo v krátké době narození potomků, nejčastěji dvou. Významná část sňatků byla urychlena nebo vynucena těhotenstvím partnerky.“

Za zajímavé zjištění lze považovat zejména odlišnost mezi respondentkami zastupujícími současnou mladou generací a respondentkami reprezentujícími generací starší v tom, jaký důraz kladou na vliv vlastní ekonomické situace při rozhodování o založení rodiny. „*To může znamenat jednak jejich relativně větší ekonomickou nejistotu ve srovnání se situací lidí, kteří zakládali své rodiny dříve, ale také jejich větší finanční a majetkové nároky.*“ (Dudová et al., 2007: 105) Respondentky ve věkové kategorii 60 – 70 let stejně jako v kategorii 40 – 50 let se snažily získat státní byty a využít nabízených novomanželských půjček. Pokud nedostaly byt, tak situaci řešily spolubydlením se svými nebo partnerovými rodiči. Respondentka N (60 – 70 let) v rozhovoru zmiňuje, že se svým tehdy již manželem, bydlela u jeho rodičů v jednom pokoji. Bydleli s nimi do doby, než se jim narodil druhý syn. Respondentka L (60 – 70 let) naopak zmiňuje, že se jí s jejím mužem nepodařilo sehnat společné bydlení a vysvětluje si tím i následný rozpad jejich manželství.

Respondentka N₆₀₋₇₀: „*Já jsem se vdávala velice brzy, ve dvaceti. (...) No protože jsem chodila do školy, jednak jsem dělala aktivně, závodně atletiku, tak ty děti jsme nějak neplánovali. Takže já jsem měla první dítě až v 27 letech.*“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „*My jsme spolu tři roky chodili, až v 27 jsme se vzali a já jsem měla prvního syna.*“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*Já jsem zakládala rodinu poměrně pozdě, na dobu, kdy se to odehrálo. To mě bylo 26.*“

Respondentka K₆₀₋₇₀: „*Já jsem se nechala sbalit, když mně bylo 17, manžel byl o šest let starší, tak to bylo něco.*“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „*My jsme pak dostali byt s manželem, ale bydlela jsem u maminky a on taky u svých rodičů, proto to manželství dlouho nevydrželo.*“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „*My jsme bydleli oficiálně u mých rodičů, ale na víkendy jsme jezdili na chatu.*“

5.2. Motivace k založení rodiny

Odpovědi týkající se motivace k založení rodiny se mezi respondentkami zastupujícími jednotlivé věkové kategorie neshodují. Ženy v nejmladší věkové skupině děti samy chtěly a situaci vyhodnotily jako vhodnou k založení rodiny. Správná situace podle jejich výpovědí nastala v okamžiku, kdy našly vhodného partnera, dostudovaly, měly

s partnerem společné bydlení a byly alespoň částečně finančně zajištěné. Motivace k tomu mít dítě je spojována s touhou po zakořenění, dodání smysluplnosti životu, po pocitech štěstí a vytvoření pevného citového pouta. (viz Dudová et al., 2007: 23) Respondentky v nejmladší věkové kategorii rozhodnutí k pořízení dětí učinily s partnerem společně na základě zhodnocení jejich situace. „*Pořídit si dítě je dnes oproti minulosti spíše otázkou specifického rozhodnutí, které je vedeno psychickými a citovými potřebami.*“ (Giddens, 2000: 78)

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Já jsem si chtěla první dítě, i dvě, kdyby to šlo rychle po sobě odbýt.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Je fakt, že já jsem děti chtěla od střední. Hodně dlouho jsem chtěla velkou rodinu.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „*Mně bylo jasné od malička, od malička jsem věděla, že děti do budoucna určitě chci, takže jsem spíš čekala na ten správný okamžik, který jsem měla pocit, že už nastal.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Byli jsme spolu, tak mi v tom nic nebránilo. Prostě, ať finanční zabezpečení, tak to, že s tím člověkem chci být.*“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „*Já jsem to nějak tak vždycky věděla už od mládí, že je chci mít brzo. No a pak už to jenom přišlo, našla jsem toho pravého chlapa, a tak nějak to vyšlo.*“

Ženy z nejstarší věkové kategorie, které zakládaly rodiny v šedesátých a sedmdesátých letech, přenechávaly rozhodnutí k založení rodiny na svých mužích. Děti podle nich ke vztahu patří, proto také své těhotenství nevnímaly jako ne/plánované. V tomto ohledu se nedá mluvit o přímé motivaci „mít dítě“. Podle vzpomínek respondentek z věkové kategorie 60 – 70 let často chyběla v tomto směru potřebná osvěta a antikoncepce nebyla mezi lidmi příliš rozšířená. Podle Giddense (2000) právě absence účinné antikoncepce znamenala, že pro většinu žen byla sexualita nevyhnutelně spojená s rozením dětí. Na trhu se první hormonální antikoncepce objevila v šedesátých letech, ale ze začátku nebyla mezi ženami tolik rozšířená, neboť nebyla příliš dostupná. S postupným rozšířením se u žen změnila motivace k založení rodiny. Ženy získaly nadvládu nad vlastním tělem a nyní je pouze na nich rozhodnutí, s kým budou mít děti a kdy.²⁹

²⁹ „*Mateřství přelomu 20. a 21. století, mateřství vzdělaných, ekonomicky zajištěných, sebevědomých a na svou kariéru často právem hrdých mladých žen, pro které je deviza „Staneš se otcem, jen když budu chtít a až budu chtít“ samozřejmostí.*“ (Lenderová et al., 2009: 133)

Tento průlomový zlom v možnosti ne/mít dítě a následně i motivaci k tomu měl vliv také na postavení mužů a žen v rodině. Respondentka O (60 – 70 let) v rozhovoru zmínila, že muž se už nemůže sám rozhodnout a ženu přivést do jiného stavu, jako tomu bylo dříve. S touto možností muži měli určitou moc a ženy tak zastávaly podřízenou roli. Ale s užíváním hormonální antikoncepce se postavení ženy změnilo. Dnes se ženy chrání před početím samy a získaly tak svobodu i moc v rozhodování o svém těle, resp. o možnosti mít dítě. Postavení mužů v této situaci ale není podřízené, protože podle výpovědí žen z nejmladší věkové kategorie se svými partnery domluvily a rozhodnutí k založení rodiny učinili společně. Hormonální antikoncepce přinesla v tomto směru rovnoprávnost mezi muže a ženy.

S tímto tématem byla nejstarší věkovou kategorií zmiňována osvěta, kterou vnímají jako důležitou a přitom v jejich době jako chybějící. Dříve se o vztazích a věcech se vztahy spojenými nemluvalo. Respondentky nevěděly, zda chování jejich muže je normální nebo ne a často setrvaly ve vztahu, v kterém nebyly spokojené. Z jejich pohledu jsou dnešní ženy více informované a nejsou na muži tolik závislé, proto mohou z nespokojeného vztahu snadněji odejít.

Respondentka K₆₀₋₇₀: „Tenkrát to bylo tak, že mi říkal manžel, co kdybychom si udělali miminko? A já říkám: Tak jo. Já nevím, asi to, že to tak většina lidí má. Ty děti by asi měly být. (...)Dřív ta osvěta nebyla. Nemluvalo se o vztazích a různých úletech, úchylkách.“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „Já si myslím, že i ty ženský dostaly jako takovou nezávislost. Ženský byly víc závislé na tom chlapovi, než dneska. Dříve byly hodně takový ušlápnutý, že se neuměly tak jako prosadit. A mají i těch možností. Myslím, že dneska je velká osvěta, nebo se o tom vůbec hodně mluví o rodině.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „Já jsem moc nechtěla. Nepočítala jsem s tím, že budu mít tři. Ale prostě to tak jako je.“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „Jsme si řekli, že už to dítě by bylo na čase, a tak to vyplynulo jedno s druhým. Bylo to dané tím věkem a tím, že najednou jsme to dítě chtěli.“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „Přišlo mi to úplně normální, že když mám někoho ráda, tak že s ním budu mít dítě. No a tenkrát to bylo tak, že antikoncepce nebyla vlastně žádná vůbec, takže jsme tomu nechali volný průběh, a když jsem přišla do jiného stavu, tak jsme se pak vzali.“

Ve věkové kategorii 40 – 50 let se mezi odpověďmi objevila motivace k založení rodiny ze strany respondentek, ale také respektování a přizpůsobení se rozhodnutí muže. Tato kategorie tvoří tzv. přechodné období, kdy dochází k rozšíření hormonální

antikoncepce a změn v motivaci mladých žen. Od sedmdesátých let 20. století sleduje Ústav zdravotnických informací a statistiky (dále ÚZIS) rozšíření antikoncepce předepsané lékařem v České republice. Podle zjištění ÚZIS po roce 1970 používalo antikoncepci jen něco přes 100 000 žen a z nich zhruba dvě třetiny používaly antikoncepci nitroděložní. Navíc nitroděložní antikoncepci používaly většinou ženy, které měly alespoň jedno nebo dokonce dvě děti. Postupem času sice přibývalo stále více uživatelů antikoncepce hormonální, ale až do začátku devadesátých let nitroděložní antikoncepce převažovala. Poté však následovalo zásadní rozšíření hormonální antikoncepce. Od roku 2000 používá v České republice některou z moderních antikoncepčních metod, předepsanou lékařem, více než milion žen, z nich více než 900 tisíc volí antikoncepci hormonální a jen asi 100 tisíc antikoncepci nitroděložní. (viz Český statistický úřad, 2006).

Respondentka F₄₀₋₅₀: „*Já jsem děti vždycky chtěla a chtěla jsem mít velkou rodinu, takže asi ta láska k dětem.*“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „*Ale motivaci mít dítě? To já jsem vůbec neměla. To bylo takový, že to tak bylo. Tatínek chtěl mít dítě.*“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „*Bylo tam taky rozum, že jsem si říkala, že jsem dlouho pracovala, že bych chtěla tu rodinu. Takže si myslím, že to byly ty biologický hodiny, že jsem si chtěla založit rodinu a chtěla jsem mít děti.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*My jsme ze svatby jeli rovnou do společného bydlení. (...) Ono právě to hrozně moc pomohlo tomu rozhodnutí mít ty děti a vzít se, protože jsme měli vlastně podmínky jak finanční, tak to bydlení hlavně.*“

5.3. Reakce rodiny, přátel a okolí

Položila jsem respondentkám otázku, zda měli lidé okolo nich vliv na jejich rozhodnutí k založení rodiny. Očekávala jsem, že respondentky zmíní nějaký vnímaný tlak ze strany rodičů, přátel nebo širokého okolí. Především v nejstarší věkové kategorii jsem předpokládala, že jejich rodiče budou více konzervativní a budou chtít, aby se dcera provdala před narozením dítěte. Ale podle výpovědí nejmladších respondentek reakce rodičů se od reakce rodičů nejstarších respondentek neliší. Rodiče i v dnešní době mají zájem na tom, aby se jejich dcera brzy vdala, a neschvalují moderní model společného bydlení bez závazků.

Nejméně konzervativní postoje k novým způsobům společného soužití zastávají až dnešní mladí lidé s vyšším vzděláním. „*Rostoucí tolerance netradičních forem rodinného chování, kterou projevují lidé s vyšším vzděláním, ale nemusí nutně znamenat, že tyto skupiny dávají netradičním formám rodinného chování přednost ve svém životě.*“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004: 49) Typ rodinné dráhy souvisí se vzděláním a délkou studia. Mezi lidmi s vyšším než maturitním vzděláním, kterého dosáhly všechny dotazované ženy, je častěji zastoupena klasická rodinná dráha spojená s odkladem sňatku a rodičovství do vyššího věku. (Chaloupková, 2009: 49) A podle výzkumu *Proměny 2005* se trend narození dítěte za svobodna týká zejména žen s nejnižšími stupni vzdělání, tak druhý trend odkládání rodičovství i po uzavření sňatku se naopak nejvíce týká vysokoškoláček. (Dudová et al., 2007: 90 – 91) Všechny respondentky zvolily tzv. klasickou rodinnou dráhu³⁰ bez vnímaného tlaku okolí a reakce rodičů se od sebe odlišovaly pouze na individuální rovině.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Že jsem si vybrala špatného partnera, to mi řekli. Ohledně dítěte tam nikdy nepadlo nic špatného.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „*Naši byli hrozně rádi, tím, že jsem taky jedináček, tak oni si to užívali, a pak se taky samozřejmě těšili na děti.*“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „*A rodiče mi do toho většinou nemluvili. Ty mě nechali být.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*Vzhledem k tomu, že jsem byla druhá dcera, která se vdávala, tak na to reagovali: jako jsi si jistá, tak se prostě vezmete.*“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka K₆₀₋₇₀: „*To bylo bez problému. Náš táta teda nebyl moc nadšený, že se vdávám, ale to tatínkové žárlí.*“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „*Já myslím, že to vzali úplně normálně. (...) Maminka je taková velice sportovní. Takže to vzala tak, že už je docela čas.*“

³⁰ Klasické rodinné dráhy zahrnují vstup do manželství a poté do rodičovství. Podle analýzy dat ISSP 2002 se vedle klasických rodinných drah (vstup do manželství a rodičovství), které zvolilo přibližně dvě třetiny dotazovaných, našly i méně normativní dráhy, kterými procházela přibližně třetina respondentů (partnerskou dráhu bezdětných, dráhu singles a dráhu osamělých rodičů). (viz Chaloupková, 2009: 55)

Při odpovědi na otázku ohledně reakce jejich okolí na založení rodiny informátorky nejčastěji zmiňovaly reakci rodičů a poté reakci přátel. Reakce přátel nijak nehodnotila jejich situaci, ale spíše se je v jejich rozhodnutí snažila podpořit. Respondentky zmiňovaly, že jejich přátele je dobře znají, a proto nebyli z jejich rozhodnutí překvapení. V průběhu rozhovoru se ženy se svými přáteli nebo s vrstevníky srovnávaly a hodnotily, zda měly oproti ostatním děti dříve nebo později.

Pokud je žena s dítětem doma, tak je částečně vyřazena z aktivního společenského života, na který byla zvyklá a postupně tak ztrácí kontakt se svými přáteli. Zeptala jsem se informantek, zda v období, kdy zůstaly s dětmi doma, přišly o své přátele nebo naopak nové z jiného prostředí získaly. Respondentky se nezávisle na věkové kategorii, kterou zastupovaly, shodly, že v průběhu rodičovské dovolené o žádné své přátele nepřišly. Domnívají se, že pokud ztratily nějaké přátele, tak by o ně přišly ve stejném období a jejich mateřství na to nemělo vliv. Omezený kontakt a částečné vyloučení ze společenského života mi potvrdily. Ale po ukončení rodičovské dovolené se ženám podařilo navázat na život před narozením dítěte.

Ženy ve věkové kategorii 20 – 30 a 40 – 50 si reakci širokého okolí neuvědomují, naopak mají pocit, že veřejnost na ně reagovala stále stejně. Pouze v kategorii 60 – 70 let byla zmíněna reakce široké veřejnosti, která podle jejich slov je vnímala dospěleji, a častěji se setkávali s projevovanou úctou. Respondentka M v rozhovoru popisuje situaci, kdy na vysoké škole u ústní zkoušky ji její vyučující bral jako zodpovědnou osobu a u zkoušky přihlížel k tomu, že už je vdaná a má tedy i jiné starosti než pouze ty školní. Ženy zastupující nejmladší věkovou kategorii se setkaly s tím, že se jich okolí ptalo, zda bylo jejich dítě plánované a jaké důvody měly k založení rodiny. Respondentky z věkové kategorie 20 – 30 let si myslí, že dnešní společnost je více překvapená z mladé dvacetileté nastávající matky než ze čtyřicetileté.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „Nic zvláštního. Podpořili mě v tom a jako žádný...určitě ne nějaký negativní ohlas to nemělo, jestli jsem se nezbláznila, že jsem si zkazila život, to rozhodně ne...“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „Teď rodí jak ty třicátnice, tak i ty dvacátnice. Už se to začíná zase vracet, protože co vidím po těch kamarádkách, které mám i mladší, tak ty teď říkají: K čemu mi bude kariéra, když ve třiceti zjistím, že nemůžu mít děti? Protože fakt rodí všichni.“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka H₄₀₋₅₀: „*Tak v té době, já si to ani nepamatuju. Já si myslím, že normálně. Nebyly překvapený, ani radost, prostě se to bralo s tou situací, možná byly na jednu stranu rádi, že se jakoby usídlím.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*Je pravda, že jsem byla první ze třídy, ale jako všeobecně v té době se tak jako v těch 20, 25... Kdo byl v 25 svobodný, tak to bylo divný.*“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*To bylo běžné, nebylo to nic mimořádného. (...) Všechny moje vrstevnice ty už měly dávno děti ve škole, ty se vdávaly v osmnácti, do dvaceti byly venku.*“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „*No tak to bylo tenkrát normální, v těch jednadvaceti. To měli i v 18.*“

5.4. Svatba

Šetřené ženy mi svatbu a důvody k tomu, proč by se měli lidé brát, popsaly již v první položené otázce, kde mě zajímala situace, která vedla k založení rodiny. I když některé informantky z nejmladší věkové kategorie nejsou vdané, tak svatbu vnímají sice jako nepodstatnou událost pro založení rodiny, ale jako podstatnou událost v životě ženy. Podle Českého statistického úřadu se v roce 2010 provdalo 61,6 % žen, kterým průměrně bylo 29,4 let. (Český statistický úřad, 2011) Respondentky ze stejné věkové kategorie, které jsou vdané, označily své jednání za „klasické“ nebo „tradiční“. Všechny se ale domnívají, že svatba není již společenská nutnost pro soužití dvou lidí nebo k založení rodiny. „*Mladší lidé více než starší rozlišují mezi hodnotou „mít spolehlivého životního partnera“ a hodnotou „žít ve spokojeném manželství“. Život s partnerem bez sňatku se stává, zejména pro mladé lidi, obvyklou formou života.*“ (Kuchařová, 2003: 190) Stručně řečeno partner je důležitější než soužití s ním v manželství. A navzdory rostoucímu podílu dětí narozených mimo manželství je rodičovství stále u části populace spojováno s manželstvím. (viz Kuchařová, 2003: 193)

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Vždycky jsem si říkala, že se chci napřed brát a pak mít děti, a tak nějak to přišlo najednou. ... To je většinou tlak okolí, že se někdo musí brát. Já myslím, že v dnešní době se už nikdo muset brát nemusí.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Dřív jsem to považovala za důležité. Pro mě takový ten klasický model rodiny, jako svatba a pak děti, tak bylo důležité.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „*Tak naši si mysleli, že bych se mohla vdát možná o trošku dřív. (...) Když jsme se brali, vlastně i částečně kvůli nim, aby oni si to nějak srovnali pro sebe.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Jako časem určitě, ale jakoby nic mě netlačí. 20 let už existuje to, změnit si jméno, aniž by svatba byla. Protože za prvé je to hodně nákladný. Takže když už svatba, tak něco maličkého. Ale jak říkám, nespícháme na to.*“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „*Oba jsme to brali automaticky, že prostě nejdřív svatba, potom dítě, že to tak prostě je. Nejsme zastánci takových těch moderních směrů.*“

Od druhé poloviny minulého století bylo pro Českou republiku typický nízký věk vstupu do manželství. „*Významná část sňatků byla urychlena nebo vynucena těhotenstvím partnerky.*“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004: 13) Respondentky v nejstarší věkové kategorii měly svatbu před narozením dítěte a jsou zastánkyněmi tradičního modelu rodiny. S odstupem času si ale uvědomují, že svatba není vždy tím správným řešením. V rozhovorech popisují, že tehdy nebylo možné mít dítě a neprovdát se. Hlavním důvodem byli rodiče respondentek, kteří by se za svou dceru jako za svobodnou matku styděli. I když v reakci rodičů na rozhodnutí k založení rodiny respondentky z nejstarší věkové skupiny nevnímaly jakýkoliv vyvíjený tlak, tak své rozhodnutí k uzavření sňatku bylo podle nich ovlivněno konzervativním postojem rodičů. Průměrný věk při prvním sňatku se v šedesátých a sedmdesátých letech pohyboval okolo 21 let u ženy a 24 let u muže. V tomto období se přibližně rok před narozením prvního dítěte provdalo 95 – 97 % žen. (Český statistický úřad, 2011)

Kategorie žen ve věku 40 – 50 let tvoří i v tematické oblasti sňatku tzv. přechodné období mezi nejmladší a nejstarší kategorií. Ženy se z této kategorie vdávaly a zakládaly své rodiny v 80. a 90. letech. Proto se některé ženy z této kategorie vdávaly brzy a kvůli neplánovanému otěhotnění, jak tomu bylo po celou dobu v socialistickém režimu. Ale také některé z nich odsunuly založení rodiny do pozdějšího věku a daly přednost kohabitaci před manželstvím, což je moderní způsob soužití partnerů, který se masověji rozšířil až v devadesátých letech po revoluci.

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „*Jo, byla jsem vdaná. Vdávala jsem se, aniž bych byla těhotná.*“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „*Nevzali. Plánovali jsme to, ale bohužel to těhotenství nedovolilo udělat svatbu v klidu.*“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Na základě toho, že jsem otěhotněla, já jsem byla někde dlouho pryč a pak jsem otěhotněla, tak byla plánovaná svatba, já jsem se vdávala v pátém měsíci.“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „Honzovi rodiče, ty myslím, že chtěli, abychom se vzali. Ty mají rádi, když je všechno tak, jak to má vypadat.“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „Na cvičáku jsme měli i svatbu, všichni nám vlastně udělali podmínky úplně skvělý.“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka K₆₀₋₇₀: „Tak jsme spolu chodili sedm let a já jsem se nechtěla vdávat, ale maminka mi řekla, že se to prostě musí, tak jsem se vdala.“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „To nějak vyplynulo, že se vlastně vezmeme. A to děťátko k tomu nějak dopomohlo.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „Dneska už bych to řešila určitě jinak, nepospíchala bych, udělala bych to jinak. Pokud bylo dítě na cestě, tak to byla i jako povinnost. Málokdo zůstal sám, tenkrát.“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „My jsme spolu chodili skoro tři roky, od mých 17, tak jsme si říkali, že je dobrý to takhle oslavit, tak jsme se brali na mé dvacetiny.“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „Brali jsme se z lásky, ale tenkrát to bylo tak, že prostě když jsem zjistila, že jsem těhotná, tak jsme hned uvažovali o svatbě.“

5.5. Děti

Dotázané ženy ve věkové kategorii 20 – 30 let se považují za rodinné typy (měly děti dříve než ženy v jejich okolí a ke svatbě přistupují spíše tradičně) a také mají nebo chtějí více dětí, než je v jejich okolí obvyklé (3 – 4 děti). Na rozdíl mezi počty dětí, jež by rodiny chtěly mít, a počty dětí, jež reálně mají, poukazuje Esping-Andersen (2002). Mluví o „chybějících dětech“ (tzv. child gap), které podle něj naznačují silný vliv strukturálních faktorů – jako jsou sociální rizika – na demografické a rodinné chování. (s. 63 – 64) Výzkum *Proměny 2005* poukázal na statisticky signifikantní rozdíl mezi individuálně preferovaným a v současném kontextu ideálním počtem dětí. Češi a Češky by v průměru chtěli 2,09 dětí, ale za ideální počet dětí v rodině v současných podmínkách považují pouze 1,88 dětí. Největší rozdíl mezi preferencemi a ideálním počtem dětí je u lidí, kteří by si přáli více než dvě děti. (viz Dudová et al., 2007: 84)

Informantky v mém šetření zmiňují finanční situaci,³¹ která jim nedovolí mít preferovaný počet dětí. Růst nákladů na děti, tzv. „náklady ztracených příležitostí“ a menší jistota zaměstnání při růstu nezaměstnanosti jsou hlavními ekonomickými důvody k snížení porodnosti.³² (viz Kuchařová, 2003: 199) Mladé matky chtějí svým dětem poskytnout vše potřebné a nechtějí, aby dítě na úkor sourozence musely omezovat. „*Pro současný životní styl znamená ovšem taková permanence rodičovství značnou přítěž, jež činí úvahy o narození dítěte mnohem obtížnějšími, než tomu bylo dříve.*“ (Haberlová, 2013: nestránkováno) Avšak v době, kdy jedinec uvažuje o dítěti, je tato budoucnost příliš vzdáleným cílem. „*V popředí jsou v té době povinnosti spojené s péčí a výchovou dítěte. Ty ovšem mohou být v příkrém rozporu s tím, co člověk plánuje a očekává od nejbližších let. A v dnešním světě, charakterizovaném pohybem a změnou, ztrácí odříkání ve jménu vzdálené budoucnosti smysl a čím dál více se stává důležitým okamžitý užitek.*“ (tamtéž)

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Nemám pocit, že je jedno málo, ale myslím si, že pro něj by bylo lepší mít sourozence. (...) Manžel ten prosazoval hodně jedináčka, protože finance, který investuješ do tří dětí, můžeš nacpat do jednoho a je to kvalitnější.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Chtěla jsem velkou rodinu. Můj sen byl mít 3, 4 děti a takovou tu velkou rodinu, ale samozřejmě když to nepůjde, tak to nepůjde. A ty dvě děti jsou pro mě takové to ideální minimum.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „*Já jsem odjakživa věděla, že prostě chci děti a jak říkám, toužila jsem po tom hrozně moc. (...) Pravda je, že před nedávnem jsme se domluvili, že třetí neplánujeme. Je mi to hrozně líto ale právě z finančních důvodů prostě ne.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Dítě je drahá záležitost. Takže jsem se rozhodla, že když druhý, tak za dlouhou dobu. (...) Určitě nechci, aby zůstala sama, protože když vidím kolem sebe ty děti, který jsou jedináčci, tak ... ale ty jedináčci jsou prostě zvláštní děti*“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „*Neříkám nikdy, ale teď aktuálně to není na pořadu dne, že bych si přála do dalších tří let mít třetí dítě.*“

³¹ „*Pokud se zaměříme pouze na domácnosti se zaměstnaným přednostou, zjišťujeme, že první dítě znamená v takové domácnosti asi dva a půl tisíce Kč nižší příjem na osobu oproti bezdětným domácnostem, je to propad asi pětiny příjmu domácnosti bez dětí.*“ (Sirovátko, 2003: 52)

³² V roce 2011 byla úhrnná plodnost 1,43. (Český statistický úřad, 2011)

V kategorii 40 – 50 let se ženy oproti nejmladší kategorii nezmiňovaly o finančních problémech, které jsou spojené s dětmi. Zaměstnaní ženy bylo tehdy pro většinu rodin ekonomickou nutností; málokterá rodina by stejně jako dnes vystačila pouze s jedním platem. (viz Matoušek, 1997: 41) Ale tyto ženy se ve své odpovědi více orientovaly na partnery a fungování vztahů. Větší problém než peníze jsou podle nich nespolehliví partneři, kteří je v potřebném období nepodpořili nebo je dokonce opustili. Respondentka G chtěla mít další děti, ale s prvním partnerem se rozešla a už se jí nepodařilo najít jiného vhodného muže. I když respondentky nejsou zcela za svým reprodukčním obdobím, tak žádná z nich neuvažuje o pořízeních dalších dětí.

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Mám tři dcery, takže jsem měla do třech a půl let všechny tři děti... Já jsem otěhotněla tři měsíce po svatbě, takže to bylo v podstatě do roka přesně.“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Chtěla jsem druhé dítě, ale prostě když není schopný partner, a ty možnosti, tak asi do toho už z rozumného hlediska nejdu.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Myslím si, že byl trochu překvapený, protože v té době mi bylo 38 a byla jsem už starší. Na druhou stranu se čekalo, že asi to druhé dítě...já chtěla víc dětí, ne jedináčka.“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „No, tak jako chcete dvě děti, tak je máte prostě no. Ale překvapení bylo to třetí dítě, to jsme vůbec neplánovali. Tak já jsem se teda nikdy nebránila třem dětem. Vždycky jsem si říkala, že by bylo hezký mít tři děti.“

Dotázané ženy ve věkové kategorii 60 – 70 let nechaly rozhodnutí o počtu dětí na mužích. Stejně jako tomu bylo u motivace žen k založení rodiny, tak i zde vývoj změn ovlivnila hormonální antikoncepce, které ženám umožnila naplánovat narození dětí. Výrazným rysem reprodukčního chování sedmdesátých a zejména osmdesátých let, kdy tyto ženy zakládaly rodiny, bylo nejen časně rození prvních dětí, ale i brzké ukončení reprodukce. V obecném mínění je dnes zřetelně patrné přesvědčení, že na rodičovství je času dost a není třeba s ním spěchat. (Haberlová, 2013, nestránkováno) Nejvyšší úhrnná míra plodnosti byla v České republice v sedmdesátých letech, která se pohybovala od 2,07 až 2,43. (Český statistický úřad, 2011)

Dotázané ženy v nejstarší věkové kategorii jsou již v důchodovém věku a myslí spíše na problémy spojené se stářím a jsou si jisté, že nyní budou potřebovat od svých dětí pomoci. Jejich odpovědi zahrnovalo uvědomění, že pokud mají ženy více dětí, tím v nich získají větší oporu ve stáří. Proto by i mladším ženám doporučovaly, aby si

pořídily alespoň dvě a více dětí, protože děti si mohou pomoc mezi sebe rozdělit, a tak se lépe postarat o stárnoucí rodiče.

Respondentka K₆₀₋₇₀: „Říkala jsem si, že ty dvě děti jsou lepší. Možná taky ze sobeckosti, tak že až budu stará a nemocná, jeden nemůže, tak druhý třeba pomůže. (...) Ale kdybych nebyla na tom zdravotně špatně, tak bych měla klidně i další děti. Mně se to období hrozně líbilo.“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „No, chtěl, ale já jsem taky nechtěla mít jedináčka. I když tam byl ten velký věkový rozdíl. Ale protože jsem měla kluka, já jsem si strašně přála mít holčičku.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „Jedináček není dobrý. (...) Chtěla jsem alespoň dvě. To byla taková norma, to tak měli všichni.“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „No dvě no, my jsme oba dva počítali, že budeme mít dvě děti, že to tak akorát stačí. ... No, říkala jsem si, že to jedno dítě je málo, aby se postaralo.“

5.6. Rodinná politika státu

V odpovědích byla zmiňována finanční náročnost potřebná k zabezpečení dětí. Zeptala jsem se komunikačních partnerek, jak vnímají rodinnou politiku státu³³, zda na ni spoléhají a jak ji celkově hodnotí. Všechny šetřené ženy bez ohledu na věk se shodly, že rodinná politika státu je podle nich nevyhovující. Respondentky ve věkové kategorii 20 – 30 let jsou sice s rodinnou politikou státu nespokojeny, ale chápou, že v současné době musí stát šetřit. Přesto jim připadá nerozumné šetřit na rodinách a v jiných oblastech utrácet zbytečné množství peněz. Příspěvky, které od státu dostávají, hodnotí jako nízké částky a bez manželova příjmu by nemohly rodinu uživit. S penězi od státu v rodinném rozpočtu počítají a bez nich si to ale také neumí představit. Ženy v kategorii 40 – 50 let, které rodily před revolucí, zmiňují sociální jistoty, které jim stát nabízel. Oceňují především to, že měly zajištěnou práci po ukončení rodičovské dovolené. Ženy z této kategorie, které měly děti po revoluci a později v devadesátých letech zmiňovaly, že je potřeba, aby se každá nastávající maminka na dítě finančně připravila dopředu a se státním příspěvkem v rodinném rozpočtu příliš nepočítala. Ženy z kategorie 20 – 30 a

³³ „Rodinná politika spoluovlivňuje vnitřní i vnější podmínky vzniku, existence a zániku rodin a postavení jejich jednotlivých členů v širším právním, ekonomickém, sociálním a kulturním rámci. (...) Cíle rodinné politiky bývají spjaty s cíli populační (natalitní) politiky, snažící se ovlivnit reprodukční chování obyvatelstva.“ (Potůček, 1995 : 101 – 102)

ženy z kategorie 40 – 50, které rodily po revoluci, se domnívají, že socialistická rodinná politika byla příznivější a více „prorodinná“.

Ve věkové kategorii 60 – 70 let ženy hodnotí rodinou politiku méně kriticky a v odpovědích zmiňují, že dítě je v dnešní době větší finanční zátěž, než tomu bylo dříve. „*U nás i v jiných zemích sovětského bloku komunistický režim „vyvlastnil“ rodinu: zbavil ji báze ekonomické subjektivity a suverenity tím, že postavil mimo zákon rodinný podnik a pokusil se (neúspěšně) přesunout tradiční funkce rodiny na jiné instituce.*“ (Potůček, 1995 : 106) Informantky si nižší finanční zátěž, která je spojená s dítětem, spíše vysvětlují tím, že ony samy byly dříve skromnější a hlavně na pultech nebylo takové množství nabízeného zboží, které by se dalo koupit. Také mají pocit, že příspěvky byly dostačující a ostatní finance měl obstarat jejich manžel. Většina z nich brzy po narození dětí ale nastoupila zpět do zaměstnání. „*Totalitní režim podporoval nejen pracovní zapojení žen, ale i porodnost a pevné rodiny. Stát proto socializoval náklady na bydlení, péči o děti a řadu služeb. Tyto veřejné statky však byly nízké kvality, v nedostačujícím rozsahu, což mělo pro rodiny řadu negativních dopadů.* (viz Sirovátka, 2003: 40) Placená práce žen v tomto období byla ekonomickou nutností – jeden pracovní příjem v rodině nedostačoval k zajištění základních životních potřeb rodiny. (tamtéž) Příjmy žen byly tehdy nižší, než si mohli vydělat muži, kteří zastávali vyšší pozice nebo byli na stejné pozici pouze lépe ohodnoceni. Ženy tehdy byly závislé na muži a braly tuto závislost za samozřejmou. „*Rodiny reagovaly na špatně fungující stát i časnými sňatky, které střední generaci umožňovaly podporovat začínající rodinu v období, kdy ještě nebylo třeba pečovat o generaci nejstarší.*“ (Matoušek, 1997: 40) V tomto období je typický velmi nízký věk žen i mužů při vstupu do manželství a v krátké době po uzavření sňatku následovalo narození prvního dítěte.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Úplně na to nespolehneme, ale je to částka v rodinném rozpočtu, takže důležitá částka. Počítáme s ní. (...) Určitě to dříve bývalo lepší. Ale zase bych řekla, že tím, jak byl ten režim nastaven hodně prorodinně, co se týče těch novomanželských půjček a celkově, že svobodný matky to neměly úplně jednoduchý.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*A když si tak vezmu o čem se bavily moje babičky nebo moji rodiče, tak si myslím, že přestože tenkrát ta rodičovská byla daleko nižší, ale v porovnání s těma cenami, co tenkrát byly, tak jako... se měli líp, ten stát se o ně tenkrát postaral.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „Na jednu stranu si uvědomuju, že asi v kontextu ostatních států jsme na tom docela dobře, že nám stát umožňuje relativně dlouhou dobu být na mateřské, to jo. Na druhou stranu samozřejmě bych si přála, aby ta finanční podpora od státu byla vyšší“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „To si myslím, tak jako ruší, co můžou, že třeba co byly přídavky na děti a porodné už vlastně zrušili. Což na jednu stranu chápu, protože ten stát je zadlužený a je potřeba to osekát, ale zas na druhou stranu mě vytáčí v tom směru, že se ty peníze plýtvají jinde.“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Poslali mi do měsíce složenku na čtyři sta korun jako příspěvek v té situaci, v které jsem byla. To si pamatuju fakt přesně, to byl výsměch úplně.“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Ne, tehdy to bylo lehčí, tehdy jsme nic neměli. Ano, přišly první počítače, a tady na televizi, nebylo toho tolik. Nebyla ta diference mezi tím mám-nemám.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Je to velmi těžký z těch peněz vyžít, když víte, kolik vás stojí dítě měsíčně (pleny, kočárek, oblečení, a tak dále). (...) Je to víc kontrolovaný a myslím si, že ten stát samozřejmě musí šetřit teď. Takže tolik peněz není, jako se dávalo dřív, na to porodné, na ty mateřský a neumím si představit, že bych neměla peníze a byla bych odkázána jenom na stát.“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „Podle mě byla dobrá. Mě, já nevím, to je, mě přišlo, že ty sociální jistoty byly lepší no, než teď. Přišlo mi to, že ty sociální jistoty byly lepší a hlavně to, že byla práce, že takový to, že půjdu na mateřskou a pak nebudu mít práci, tyhle starosti člověk neměl. To mi přišlo příjemné.“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka L₆₀₋₇₀: „Heleďte se, protože jsem na tom finančně nebyla špatně, ale... Já si myslím, že tenkrát nebyly takové požadavky, jako jsou třeba dnes. Takže tam byly některý věci jako zadarmo, teďka se všechno platí. Myslím, že je to finanční zátěž teďko větší.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „Mateřská byla jen do dvou let. Pak už nic nebylo. Dva roky bylo 600 korun a pak to končilo. (...) Nic no, tam to bylo zavedené na ženy údernice, které stíhaly všechno.“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „Já myslím, že bylo porodné, že jsme nějak na ten kočárek dostali. Přídavky na děti byly. A tenkrát, vzhledem k tomu jaké byly ty mzdy, tak to byly docela slušné peníze.“

Mezi odpověďmi ohledně rodinné politiky státu se respondentky věkové kategorie 20 – 30 let zmínily o mužích, kteří nastoupili na rodičovskou dovolenou (navazující na mateřskou dovolenou). Tato možnost je v České republice od roku 2001 a nyní z České strany sociálně demokratické vzešel návrh, aby se mateřská dovolená povinně dělila mezi otce a matku. Nejmladší věková kategorie nemá s otci na rodičovské dovolené vlastní zkušenost, znají pouze případy z okolí a o možnosti pouze

uvažovaly. „*Pečující otec nabourává představu o tom, že muž péči o dítě nezvládne, představu mužské „tvrdohlavosti“, „necitlivosti“, „odstupu od druhých“ apod., což je spojeno s narušením představy vzdáleného otce živitele, tak s narušením představy matky jako jediné vhodné pečovatelky.*“ (Maříková, Vohlídalová, 2007: 61) Ve věkové kategorii 20 – 30 let se našly ženy, které by si uměly představit, že by jejich partner byl na rodičovské dovolené. Ale nakonec se všechny respondentky rozhodly nastoupit na rodičovskou dovolenou a to především kvůli finančním důvodům (muž vydělával více). U respondentky A nastala situace, kdy by sice vydělala více peněz, než v současné době vydělává její muž, ale myslí si, že by to nebylo dobré pro jejich vztah. Zvolila tradiční model rodiny, kdy ona se stala pečovatelkou a její muž živitelem. Respondentky v kategorii 40 – 50 let, které rodily po roce 2001, mohly tuto možnost využít, ale žádná z nich ji nevyužila a ani téma „otci na rodičovské dovolené“ spontánně v rozhovorech neotevřela. Pokud jsem se jich na muže na rodičovské zeptala, tak o tom nikdy neuvažovaly.

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Uvažovali, ale nakonec jsme k tomu nedošli, že by to bylo dobrý. Nebylo by to pro náš vztah úplně dobré, abych já živila rodinu a on se staral o děti.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Takže mít možná takových peněz, abychom si mohli dovolit být oba doma, tak jsme doma oba zůstali.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Tak několikrát mi to nabízel, ale s tím, že utáhnout to za mého platu, když on už nějaký postavení má. Já než bych navázala, to by jako nešlo.*“

S kritikou rodinné politiky státu se objevila i kritika nabízených předškolních zařízení. V současné době mají matky podle tvrzení šetřených žen problém se získáním místa pro své malé dítě ve školce. Většinou to řeší soukromými školkami, které jsou drahé, nebo s pomocí prarodičů, kteří mohou dítě pohlídat. S netradičním řešením přišla respondentka A, která počítá s nedostatkem školek a situaci hodlá vyřešit tím, že si pořídí další dítě a bude s oběma další 3 roky doma. Věří, že se do té doby situace zlepší, ale kdyby zlepšení situace nenastalo, tak její pozice se dvěma dětmi a jedním předškolním bude lepší. Ženy ve věkové kategorii 40 – 50 let mají s umístěním dětí do školky různé zkušenosti. Některé z nich měly problémy dítě umístit do školky a jiné si na žádný problém nevzpomněly. Informantky ve věkové kategorii 60 – 70 let využívaly ze všech dotázaných žen nejvíce možnosti umístit dítě do státního předškolního zařízení, ať to byly jesle nebo školky (nejčastěji oboje). Jesle byly

spojovány s negativními pocity. „*Socialistický model emancipace žen byl založen na politice plné zaměstnanosti žen a „programu osvobození žen od mateřství a domácí práce“.*“ (Chaloupková, Šalamounová, 2004: 30) Osvobození žen skrze systém socialistických služeb se nepovedl zavést do praxe, ale nabízené předškolní zařízení ženy hojně využívaly. Informantky z nejstarší věkové kategorie zmiňují, že své děti dávaly nejdříve do jeslí a to ve velmi nízkém věku dítěte (nedosaženém jednom roce) a poté je umístilo do školky. Pouze respondentka L zůstala s dítětem doma a do školky nastoupilo až poslední povinný rok před nástupem do školy.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Já teď úplně nevím, ale abychom se dostali do školky ... ve dvou letech je těžký dostat se do školky, tak zvažujeme, že bychom si pořídili druhý dítě, a teprve potom dávali pětiletého a tříletého.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „*Samozřejmě další věc je, že jsme narazili na nedostatek školek. Tyhle věci tady holt prostě jsou.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Soukromá školka je finančně hodně náročná věc, a nakonec jsme se teda domluvili, že babička s prababičkou ještě budou hlídat.*“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka L₆₀₋₇₀: „*Ne. Do školky až rok před školou. Jinak jsem s ním byla doma.*“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*Ano, chodily oba do jeslí, bylo to traumatické pro oba dva. (...) A všechny děti po těch jeslích navázaly na tu školku a potom začaly chodit do školy.*“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „*Šel do těch jeslí. Kluk tam samozřejmě nechtěl. Chodil tam nějakou dobu, že si sice nějak potom trochu zvyknul a potom šel do školky a v té školce to bylo v pohodě.*“

5.7. Rodina jako hodnota

Po položení otázky „*Co pro vás znamená rodina?*“ všechny respondentky velice rychle a krátce odpověděly. Všechny ženy souhlasily s tím, že rodina je pro ně na prvním místě. Předpokládala jsem, že hodnoty se v životě mění a tak jsem respondentkám položila otázku, zda byla rodina pro ně vždy na prvním místě. Všechny se shodly na tom, že ano. Hodnotové posuny jsou jednou významnou sociální změnou, jež ovlivňuje chování rodin. (viz Sirovátka, 2003: 39) Respondentka B (20 – 30 let) zmiňuje, že je pro ni nejdůležitější vybudovat kvalitní rodinu. A například respondentka G (40 – 50 let)

přes veškeré životní komplikace a zklamání v partnerství vnímá rodinu jako nejdůležitější. Respondentka H (40 – 50 let), která měla děti kvůli budování kariéry ve své době později, si myslí, že rodina byla pro ni vždy nejdůležitější.

Z výsledku mého šetření lze konstatovat, že postavení rodiny se v hodnotovém žebříčku v podstatě nemění. Mezi sledovanými generacemi zde nejsou významné rozdíly. Ve zjišťovaných hodnotových orientacích v roce 2001 si rodina a rodičovství své výsadní právo stále udržují bez ohledu na věk a vzdělání. (viz Kuchařová, 2003: 190) Podle Tučka a Friedlanderové (2000) se rodina při výzkumu společenských hodnot umístila na čtvrtém místě. V jejich výzkumu se na prvním místě v žebříčku hodnot umístilo vlastní zdraví respondenta/ky. Dále se umístily hodnoty: žít v míru – bez válek a násilí a být osobně šťasten. Na čtvrtém místě byla rodina, kterou následují hodnoty v tomto pořadí: mít dobré bydlení; mít dobré přátele; žít ve svobodné zemi; mít děti; mít dostatek peněz a prožít život v klidu.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „Hned po zdraví členů rodiny, je to nejdůležitější.“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „No asi úplně nahoru. (...) Musím říct, že ano, já jsem nikdy neměla touhu po nějaké závratné kariéře nebo tak.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „Rodina byla vždycky na prvním místě. Kariéru jsem neupřednostňovala nikdy, to určitě ne. To jsem nikdy neřešila.“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Pro mě jako hodně. Jednak máme dost dětí, tak by to bylo asi divný, kdyby to tak nebylo, ale tak já si myslím, že to patří mezi priority asi i číslo jedna.“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Pořád je u mě číslo jedna, bohužel. Ať se stane, co se stane, tak je to jedna z věcí, co má být úplně na prvním místě.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Já si myslím, že je na prvním místě. Určitě mám strach nejvíc o rodinu a o zdraví všech členů rodiny a rodičů.“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka L₆₀₋₇₀: „No, jako na prvním místě. Určitě.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „Já myslím, že je to základ všeho. Hlavně pro děti, to je taková jistota, kdy ty děti musí vědět, že někam patří, že se vrátím. Rodinný základ musí být a měl by fungovat.“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „Hrozně moc. Já i dodneška si zakládám na tom, že se vidám s dětmi, s vnoučaty. A prostě znamená to pro mě hodně.“

5.8. Rozložení rolí v typickém rodinném dnu

Na průběh typického dne jsem se respondentek dotázala z důvodu popisu rozložení rolí mezi partnery – jakou roli plní v rodině respondentka a jak se zapojuje do rodinného života její muž. U této otázky se lišily odpovědi mezi věkovými kategoriemi. Informantky z kategorie 20 – 30 let se o všechny činnosti dělí se svým mužem. I když je to muž, který chodí do práce a po finanční stránce zajišťuje rodinu, tak se zapojuje do domácích prací a pečuje o děti. Podle Maříkové a Vohlídalové (2007) je v současné době nejrozšířenější uspořádání s mírnou nerovnováhou rozdělení domácích prací, kdy žena tráví domácími pracemi o 1 – 2 h denně více času než muž. K této skupině náleží téměř 40 % všech rodin s dětmi.

Podle výzkumu *Rodiče 2005* ženy tráví péčí o dítě (mladších 18 let) v průměru 5 hodin a muži 2,1 hodin denně.³⁴ (tamtéž: 33) Péče mužů a žen se od sebe odlišuje, zatímco na ženách leží zodpovědnost za zabezpečení každodenní péče o děti a péče o dítě v době jeho nemoci, muži se spolupodílejí spíše na činnostech spojených s rozvojem dítěte a jeho koníčků, které nejsou bezprostředně svázány se všedním každodenním životem.³⁵ (tamtéž: 40) Dosažený stupeň vzdělání muže má vliv na jeho zapojení v péči o dítě (mladších 18 let). „Muži s vyšším vzděláním (SŠ s maturitou, VŠ, VOŠ) se v této péči angažují statisticky významně více než muži s nižším vzděláním. Lze totiž předpokládat, že tito otcové zastávají méně genderově stereotypní postoje a spíše si uvědomují význam navázání blízkého kontaktu se svým dítětem.“ (tamtéž: 42)

Respondentka A₂₀₋₃₀: „O péči o dítě se dělíme, záleží, jak jsme právě kdo doma, jak má kdo čas a musím říct, že mám moc šikovného manžela-tatínka, je hodně šikovný.“

³⁴ „Je však třeba rozlišit mezi ekonomicky aktivními a ekonomicky neaktivními rodiči a ženami na rodičovské „dovolené“, které celodenně pečují o děti. (...) Zaměstnané ženy, které mají zpravidla i větší děti, tráví péčí o děti v průměru 2,8 hodin denně, což je přibližně o jednu hodinu déle než pracující otcové.“ (viz Maříková, Vohlídalová, 2007: 33)

³⁵ „Zatímco ženy odpovídaly v téměř 100 % případech, že všechny činnosti s dítětem vykonávaly často, v případě mužů se ukázaly až zarážející skutečnosti: necelá třetina otců nikdy nekrmila své dítě, zhruba čtvrtina otců ho nikdy nepřebalovala a nikdy k němu nevstávala v noci, necelá pětina dotázaných své malé dítě nikdy nekoupala.“ (Maříková, Vohlídalová, 2007: 41)

Respondentka C₂₀₋₃₀: „Musím říct, že mám asi zlatého muže. (...) No, zrovna s luxem nekamarádí, to je fakt, ale musím říct, že večere dělá zásadně muž. (...) Jediný, co nedělá, že nežehlí. Ale jinak nemá problém, klidně se podělíme.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „No, to jako problém mu to nedělá. Když je potřeba, tak nemá problém přebalit nebo nakrmit. (...) Je pravda, že když ho chytne jeho uklízecká nálada, tak uklízí hrozně poctivě.“

V kategorii 40 – 50 let mají ženy zkušenost s tím, že péče o domácnost a děti je zcela na nich. Pokud opravdu potřebovaly pomoci, tak jim muži pomohli. Muži měli podle nich na starost finanční zabezpečení rodiny nebo se v domácnosti zapojoval skrze tzv. mužské práce, které informantkami nebyly více specifikované. Model „muže-živitele“ a „ženy-pečovatelky“ reprezentuje z podstaty svého fungování model nerovnosti. „Uspořádání živel-pečovatelka je postaveno na předpokladu komplementarity činností, potažmo genderových rolí, kdy tato komplementarita není založena na rovnosti složek, nýbrž na jejich hierarchickém uspořádání.“ (Maříková, Vohlídalová, 2007: 17) Podle Tučka a Friedlanderové (2000) je tradiční model předmětem zásadního sporu mezi muži a ženami. Muži (bez rozdílu věku) zdůrazňují tradiční uspořádání, ženy, s výjimkou nejstarší generace, požadují více rovnosti v dělbě rodinných rolí.³⁶

Postoje k rolím v rodině v české společnosti jsou formovány tím, že už více než tři generace žen mají zkušenost s ekonomickou aktivitou. (Chaloupková, Šalamounová, 2004: 30) „Role muže a ženy se ve veřejné sféře vyrovnávají, zato doma muž přestává být vidět. Stává se jedním ze dvou živelů rodiny, který není příliš ochoten zastávat nutné práce kolem dětí a domácnosti.“ (Matoušek, 1997: 37) Pokud bychom se zaměřili na pracující ženy s dětmi a chtěli bychom vyčíslit, jak dlouhá je jejich tzv. druhá směna (tj. čas, který tráví péčí o děti a domácími pracemi), zjistíme, že v průměru trvá 6,2 hodin denně u žen žijících v úplných rodinách. Pracující muži se závislými dětmi do 18 let jejich věku věnují oproti tomu péči o domácnost a děti denně téměř poloviční čas, tj. v průměru 3,5 hodiny denně v případě mužů žijících v úplných rodinách. (viz Maříková, Vohlídalová, 2007: 36)

³⁶ Konkrétně 56 % mužů je přesvědčeno, že domácí práce by měly vykonávat především ženy, a stejný názor zastává 43 % (zaměstnaných) žen.“ (Tuček, Friedlanderová, 2000: 100)

Respondentka F₄₀₋₅₀: „*Tak občas určitě něco udělal, to bych asi byla neupřímná, kdybych řekla, že ne ... ale to, co bylo potřeba, tak to udělal asi.*“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „*Jo, když viděl, že už jsem třeba unavená, tak ho vzal. Vstal, jednou za čas a nechal mě spát v noci, ale to byly výjimky. (...) Jo, odpadky jo, když šel k autu, i luxování asi. On byl takový na čistotu. Ale zase, to byly takové ty výjimky jednou za čas.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*Jenom, když jsem potřebovala. Podle mého by rodina měla vypadat tak, že chlap má mužskou roli a žena má ženskou roli. Chlap se stará o to, abychom měli co jíst, já se starám o to, aby to bylo požitelné.*“

Ženy z věkové kategorie 60 – 70 let si uvědomovaly, že veškerá práce v domácnosti a péče o děti spočívá na nich. Ve většině případů si na své muže v tomto směru stěžovaly. Podle jejich slov se muži o děti nezajímali a v domácnosti nepomáhali. Opět (jako ve všech ostatních věkových kategoriích) muž finančně zajišťoval rodinu, ale více se do rodinného života nezapojoval. Také zmiňovaly, že muž byl sice hlavou rodiny, ale s rodinou moc času netrávil a tedy ani nevěděl, co by bylo potřebné udělat nebo s čím pomoci. „*V šedesátých letech (tohoto století) dosáhla Česká republika v podstatě plné zaměstnanosti žen. To ovšem zdaleka neznamenal, že se změnilo jejich postavení v rodině a domácnosti. Stále platilo (a platí), že muž vydělává peníze a žena se stará o domácnost.*“ (Tuček, Friedlanderová, 2000: 98)

Respondentka K₆₀₋₇₀: „*Vůbec. (...) Já jsem byla doma, vařila, prala, uklízela, starala se...a manžel chodil domů a na volejbal.*“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*No, nedělili. Muž chodil do práce, a to byl základ všeho. A pak řekl, že je na to, aby vydělával peníze, nevím teda, kam je dával, my jsme věčně žádné neměli. Tak jsem to musela zvládnout všechno.*“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „*No, že by se nějak moc zapojoval...ale já jsem možná to ani nijak nevyžadovala, nepotřebovala. Spíš já jsem se o ně starala.*“

5.9. Postavení respondentky v rodině

Cílem práce bylo zmapovat postavení ženy v rodině z pohledu samotných žen. Odpovědi na předchozí otázky mi měly pomoci pochopit problematiku komplexně. Informantky v nejmladší věkové kategorii se vnímají jako rovnocenné svému partnerovi. Muži v rodině pečují o děti a dělí se o práci v domácnosti. Ženy se často snaží přivydělávat, aby nebyly tolik finančně závislé na svých mužích. Dotázané ženy

ve věkové kategorii 40 – 50 let jsou ve vztahu spíše podřízené, ale ve vztahu setrvávají dobrovolně. Jsou zastánkyněmi tradičního modelu, kde je muž hlavou rodiny. „*Když byl v domácnosti (přesněji v úplné rodině) dotazován muž, tak v 98 % případů označil za hlavu rodiny sám sebe (ženě připadala role hospodyně). Když byla v domácnosti dotazována žena, tak svého muže za hlavu domácnosti označila jen ve třech případech za čtyř.*“ (Tuček, Friedlanderová, 2000: 185 – 186) V jejich pojetí se muž stará o finanční stránku a žena pečuje o všechny členy rodiny. „*Důležité pro zachování tohoto tradičního modelu rodiny ovšem je, že sedm lidí z deseti je přesvědčeno, že finanční zabezpečení je především záležitostí muže a že žena by měla vždy dát přednost rodině před kariérou.*“ (Tuček, Friedlanderová, 2000: 98) Mezi informantky výzkumu ve věkové kategorii 60 – 70 let byly ženy, které se svého muže bály. Typický pro tu dobu byl model, kdy muž byl hlavou rodiny a žena musela uposlechnout svého muže. Ale respondentky se shodují (krom respondentky K), že jejich muž nebyl zlý a rády ho poslouchaly a staraly se o něj.

Podle rozdílnosti odpovědí respondentek v jednotlivých věkových kategoriích je vidět, že od druhé poloviny 20. století došlo k významnému posunu postavení ženy v rodině. Podle odpovědí jsou ženy v nejmladší věkové kategorii svobodné a na mužích nejméně závislé. I když zmiňují, že v jejich domácnosti je muž hlavním živitelem, tak se mu snaží pomocí přivýdělků zjednodušit zabezpečení rodiny. Střední věková kategorie žen ve věku 40 – 50 zastávala sice klasický model, kdy žena je pečovatelkou a muž živitelem, ale v podřazeném stavu zůstávají dobrovolně. Některé z nich zmiňují, že jejich muž je sice hlavou rodiny, ale ony jsou tím krkem, který umí hlavu otočit správným směrem. Tato kategorie žen si model, kdy muž je hlavou rodiny, volí úmyslně a považují ho za správný. Oproti tomu ženy v nejstarší kategorii zastávaly podřízenou pozici a některé nedobrovolně. Respondentka K nechtěla ani o svém partnerovi a jejich nerovném soužití mluvit. V tomto období byl muž dominantní postavou v rodině.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*My jsme rovnocenný pár, on je hlava rodiny a já jsem krk, který tou hlavou hýbe.*“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „*Hlavou rodiny je vždy ženská, ale musí to udělat tak, aby si to ten chlap nemyslel.*“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „Musím říct, že naštěstí, mi nedává v uvozovkách sežrat to, že jsem na něm finančně závislá, takže mám pocit, že jsme rovnocenní partneři, i když, samozřejmě vzadu v hlavě mi sedí ta myšlenka, že jsem na něm v tuhle chvíli bohužel zcela závislá.“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „Jak se to vezme...asi rovnocenný.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „Myslím si, že on je hlava rodiny. Má to postavení vyšší. Ale nějak se proti tomu ani nebráním. Vzhledem k tomu, že on tu rodinu živí, tak mi to tak přijde, že to tak prostě má být. Je to takový přirozený vývoj bych asi řekla. Ale já si řeknu svoje...“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Já mám muže, on je rodinný typ taky. My to máme na stejno. Já se starám o ty ženské věci a můj muž je v poloze mužský skutečný. On dělá všechny ty skutečně mužský práce. Takže já dělám tu péči, nejenom teda tu zdravotní, ale tu domácí a manžel dělá tu péči vnější. Tak, jak to má být, bych řekla.“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Já jsem chtěla, aby on byl hlavou a on byl hlavou. Až moc velkou hlavou.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Je to daný mužem, který živí rodinu. Myslí si, že když živí rodinu, tak je vlastně důležitější. Já se snažím občas mu naznačit, že ne nebo spíš být víc nezávislá na něm.“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „Myslím, že jsme asi rovnocenný. Já ho ovlivňuju docela hodně, tak jako správná ženská, jak se říká, tím krkem kroutí, a on je teda ta hlava.“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „U nás se nedá říct, kdo by byl vyloženě hlava rodiny. Dlouho jsem si myslela, že jsem hlava rodiny já, ale posléze jsem pochopila, že on díky tomu, jak se chová, jak je ochotný mě nechat v tom přesvědčení, že jsem hlava rodiny, tak vlastně je hlava rodiny on.“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka K₆₀₋₇₀: „Já nevím, možná že už tenkrát jsem se ho trošku bála. Že když udělám něco špatně, že bude zle.“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „Já si myslím, že tam byl taková ještě za prvé, jak on žil dlouho s tou maminkou, tak ono se to tam trošku i podepsalo na něm, ale bohužel on mě svoji hlavu a já taky svoji hlavu, a tam to moc nefungovalo.“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „No, pán poručil, já jsem poslechla. Ale zase to nebylo...nemůžu říct, že by byl nepříjemný, nebo nedej bože zlý.“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „Tak bych řekla, je to padesát na padesát. Jak v čem. V některých věcech...je to rozdělený. On řeší ty technický věci, já se spíš starám.“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „On byl tím hlavním.“

5.10. Postavení žen v orientační rodině³⁷ respondentky

Zajímalo mě, zda si dotázané ženy vybudovaly vztah podle vzoru svých rodičů nebo naopak se vyvarovaly chybám, kterých se ve vztahu dopustili jejich rodiče. Jak hodnotí pozici svých matek v rodině? Uvědomují si změnu v postavení mezi nimi a jejich rodiči? Mezi odpověďmi se objevily všechny tři možné modely, které mohou v postavení jejich matky nastat: otec hlavou rodiny, matka hlavou rodiny a rovnocenný vztah mezi rodiči. Nejčastěji se vyskytoval model, kdy byl otec hlavou rodiny. Matriarchát byl zmíněný v případě, kdy muž byl pracovně celý týden mimo domov, a žena se musela postarat o chod domácnosti zcela sama (respondentka N). Za rovnocenný vztah byl označen současný vztah rodičů respondentky H, kteří jsou spolu již mnoho let. Respondentka H ale neuměla zhodnotit dřívější vztah svých rodičů.

Ve všech věkových kategoriích se vyskytly informantky, které mají rozvedené rodiče. Většinou hodnotí vztah rodičů tak, že byli oba dost tvrdohlaví, a proto pro ně nebylo možné se vzájemně domluvit (respondentka E). Ve věkové kategorii 40 – 50 a 60 – 70 let byly šetřeny rozvedené ženy. V odpovědích nezmínily společenský kontext, vliv rozvodu na jejich osobu nebo jejich postavení. Situaci popisovaly spíše jako nepříjemnou událost v jejich životě. Podle výpovědí byla reakce jejich rodičů spíše vstřícná - pomohli jim zvládnout veškeré komplikace, které s rozvodem nastaly (např. řešení nového bydlení). Ženy z kategorie 20 – 30 let jsou buď čerstvě vdané, nebo mají těsně před svatbou. Takže v této kategorii nebyla žádná informantka rozvedená.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „*Já si nemyslím, že by to byl rovnocenný vztah. Tam je dominantní táta. Co se týče takové disciplíny a financí a tohohle, kdežto máma je taková hodně jako citový zázemí naší rodiny.*“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Tam ta hlava rodiny byl táta- to vždycky bylo s tím, že odsad' podsad'. Pokavad' by to přerůstalo přes hlavu, tak máma si prostě zakročí a řekne si dost.*“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „*Rodiče nejsou spolu, ale ty se rozvedli, už když já už jsem byla dospělá. Nějak šli od sebe, ale moje máma byla dost svéhlavá a můj otec taky. Takže cítila jsem to tak, že patriarchát nefungoval, o který se snažil v rodině otec. Ale moje máma by možná uctívala nějaký matriarchát, takže asi proto šli od sebe.*“

³⁷ Orientační rodina neboli také primární je „rodina, ve které jedinec vyrůstá“ (Jandourek, 2007: 207)

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Já myslím, že oni se těch 50 let sžívají, oni spolu dokonale působí. Samozřejmě každý má své mouchy, ale dojde k té shodě, dá se říct, že tatínek je ta hlava a maminka s ní umí velice dobře točit.“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „Oni jsou celý život spolu, žijí pro sebe, nemají problémy, je to šťastné manželství. Když se rozhodují, tak se rozhodují společně, ale velké slovo tam má asi mamka. (...) Je to rovnocenný vztah, ale myslím.“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „Oni už jsou taky rozvedení, ona už se rozvedla i s tím druhým.“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka K₆₀₋₇₀: „Můj táta byl pod pantoflem. (...) On rodinu neměl, bydlel u tety a strejdy, tak se jí snažil udržet. Proto držel hubu a krok, co máma řekla, to platilo.“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „Perfektní vztah, já jsem pak vlastně vyrůstala s mámou a s jejím partnerem, který byl taky nějak mladší o pár let a tam on převzal teda. On to převzal jako hlava rodiny. A úplně bezvadný.“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „Náš tatínek byl zeměměřič, takže podstatnou část týdne v sezóně byl pryč a jezdil domů na sobotu a na neděli. Byl takový ze stylu těch chlapů, který si sednou ke stolu ... holt ten chlap byl opravdu pán domu a ten si to tam dost diktoval, ale maminka byla hlavou rodiny.“

Pro potvrzení vývoje postavení ženy v rodině mě zajímala rovněž pozice babičky z matčiny strany. Z předchozích odpovědí vyznívalo, že postavení ženy v rodině se nepřesouvá z matky na dceru. Ale zajímalo mě, zda se dříve „dědil“ model postavení ženy v rodině z generace na generaci po ženské linii. Zda si matky vzaly babičky za vzor nebo si snažily najít vlastní model rodiny, který by jim vyhovoval. Nastává v pozicích nějaká změna? Uvědomují si ženy změnu postavení žen na vlastní rodině? A případně v jakých oblastech změnu pozorují?

Informantky z nejstarší věkové kategorie neuměly posoudit vztah jejich prarodičů. Zmiňovaly, že mezi nimi a prarodiči nebyl úzký vztah a moc si na ně nepamatují. V odpovědích z kategorie 20 – 30 a 40 – 50 se opět vyskytovaly všechny tři možné modely: děda hlavou rodiny, babička hlavou rodiny a rovnocenný vztah mezi prarodiči. Stejně jako v předchozí otázce převažoval model, kde byl muž (resp. děda) hlavou rodiny. Mezi prarodiči nebyl žádný manželský pár rozvedený. Rozvodovost byla v padesátých a šedesátých letech nízká, i když v šedesátých letech byla nastavena liberální rozvodová legislativa. K pozvolnému nárůstu počtu rozvodů dochází

v sedmdesátých letech a rapidní nárůst je zaznamenán až v letech devadesátých, kdy došlo k uvolnění společenských norem.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka B₂₀₋₃₀: „Když jsem byla malá, tak to byli úžasná babička s dědečkem, všechno dělali spolu, na všem se domluvili. A ona byla spíš ta, která vždycky uhnula z cesty.“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „Takhle, já bych řekla, že u nich je to vyrovnaný - jednou ten a jednou ten. Určitě to není tak, že by jeden z nich byl hlavou rodiny. To se jako ustálilo po těch letech, že prostě nemají důvod, aby jeden z nich byl nadřazenější nad tím druhým.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „Tak tam byla jasně dominantní babička. Babička ta prostě všechno řídila - řídila dědu, snažila se řídit i nás. Prostě to byla ženská hlava rodiny a i všechny peníze se dávaly jí a ona dávala dědovi kapesné.“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka G₄₀₋₅₀: „Dědeček byl nejhodnější člověk v naší rodině. To byl hodný moula, co pomáhal každému. Ale dědeček to uměl hezky obejít - udělal si svoje a ječet mohla babička. On byl tak hodný, že i za tu cenu, že dostane vynadáno, si udělal to, co chce.“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „To byli sedláci na jižní Moravě, tak děti rodičům vykaly, tak to bylo čistě klasický, klasická prvorepubliková sedlácká rodina. Táta byl hlava rodiny. Máma poslouchala.“

Respondentka L₄₀₋₅₀: „Krásný. To byly tak jako v normálních rodinách. Děda hlava rodiny, moje babička nikdy nepracovala, ta se starala jenom o tu domácnost.“

5.11. Reflexe vývoje postavení žen v rodině od 50. let 20. století

Nejdříve jsem se respondentek ptala na jejich postavení v rodině, poté na postavení jejich matky v rodině a následně na postavení babičky z matčiny strany. Pokud si šetřené ženy neuvědomovaly na příkladu vlastní rodiny vývoj postavení ženy v rodině, zeptala jsem se jich na obecný vývoj postavení žen v rodině. Zajímalo mě, zda si změnu v postavení uvědomují na obecné rovině a v jaké změny v postavení vnímají. Jaké změny v postavení ženy vidí pozitivně a které jsou podle nich negativní? Všechny informantky nezávisle na věkové kategorii změny v postavení žen v rodině vnímají. Svě odpovědi zaměřovali především na ne/výhody, které měly ženy dříve a které mají naopak dnes.

Respondentky ve věkové kategorii 20 – 30 let si uvědomují, že vztah mezi muži a ženami se vyrovnal. Znají ze svého okolí případy mužů, kteří se primárně starají o dítě

a domácnost. Myslí si, že hlavní vliv na vývoj postavení ženy v rodině má situace ve státu, umožnění ženám získat vzdělání a větší finanční nezávislost žen na mužích. Respondentky ve věkové kategorii 40 – 50 let si uvědomují, že muži ztratili své původní postavení. Ženy jsou podle nich více soběstačné a nechtějí se stavět do podřízené nebo pasivní role. Díky svým získaným životním zkušenostem se domnívají, že si lidé v současné době neváží vztahů a rozvádí se kvůli drobným problémům. Změnila se podle nich také doba v tom, že dnes už nevádí, pokud žena zůstane sama s dětmi. Přitom tato kategorie žen stavěla muže ve všech předchozích odpovědích do popředí. Zmiňovaly, že vhodný partner je základ pro založení rodiny a rozhodnutí k založení rodiny by podle nich mělo být na muži. Respondentky v nejstarší věkové kategorii věnovala ve svých odpovědích pozornost tomu, že současné ženy chtějí být zabezpečené a mít určitou sociální jistotu. Mají pocit, že jsou dnešní ženy náročnější a jejich generace byla mnohem skromnější. Hodně si podle nich vybírají, ale nejde pouze o výběr nemocnice a porodníků, ale také o výběr partnerů. Současné ženy popisují jako vzdělanější, ambicióznější a aktivnější než byly ony samy.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka A₂₀₋₃₀: „Celkově, jak to ovlivňovala situace ve státě, tak se měnilo i postavení žen. Jako co se týče třeba té finanční nezávislosti, nebo tím, že vlastně ženy začaly víc studovat. (...) Společnost na tom hraje velkou roli.“

Respondentka B₂₀₋₃₀: „Já si myslím, že teďka se to vyrovnává, pomalu. Samozřejmě jsou rodiny, kde se to vyrovnalo hrozně rychle a znám rodiny kde ten chlap prostě je v pozici ženský – podpantoflák.“

Respondentka C₂₀₋₃₀: „Řekla bych, že postavení ženy v rodině se hodně změnilo i tím, že ženy jsou finančně soběstačnější a myslím si, že i přístupem ke vzdělání.“

Respondentka D₂₀₋₃₀: „Určitě od těch 50. let se to změnilo. Jestli k dobrému nebo lepšímu, těžko říct. Podle mě dřív to bylo prostě tak, že chlap vydělával a máma se starala. Teď už to tak nefunguje.“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „Hlavně se kladou nároky na matky, ale všeobecně na ženy. Aby měly kariéru, a chce se po nich všechno. Teď mi přijde, že se po těch ženách chce hrozně moc.“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka F₄₀₋₅₀: „Vnímám, a hlavně jak mám tu svojí poradnu, tak bych řekla, že dneska se ženy staví do těch mužských rolí hodně a nechtěj vůbec přijmout takovou tu základní, já tomu říkám rovinu pasivity, do které patří i ta ženská role.“

Respondentka G₄₀₋₅₀: „*Tak si to vezměte jednoduše, kolik bylo manželství, kdy byla matka doma, a jenom otec vydělával? Kolik jich je teď? Kolik je svobodných matek? Nebo rozvedených vztahů, kdy to zůstane všechno na ženě a chlap si jde užívat. Mně se to nelíbí, ale nevím co s tím.*“

Respondentka H₄₀₋₅₀: „*Já myslím, že dneska kdo chce, tak má možnost žít bez toho muže a může mít třeba i ty děti. Dřív to bylo nemožný, ženská by to dítě neuživila, myslím si, že ženská, která buduje kariéru, je schopná uživit sebe i dítě.*“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „*Já si myslím, že určitě dřív to brali tak zodpovědněji, že se nerozváděli tak lehce, co ty ženský snášely. Nevím, ale myslím si, že ty rodiny držely víc pospolu, že teď se rozhádají a rozvedou kvůli blbostem, mi připadá.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*Hrozně se zevšedněly vztahy a lidi opravdu nejsou ochotný něco obětovat. Nejsou ochotný se spolu domluvit. Mě přijde, že vůbec neuměj spolu řešit problémy.*“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka K₆₀₋₇₀: „*Jsou ty ženské víc ambiciózní, a co takhle slyším a vidím, tak se prostě nechtějí vdávat a já jim to vůbec nemám za zlé. Chtějí být zabezpečené, aby zabezpečily samy sebe. Dřív to bylo tak, že muž se má postarat o ženu. Také chtějí i cestovat, někam se podívat, doplnit si vzdělání a po těch dětech nikdo netouží.*“

Respondentka L₆₀₋₇₀: „*No určitě, to se prošlo vývojem samozřejmě, mě se zdá, že jsou dneska ty maminky daleko víc informovaný. Že mají více možností si i vybrat lékaře, nemocnici, způsob porodu, nebo jestli chtějí nějakou jinou péči. Já si myslím, že v tomhle to šlo hodně dopředu.*“

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*Vím, že se to změnilo, ale nevím, jestli k lepšímu. Vadí mi, takový ten kvalt, to mi nedělá vůbec dobře.*“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „*Samozřejmě se proměnily, protože jak říkám, je ten generační rozdíl. A zase ty mladý teď mají úplně jiný nároky, než jsme měli my. Začíná to už tím výběrem, že mají možnost vidět fotky miminek, myslím ještě v bříšku a vybírají si porodnice.*“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „*No to já myslím, že hodně. Dneska se později berete, děti si pořizujete později, máte kde bydlet, máte auta, cestujete, chodíte do školy, na vysoké školy myslím. Myslím, že to je úplně něco jiného než tenkrát.*“

V souvislosti s obecným popsáním vývoje byl ženami ve všech věkových kategoriích zmíněn trend odkládání rodičovství do pozdějšího věku žen. Pokud tato tematika byla samotnými ženami otevřena, dotázala jsem se jich, jak si tento společenský jev vysvětlují. Hlavními důvody, proč ženy odkládají založení rodiny, jsou podle respondentek: budování kariéry, získání vlastního bydlení, studium vysoké školy, vlastní realizace, cestování a hledají vhodného partnera. Podle Kuchařové (2003) jsou hlavními důvody k odložení porodu do pozdějšího věku: ekonomické důvody, změny

životního stylu a životních drah mladé generace (např. se prodlužuje délka studia, profesní kariéra je lákavá a dostupná, klesá závislost na rodině původu – na rodičích, ženy jsou vzdělanější a proto samostatnější), a v neposlední řadě je nutné vidět i vliv měnících se hodnotových orientací (rodičovství je hodnotou konfrontovanou s úsilím o dosažení úspěchu a společenského postavení či uplatnění individuálních schopností a vzdělání). Dotázané ženy se shodují s hlavními důvody k odložení porodu uváděnými Kuchařovou (2003). Pouze informantky nezmínily hodnotu rodičovství, protože ony samy mají rodinu na prvním místě a podle jejich slov by to tak měl mít každý. Z jejich odpovědí lze usoudit, že vliv měnících se hodnotových orientací nevnímají jako opodstatněný důvod k odložení porodu do pozdějšího věku ženy.

- **věková kategorie 20 – 30 let**

Respondentka D₂₀₋₃₀: „*Takhle, co jsem já potkala u svojí doktorky, tak většina z nich mi připadaly jako takový kariéristky, který si nejdřív vybudují tu svojí pěšinku slávy, kterou chtěly, což na nich bylo i vidět a pak teprve ty děti.*“

Respondentka E₂₀₋₃₀: „*Myslím si, že tohle je hodně velký požadavek, že se musíte nejdříve osamostatnit. Ženy chtějí odejít od rodičů – bydlet samostatně. Když tohle chtějí, tak musí mít práci. Tím pádem si musí vybudovat kariéru, aby to prostě utáhli finančně. No, je to daný tou dobou. Takže je to pohodlnější mít dítě později.*“

- **věková kategorie 40 – 50 let**

Respondentka H₄₀₋₅₀: „*Když vystudují tu vysokou školu, tak doopravdy chtějí pracovat, nechtějí jít na mateřskou. Myslím, že je to i o realizaci.*“

Respondentka I₄₀₋₅₀: „*Myslím si, že je to i kvůli těm penězům, kariéře i kvůli tomu, že teď můžou cestovat a i to, že ty ženské se o sebe líp starají a jsou zachovalejší a necítí se na ten věk tolik jako dřív.*“

Respondentka J₄₀₋₅₀: „*Vysoká. My jsme nedělali vysokou. Neměli jsme žádný možnosti. My jsme v podstatě udělali maturitu, na vysokou jsme se nedostali a začali jsme chodit do práce. Takže jsme daleko dřív zabředli do té všednosti z finančním zázemím.*“

- **věková kategorie 60 – 70 let**

Respondentka M₆₀₋₇₀: „*Já si myslím, že když nemají toho partnera, který by byl k tomu, aby se opravdu jako rozdělil o všechno, tak proto čekají, až ho najdou. (...) Jo, a hlavně o ni si budují tu kariéru jako takovou. Oni chtějí dosáhnout, když už vystudují, tak aby to k něčemu bylo.*“

Respondentka N₆₀₋₇₀: „*Umím si to odůvodnit tím, že holt si ta mládež chce užít. Najednou mají možnost se podívat do světa, což dřív jsme neměli vůbec.*“

Respondentka O₆₀₋₇₀: „Protože máte jiné možnosti, my jsme tenkrát neměli nic. My jsme nemohli cestovat, nemohli jsme studovat. Tenkrát bylo, myslím, normální to byla taková jako realizace těch mladých, že měli rodinu. Dneska se realizujete jinak.“

6. Změny v postavení ženy v rodině z pohledu třech různých generací žen: syntéza

Hlavním zjištěním vyplývajícím z rozhovorů je změna od 50. let 20. století postavení ženy v rodině, které se v mnoha ohledech vyrovnalo postavení muže. Dnešní ženy jsou svobodnější a na mužích méně závislé, s čímž souvisí i změna situace před založením rodiny. Respondentky ve věkové kategorii 20 – 30 let se snažily na dítě předem připravit, a proto měla s partnerem vyřešené společné bydlení a našetřené finance k zajištění prvních výdajů spojené s dítětem. Dalšími vlivy, které je ovlivnily k rozhodnutí pro založení rodiny, byly: touha po dítěti; vhodný partner; ukončené vzdělání nebo příprava na budoucí zaměstnání. Rozdíl mezi informatorkami ve věkové kategorii 20 – 30 let a kategoriemi 40 – 50 a 60 – 70 let je především v řešení bytové a finanční situace. Generačně starší ženy měly možnost využít předmanželské půjčky nebo se snažily získat státní byty. Ženy v kategorii 40 – 50 let hodnotí svou situaci jako vhodnou pro založení rodiny, ale nezmiňují oproti mladší generaci takové množství vlivů na jejich rozhodnutí. Většinou se jednalo o pocíťovanou touhu mít dítě a o partnera, kterého ale ve svém vyprávění nijak nehodnotily.

Průlomový zlom v motivaci k založení rodiny učinilo rozšíření hormonální antikoncepce mezi ženy. Nejstarší dotázaná kategorie žen nechávala rozhodnutí na mužích. Samy se před početím nechránily a děti braly jako součást vztahu. Dokonce jedna informantka (60 – 70 let) v rozhovoru zmínila, že muž se už nemůže sám rozhodnout a ženu přivést do jiného stavu, jako tomu bylo dříve. Hormonální antikoncepce ženám vytvořila možnost ne/mít dítě, a tak získaly nadvládu nad vlastním tělem a nyní je pouze na nich rozhodnutí, s kým budou mít děti a kdy. Postavení mužů v této situaci ztratilo své dominantní postavení, ale také jejich postavení není nyní podřízené. Podle výpovědí žen z nejmladší věkové kategorie svými partnery domluvily a rozhodnutí k založení rodiny učinili společně. Na základě sebraných rozhovorů tak lze tvrdit, že hormonální antikoncepce přinesla v tomto směru rovnoprávnost mezi muže a ženy.

Reakce rodičů na učiněné rozhodnutí k založení rodiny se podle výpovědí žen napříč věkovými kategoriemi neliší. Předpokládala jsem, že rodiče nejstarší dotázané generace žen budou více konzervativní než rodiče nejmladší dotázané generace, a proto budou vyvíjet na dceru větší tlak, aby byla brzy vdaná. Tento předpoklad se ale

nepotvrdil a podle výpovědí nejmladší dotázané generace mají rodiče stále zájem na tom, aby jejich dcera byla vdaná před narozením dítěte. Příliš netolerují moderní modely nezávazného soužití, ke kterému jsou nejvíce tolerantní právě dnešní mladí lidé. Reakce přátel na tuto situaci byla většinou nehodnotící a spíše jim přátelé vyjádřili podporu v jejich rozhodnutí. Tuto reakci si respondentky vysvětlovaly tím, že je, přátele dobře znají a toto rozhodnutí předpokládali. Odlišovala se mezi věkovými kategoriemi pouze reakce širokého okolí. Kategorie 20 – 30 a 40 – 50 let nepociťovala žádnou reakci ze strany veřejnosti. Ale kategorie 60 – 70 let vnímala, že jim okolí projevuje větší úctu a jejich postavení ve společnosti bylo z jejich hodnocení lepší.

Od druhé poloviny minulého století byl typický nízký věk vstupu do manželství a krátce po uzavření sňatku následovalo narození potomků. Mnoho sňatků bylo tehdy také iniciováno neplánovaným těhotenstvím partnerky. Tehdy podle výpovědí žen z nejstarší věkové kategorie nebylo možné, aby žena zůstala s dítětem sama. Pokud se žena neprovdala, tak nechtěné těhotenství řešila potratem. I když se informantky z nejmladší kategorie žen shodly, že se v dnešní době lidé nemusí brát, tak svatbu spontánně v rozhovoru zmínily. Podle nich je dnes svatba nepodstatná z pohledu založení rodiny, ale je stále podstatnou událostí v životě ženy. A navzdory rostoucímu podílu dětí narozených mimo manželství je rodičovství stále u části populace spojováno s manželstvím.

Respondentky ve věkové kategorii 20 – 30 let se považují za rodinné typy. Vyhodnocují to z toho, že mají děti dříve než jejich vrstevnice, ke svatbě přistupovaly tradičním způsobem a také by chtěly mít alespoň 3 děti, ale brání jim v tom jejich finanční situace. I ženy ve věkové kategorii 60 – 70 let mají pocit, že dnešní děti jsou větší finanční zátěž pro rodinu, než tomu bylo dříve. Tato generace si to vysvětluje tím, že ženy byly dříve skromnější a také nebylo takové množství zboží, které by bylo možné koupit. Krom finanční náročnosti si informantky z nejstarší dotázané kategorie uvědomovaly, že ve stáří budou potřebovat pomoc od svých dětí. Proto by i mladším ženám doporučovaly, aby si pořídily alespoň dvě a více dětí, protože děti si mohou pomoc mezi sebe rozdělit, a tak se lépe postarat o stárnoucí rodiče. Ženy v kategorii 40 – 50 let se nezmínily o finančních problémech spojenými s dětmi, ale o nespolehlivých partnerech, kteří jim v potřebných chvílích nepomohli nebo je opustili. Pokud ženám byla položena otázka „*Co pro vás znamená rodina?*“, tak všechny bez ohledu na věkovou kategorii označily rodinu za prioritu na jejich hodnotovém žebříčku.

Rodinná politika státu byla všemi věkovými kategoriemi hodnocena jako nevyhovující. Ženy z nejmladší věkové kategorie chápaly, že stát v období krize potřebuje šetřit peníze. Přišlo jim ale nerozumné, že stát šetří na rodinách a v jiných oblastech se peníze utrácejí. Ženy z nejmladší a střední kategorie se domnívají, že socialistická rodinná politika byla více „prorodinná“. Informantky ze střední kategorie zmiňovaly tehdejší jistotu zaměstnání a pomoci od státu v podobě státního bytu nebo novomanželských půjček. S rodinou politikou byli také u žen z nejmladší věkové kategorie zmíněni muži na rodičovské dovolené. Některé z nich si uměly představit, že by jejich partner byl na rodičovské dovolené, ale kvůli finančním důvodům (muž vydělával více) se rozhodly na ni nastoupit. Také se u tohoto tématu objevovala kritika současného nabízeného předškolního zařízení. V současné době mají informantky problém se získáním místa pro své malé dítě ve školce a situaci většinou řeší soukromými školkami, které jsou drahé, nebo s pomocí prarodičů, kteří mohou dítě pohlídat. Dříve socialistický model emancipace žen byl založen na programu osvobození žen od mateřství a domácí práce. Osvobození žen skrze systém socialistických služeb se nepovedlo zavést do praxe, ale nabízené předškolní zařízení ženy hojně využívaly. Informantky z nejstarší věkové kategorie zmiňují, že své děti dávaly nejdříve do jeslí, a to ve velmi nízkém věku dítěte (nedosaženém jednom roce) a poté je umístilo do školky.

Změny ve vývoji postavení žen v rodině od 50. let 20. století si respondentky uvědomují spíše na obecné rovině nežli na svém vlastním postavení a na postavení žen v jejich vlastní rodině. Informantky ve věkové kategorii 20 – 30 let popisovaly svůj vztah s přítelem jako rovnocenný. Muži se starají o finanční záležitosti, ale také se dělí se ženou o domácí práce a pečují o děti. Ony se jim naopak svými přívýdělkami snaží pomoci finančně zajistit rodinu a také se snaží být v tomto směru na muži méně závislé. Dotázané ženy ve věkové kategorii 40 – 50 let jsou ve vztahu spíše podřízené, ale ve vztahu setrvávají dobrovolně. Jsou zastánkyněmi tradičního modelu, kde je muž hlavou rodiny. V jejich pojetí se muž stará o finanční stránku a žena pečuje o všechny členy rodiny. Pokud žena potřebuje, muž jí s domácností nebo dětmi pomůže, ale jinak je tato činnost na ženě. Muž se do domácích prací zapojuje skrze „mužské práce“, které ale v rozhovorech nebyly blíže specifikované. Ženy ve věkové kategorii 60 – 70 let zastávaly podřízenou pozici a některé z nich nedobrovolně. Veškerá práce v domácnosti a péče o děti spočívala na nich. Podle jejich hodnocení se muži o dění v domácnosti

nezajímali a občas jejich roli charakterizovaly mimo domov. Postavení žen v orientační rodině respondentky bylo většinou ve vztahu k postavení muže podřízené. Podle výpovědí dotázaných žen lze usuzovat, že se tento model rodiny nepřesouvá z generace na generaci, ženy samy si na něm totiž neuvědomují vývoj postavení ženy v rodině.

Obecný vývoj postavení žen v rodině hodnotily informantky různých věkových kategorií pozitivně i negativně. Pozitivními změnami podle šetřených žen jsou: získání větší svobody; nižší závislost na mužích (např. finanční); možnost vzdělávat se a budovat vlastní kariéru; rozdělení prací v domácnosti a péče o děti je již v mírné nerovnosti v neprospěch žen. Vztahy se vlivem vývoje staly křehčími a ženy za negativní změny označily: ztrátu hodnoty partnerského vztahu; neschopnost řešení problémů ve vztahu a snadnější odchod ze vztahu. V souvislosti s obecným popsáním vývoje byl zmíněn trend odkládání rodičovství do pozdějšího věku žen. Hlavními důvody podle šetřených žen, proč ženy odkládají založení rodiny, jsou: budování kariéry, získání vlastního bydlení, studium vysoké školy, vlastní realizace, cestování a hledají vhodného partnera. Nejstarší věková kategorie žen se domnívá, že současné ženy jsou vzdělanější, ambicióznější a aktivnější, než byly ony samy.

Závěr

V diplomové práci je popsán vývoj postavení ženy v rodině od 50. let 20. století na území dnešní České republiky. Úvodní kapitoly stručně shrnuly teoretická a hodnotová východiska. Vývoj postavení žen byl teoreticky uchopen v genderové teorii, která vychází z předpokladu, že „gender“ je pouze sociální konstrukt, a jako takový ho lze měnit. Samotný pojem „gender“ vyjadřuje určité vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy, které jsou formovány společností a její kulturou. Ale vzhledem k tomu, že gender je sociální konstrukt a počet genderů je dán sociálně, teoreticky jich může být mnoho, resp. více než dva. Hodnotovým východiskem práce byla rodina, která byla pro práci nadefinována jako skupinu osob přímo spjatou příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.

Práce také vycházela ze soudobých sociologických teorií: strukturálně funkcionalistického (T. Parsons) a individualizace společnosti (U. Beck, A. Giddens). Rodina má podle teorie strukturálního funkcionalismu dvě hlavní funkce: socializaci dětí a stabilizaci dospělých jedinců, kdy žena zaujímá centrální pozici ve výchově dětí a mužova role je mimo domov. Podle teorie individualizace člověk žije a je vnímán stále více jako individuum, vyvázané ze skupin či komunit, které v minulosti určovaly jeho život. Od padesátých let minulého století se proces individualizace týká výrazně také ženské části populace. A s tím se proměňuje podoba partnerství, rodinného soužití i výchovy a rodičovství.

Vývoj rodiny a postavení ženy v ní bylo popsáno na demografických ukazatelích jako jsou: sňatečnost, porodnost, potratovost a rozvodovost. Postavení ženy bylo v 50. a 60. letech ovlivněno masovým nástupem do placeného zaměstnání. V tomto období se také zvyšovala vzdělanostní a kvalifikační úroveň žen, která jim přinesla větší nezávislost. Nárůst poválečné sňatečnosti a porodnosti byl pozastaven již v 60. letech v důsledku pozvolného prosazování individuálních zájmů nad zájmy rodinnými. V tomto období také dochází k růstu rozvodovosti díky zavedení liberální rozvodové legislativy. V 70. letech se zvyšuje počet dětí narozených mimo manželství, ale oproti západním zemím byl počet relativně nízký. Neplánované těhotenství se ve většině případů řešilo sňatkem nebo potratem. Proto v tomto období Československo patřilo ke státům s nejvyšším počtem potratů. V 80. letech převládala mezi partnery věková rovnost, období před svatbou se zkrátilo a zvýšila se i sexuální zkušenost, se kterou do

manželského svazku oba partneři vstupovali. V období socialismu model emancipace zahrnoval na jedné straně zájmy státu a na druhé straně částečné zrovnoprávnění pohlaví (zejm. v pracovní oblasti, nikoli však tolik v rodině a domácnosti). Postavení ženy se získáním placeného zaměstnání zlepšilo, ale nerovnost mezi muži a ženami přetrvává.

V 90. letech změna v zaměstnanosti žen nastává v tom, že již zastávají důležité pozice, které byly dříve obsazeny především muži. Po ekonomické stránce jsou méně závislé na mužích a některé zcela nezávislé. V tomto období dochází k postupnému vyrovnávání postavení mezi muži a ženami. S využíváním nabízených možností, které přišly po revoluci, vznikl trend odkládání rodičovství do pozdějšího věku. Rozhodnutí k založení rodiny je převážně na ženách, které se také nejčastěji starají o děti a pečují o domácnost. Muži se ale postupně začínají do těchto činností zapojovat. Současná mladá generace převážně zakládá samostatně žijící rodinu oddělenou od předchozí generace. Oproti předchozím generacím méně spoléhá na mezigenerační solidaritu.

Analytická část práce je zaměřena na změny v postavení žen v rodině a jejich popis, jak jsou vnímány samotnými ženami. Do šetření byly zahrnuty ženy z předem definovaných tří věkových kategorií (20 – 30, 40 – 50 a 60 – 70 let), které v práci simulují tři generace žen. S vybranými ženami byl v průběhu února proveden polostrukturovaný rozhovor, který obsahoval sedm okruhů otázek týkajících se vývoje postavení ženy v rodině. Z rozhovorů vyplynulo, že si informantky uvědomují vývoj, kterým prošlo postavení ženy v rodině, a bez ohledu na věkovou kategorii se shodly, že nynější postavení žen a mužů je v mnoha ohledech rovnocenné. Vývoj postavení žen v rodině se dá i vysledovat na rodinných drahách informantek. Nejmladší šetřené ženy popisují svůj vztah s partnerem jako rovnocenný, kdy se oba podílejí na domácích pracích a společně pečují o své děti. Ve střední věkové kategorii ženy upřednostňovaly tradiční model rodiny, kdy je muž hlavou rodiny. Ony byly většinou v roli pečovatelky a jejich muži v roli živitele rodiny. Takový model ony samy vnímaly jako správný a setrávaly v něm dobrovolně oproti nejstarším dotázaným ženám, které zastávaly podřízenou pozici ve vztahu mnohdy nedobrovolně. Péče o děti a domácnost byla a zůstává zcela na nich a pozici muže charakterizovali mimo domov.

Summary

In this is researched the development of woman position in a family since the fifties of the 20th century in the Czech Republic. The introductory chapters briefly summarize the theoretical aspects and also the aspects of human values. Development of woman's position was theoretically taken in a gender theory which comes out of a prediction that „gender“ is just a social construct and it is possible to change it. The gender concept itself expresses certain features and behavior connected with the picture of a man and woman, which are formed by their cultures and society. But when it is taken into account that gender is a social construct and the number of genders is set just by society then theoretically there can be more genders than two. As a base of human values was in this diploma thesis taken family which was defined for the thesis as a set of people directly interconnected by the family relationships where the adult members of a family are responsible for growing of the younger members of a family.

The diploma thesis has taken as a source also the current sociological theories such structurally functionalistic theory by T. Parsons or a individualization of a society by U. Beck and A. Giddens. According to the theory of structural functionalism two main roles: socialization of children and stabilization the adult members when a woman's main role is in growing up the children and the man's role is out of the home. According to the theory of individualization human lives and is taken more and more as an individual ripped out of the groups of communities which were defining it in the past. Since the fifties of the last century is the process of individualization still more and more connected with woman. With this fact the appearance of the partnership is changing, family relationships and children education.

The development of a family and a position of a woman in it was declared on the demographic indicators such as marriage rate, birthrate, abortion rate and divorce rate. The position of a woman was in the fifties and sixties influenced very much by the introduction of paid jobs. In this period was also increasing the qualification and education of women which brought also higher independency. The after war increase of the marriage rate and natality was slowing down already in the sixties as a result of increasing importance of the individual personal interests and decreasing family interests. In this period the divorce rate is also increasing due to introduction of a liberal divorce strategy. In the seventies is increasing the rate of children born out of the

marriage but in the comparison with the western countries is the rate within the Czech Republic relatively low. The unplanned pregnancy was solid in that era usually by a marriage or an abortion. In that period the Czechoslovakia was one of the countries with one of the highest number of abortions. In the eighties prevailed between the partners age equality, the period before the wedding shortened, and the sexual experience increased before the wedding. In the period the model of emancipation included one hand the interest of the government and on the other hand it included sex equality. The position of a woman improved by the paid jobs introduction, but the inequality between man and woman remained.

In the nineties the change in employment of women occurs mainly in the fact that women receive higher positions in company hierarchy which were in the past occupied mainly by men. From the economic point of view are women less dependent on men and some of them are becoming totally independent. In this period is becoming gradual convergence of the position of man and woman. With the usage of the opportunities which came after the velvet revolution, occurs the trend of postponing of parenthood. Decision about the establishment of a family depends mainly on women which usually care about children and household. But men slowly start executing also these activities. Current young generation mainly establishes family living without the previous generation. Despite older generations the current generation rely less on the inter generation solidarity.

Analytical part is focused on the changes in the women's position in the family and the description how the changes are perceived by the women themselves. Into the research were included women from three previously defined age categories (20-30, 40-50 and 60-70 years) which simulate three generations of women. With the selected women was made a semi-structured interview during February which contained seven fields of questions covering women's position in a family. From the interviews came out that the respondents notice the development of the position of women in the family and without any age difference agreed on the fact that the current position of the man and woman is equal. The development of the family position can be declared also on the family careers of respondents. The youngest researched women describe their relationship with their partner as equal when both participate on work at home and on the care about children. In the middle age category the women mainly prioritized the traditional model of a family where man is a head of a family. Women were mainly in a

role of a housekeeper and man was in the role of a feeder of a family. Such a model they themselves perceived as a right one and remained voluntarily in it. This contrast with the oldest researched category, where women were in a submissive position, and some of them remained in it not voluntarily. The care about the household and family was based just and only on them and the position of man was characterized as position out of the home.

Literatura

ALAN, J.: *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. 439 s. Pyramida. ISBN 80-7038-044-6.

BECK, U.: *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. Post; sv. 9. ISBN 80-86429-32-6.

BECK, U.: *Vynalézání politiky: k teorii reflexivní modernizace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 273 s. Post; sv. 10. ISBN 978-80-86429-64-9.

BLÁHA, A. I.: *Dnešní krise rodinného života*. 2., oprav. a dopln. vyd. V Brně: Česká grafická Unie, 1941. 130 s.

BOURDIEU, P.: *Nadvláda mužů*. V Praze: Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5.

ČERMÁKOVÁ, M. et al.: *Proměny současné české rodiny: (rodina-gender-stratifikace)*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 170 s. Studie; sv. 28. ISBN 80-85850-93-1.

DISMAN, M.: *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Portál, 2008. s. 372. ISBN: 978-80-246-0139-7.

DUDOVÁ, R. et al.: *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007. 166 s. Sociologické studie = Sociological studies; 07: 3. ISBN 978-80-7330-119-4.

DURKHEIM, É.: *Introduction à la Sociologie de la Famille*. In: *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux, Dixième Année, 1888*. 257 – 281 s.

FAFEJTA, M.: *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Ve Věrovanech: Jan Piszkiwicz, 2004. 159 s. ISBN 80-86768-06-6.

GIDDENS, A.: *Proměna intimity: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012. 215 s. ISBN 978-80-262-0175-5.

GIDDENS, A.: *Rodina, manželství a osobní život*. In Sociologie. Praha: Argo, 2003. 155 – 182 s. ISBN: 80-7203-124-4.

GIDDENS, A.: *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s. Post; sv. 4. ISBN 80-85850-91-5.

GOLOMBOK, S., FIVUSH, R. *Gender development*. New York: Cambridge University Press, 1994.

HARRINGTON, A. a kol.: *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 495 s. ISBN 80-7367-093-3.

HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

CHALOUPKOVÁ, J.: *Rodinné a pracovní dráhy mladých: holistická perspektiva*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009. 119 s. Sociologické studie = Sociological studies; 09: 7. ISBN 978-80-7330-169-9.

CHALOUPKOVÁ, J., ŠALAMOUNOVÁ, P.: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2004. 60 s. Sociologické studie = Sociological studies; 04: 07. ISBN 80-7330-062-1.

JANDOUREK, J.: *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.

JARKOVSKÁ, L.: *Prohlédněme genderové stereotypy*. In ABC feminizmu. Brno: Nesehnutí, 2004. 19 - 27 s. ISBN 80-903228-3-2.

KRAUS, B.: *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

KREBS, V. a kol.: *Rodinná politika*. In Sociální politika. Praha: ASPI, a. s., 2010. 374 – 398 s. ISBN 978-80-7357-585-4.

KŘÍŽKOVÁ, A., PAVLICA, K.: *Management genderových vztahů: postavení žen a mužů v organizaci*. Praha: Management Press, 2004. 155 s. ISBN 80-7261-117-8.

KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010. 272 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-2456-0.

KUCHAŘOVÁ, V.: *Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství*. In Modernizace a česká rodina: sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 15. - 17. října 2003 Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2003. 348 s. Sociální studia. ISBN 80-86598-61-6.

LE PLAY, F.: *La reforme sociale*. Paris: Plon, 1864.

LENDEROVÁ, M. ed. et al.: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Vyd.1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. 853 s. Česká historie; sv. 21. ISBN 978-80-7106-988-1.

LIPOVETSKY, G.: *Třetí žena: neměnnost a proměny ženství*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2000. 287 s. ISBN 80-7260-030-3.

MACHOTKA, O.: *K sociologii rodiny: příspěvek k metodám empirické sociologie: metoda statistická a individuální*. Praha: Nákladem Státního úřadu statistického, 1932. 233 s. Knihovna Statistického obzoru; sv. 24.

MASARYK, T. G.: *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T.G. Masaryka* / Díl I. V Praze: Ženská národní rada, 1930. 337 s.

MAŘÍKOVÁ, H.: *Proměna rolí muže a ženy v rodině*. In Společnost žen a mužů z aspektu gender: [sborník studií vzniklých na základě semináře Společnost, ženy a muži z aspektu gender pořádaného Nadací Open Society Fund Praha]. Praha: Open Society Fund, 1999. 59-67 s. ISBN 80-238-4770-8.

MAŘÍKOVÁ, H. PETRUSEK, M. VODÁKOVÁ, A.: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 2 sv. ISBN 80-7184-311-3.

MAŘÍKOVÁ, H., VOHLÍDALOVÁ, M.: *Trvalá nebo dočasná změna?: uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. 103 s. Sociologické studie = Sociological studies; 07: 11. ISBN 978-80-7330-135-4.

MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. Studijní texty. ISBN 80-85850-24-9.

MOŽNÝ, I.: *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 139 s. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 2. ISBN 80-85850-80-X.

MOŽNÝ, I.: *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. 1. vyd. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1983. 189 s. Spisy filozof. fak. Univ. J. E. Purkyně v Brně = Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas philosophica; Čís. 248.

MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Vyd. 2., upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 250 s. ISBN 80-86429-05-9.

NOVÁKOVÁ, J.: *Gender mainstreaming*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2002. 124 s. ISBN 80-86552-35-7.

OAKLEY, A.: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2002. 176 s. ISBN 80-7178-403-6.

OSVALDOVÁ, B.: *Česká média a feminismus*. Gender sondy; sv. 1. Praha: Libri, 2004. 158 s. ISBN 80-86429-31-8.

PARSONS, T.: *Essays in sociological theory*. Illinois: Free Press of Glencoe. 1954.

PARSONS, T., BALES, R. F.: *Family, socialization and interaction process*. Illinois: Free Press of Glencoe. 1955.

PAVLÍK, P.: *Gender: úvod do problematiky*. In *Gender ve škole. Otevřená společnost*, o. p. s., 2006. 9 - 14 s. ISBN 80-903331-5-X.

POTŮČEK, M.: *Sociální politika*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. 142 s. Studijní texty; sv. 7. ISBN 80-85850-01-X.

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J.: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.

SILVERMAN, D.: *Ako robiť kvalitatívny výskum. Praktická príručka*. Bratislava: Ikar, 2005. 327 s. ISBN 80-551-0904-4.

SINGLY, F. de: *Sociologie současné rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.

SIROVÁTKA, T.: *Rodinné chování a rodinná politika v České republice*. In *Modernizace a česká rodina: sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 15. - 17. října 2003* Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2003. 348 s. Sociální studia. ISBN 80-86598-61-6.

SPENCER, H.: *O studiu sociologie*. Praha: Rozhledy a Všehrad, 1897-1898. 386 s. Bibliotéka sociálních a politických nauk; Sv. 3. Seš. 1. - 9.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-8583-60-X.

ŠANDEROVÁ, J., ŠMÍDOVÁ, O. a kol.: *Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou*. Praha: SLON, 2009. s. 272. ISBN: 978-80-7419-015-5.

ŠIKLOVÁ, J.: *Gender studies a feminismus na univerzitách ve světě a České republice*. In Společnost žen a mužů z aspektu gender: [sborník studií vzniklých na základě semináře Společnost, ženy a muži z aspektu gender pořádaného Nadací Open Society Fund Praha]. Praha: Open Society Fund, 1999. 9-19 s. ISBN 80-238-4770-8.

ŠMAUSOVÁ, G.: *Proti tvrdošijné představě o ontické povaze genderu a pohlaví*. In Tvrdošijnost myšlenky: od feministické kriminologie k teorii genderu: na počest profesorky Gerlindy Šmausové. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. 243 s. ISBN 978-80-7419-043-8.

ŠUBRT, J.: *Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006. 245 s. ISBN 80-246-1239-9.

ŠULOVÁ, L. a kol.: *Výchova k sexuálně reprodukčnímu zdraví*. Praha: Maxdorf, 2011. 439 s. ISBN 978-80-7345-238-4.

TUČEK, M. et al.: *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 428 s. ISBN 80-86429-22-9.

TUČEK, M., FRIEDLANDEROVÁ, H.: *Češi na prahu nového tisíciletí*. Vyd. 1. Praha: Median, 2000. 223 s. Studie; sv. 25. ISBN 80-85850-88-5.

Internetové zdroje

CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění). [online]. *Role mužů a žen – listopad 2011* (7. – 14. 11. 2011) Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6656/f3/ov111219b.pdf

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. *Obyvatelstvo – roční časové řady*. (29. 01. 2013) Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obvyvatelstvo_hu

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. *Pohyb obyvatelstva – rok 2010*. (14. 3. 2011) Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/coby031411.doc>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. (a) [online]. *Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 – 2011, analytické údaje*. (01. 06. 2012) Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obvyvatelstvo_hu

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. (b) [online]. *Rozvodovost*. (16. 04. 2012) Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. (c) [online]. *Sňatečnost*. (22. 06. 2012) Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. (d) [online]. *Umělá přerušení těhotenství v letech 1958 – 2011*. (1. 06. 2012) Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umela_preruseni_tehotenstvi_v_letech_1958_2011

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. [online]. *Vývoj potratovosti v České republice*. (26. 10. 2006) Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4028-04>

GENDER. [online]. *Genderová socializace*. Dostupné z: <http://gender.webnode.cz/products/genderova-socializace/>

HABERLOVÁ, V.: [online]. *Rodičovství a velikost rodiny*. (2009) Dostupné z:
<http://www.stem.cz/tisk.php?id=402>

HOSPODÁŘSKÉ NOVINY. [online]. *Výsledky testů: Semenyová je hermafrodit, nemá vaječníky, ale varlata*. Dostupné z:
<http://sport.ihned.cz/c1-38288820-vysledky-testu-semenyova-je-hermafrodit-nema-vajecniky-ale-varlata> <http://sport.ihned.cz/c1-38288820-vysledky-testu-semenyova-je-hermafrodit-nema-vajecniky-ale-varlata>

ŠMAUSOVÁ, G.: [online]. *Normativní heterosexuality bez nátlaku k prokreaci?*. In Gender rovné příležitosti výzkum. 2-3/2004. s. 1 – 3. Dostupné z:
http://www.genderonline.cz/uploads/84cde1f4956a06b4daf97ba9d3e73b3bd559dc13_rocnik05-2-3-2004.pdf

URBAN DICTIONARY. [online]. *Bigender*. 07/2006 Dostupné z:
<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=bigender>

URBAN DICTIONARY. [online]. *Transgender*. 03/2004 Dostupné z:
<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=transgender>

VODOCHODSKÝ, I.: [online]. „*Superženy*“ a „*velké děti*“: *Konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*. 2/2007 Dostupné z: http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/324_241_012%20-20Vodochodsky.pdf

Seznam příloh

Příloha č. 1: Struktura rolí v nukleární rodině dle Talcotta Parsonse

Příloha č. 2: Demografický vývoj rodiny od 50. let 20. století

Příloha č. 3: Charakteristika respondentek

Příloha č. 4: Informační dopis pro respondentky

Příloha č. 5: Připravené okruhy otázek pro polo-strukturovaný rozhovor

Přílohy

Příloha č. 1: Struktura rolí v nukleární rodině podle Talcotta Parsonse

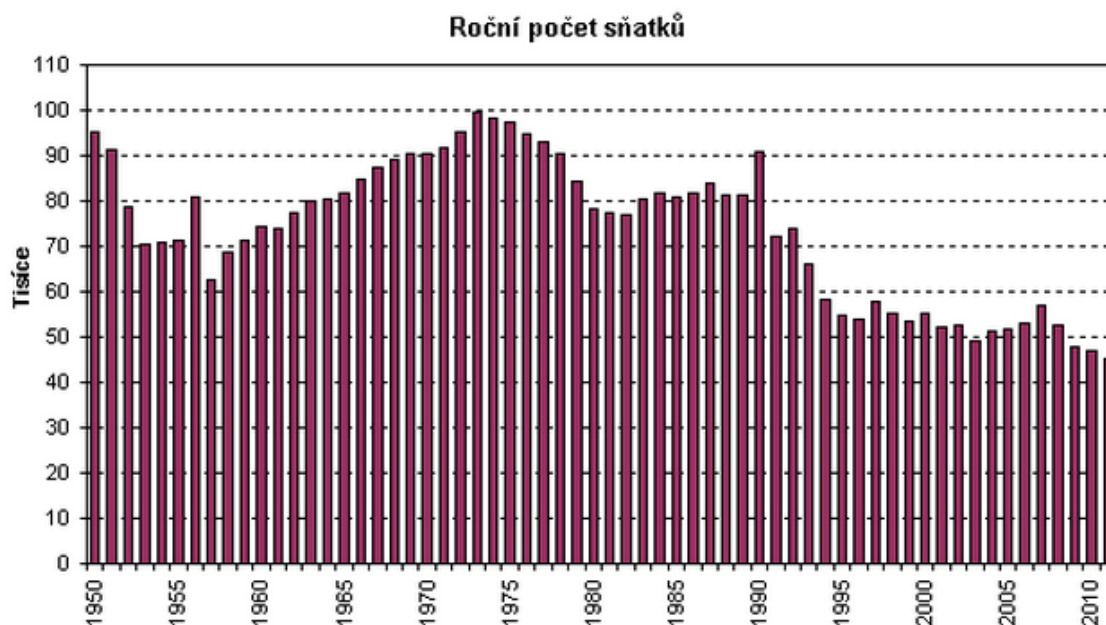
		instrumentální nadřazenost	expresivní nadřazenost
Moc	superiorní + (nadřizený)	otec (manžel)	matka (manželka)
	inferiorní – (podřizený)	syn (bratr)	dcera (sestra)

Zdroj: Parsons, Bales, 1955: 46

Příloha č. 2: Demografický vývoj rodiny od 50. let 20. století

Sňatečnost

Roční počet uzavřených sňatků postupně klesá. Nejméně sňatků od roku 1918 bylo uzavřeno v roce 2011. Od druhé světové války až do sametové revoluce bylo obvyklé vstupovat do manželství poměrně brzy. Průměrný věk žen při uzavření prvního sňatku se pohyboval okolo 21 let a u mužů okolo 24 let. (viz Český statistický úřad, 2012a) „Co nejrychlejší vstup do manželství dával totiž snoubencům naději na získání vlastního bytu a na úspěšné opuštění původní rodiny.“ (Matoušek, 1997: 41) Změna nastala až v 90. letech, kdy se otevřely hranice a s nimi nové možnosti. Lidé volili jiné strategie a snažili se nabízené možnosti využít, čímž docházelo k posunu svatby do pozdějšího věku. V průběhu devadesátých let došlo k poklesu úrovně sňatečnosti, a to hluboko pod úroveň průměru Evropské unie. Stejný vývoj v devadesátých letech byl demografy zaznamenán i v úrovni porodnosti. (viz Sirovátka, 2003: 40) V současné době je průměrný věk nevěsty 29,6 let a ženicha 32,4 let. (viz Český statistický úřad, 2012a)

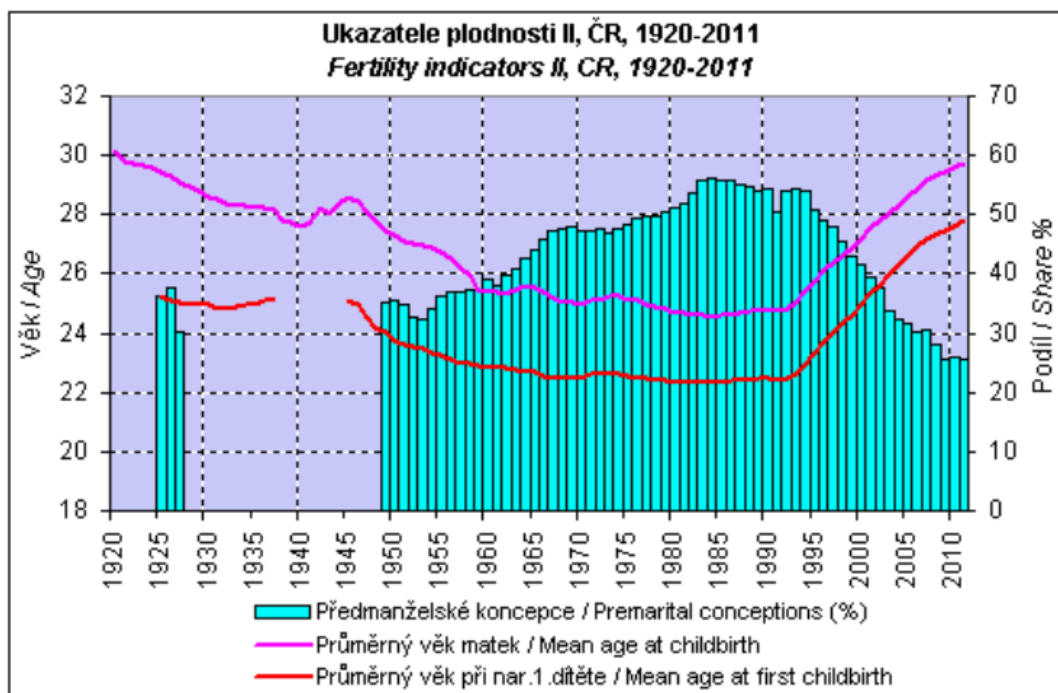

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (c): *Sňatečnost*. (22. 06. 2012) Dostupné z:

<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/snatecnost>

Plodnost

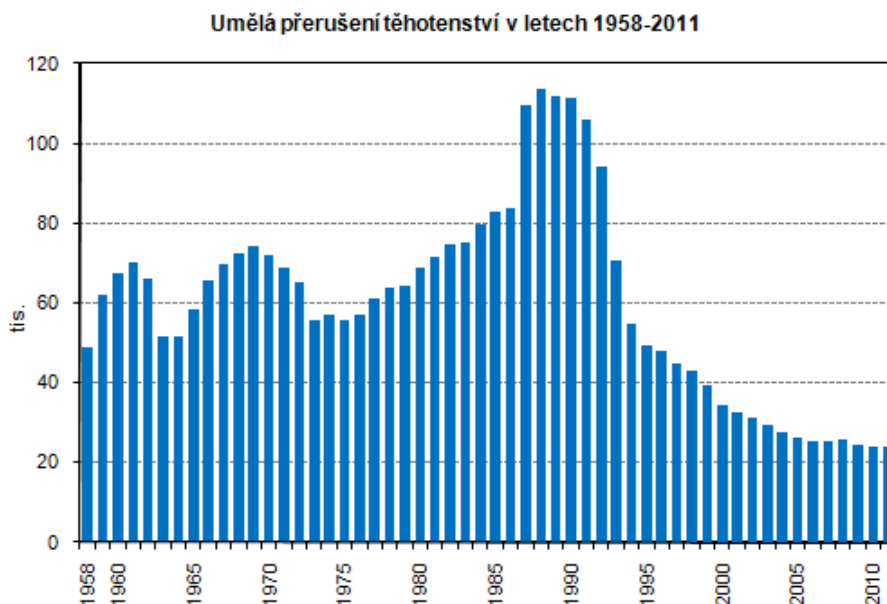
Plodnost vyjadřuje průměrný počet potomků na jednu ženu. Pro zachování populace je potřebné, aby průměr byl alespoň 2,1 potomka na jednu ženu. V 50. letech v období poválečného „baby boomu“ úhrnná plodnost dosahovala 2,8. Od té doby úhrnná plodnost postupně klesá a v roce 2011 byla 1,43 potomka na jednu ženu. Nejnižší úhrnná plodnost (pouhých 1,13) byla v roce 1999. „Protože rodičovství a manželství jsou hodnotami a životními etapami tradičně vzájemně spojovanými v postojích i chování, je za důležitý bezprostřední důvod poklesu porodnosti pokládáno snížení sňatečnosti.“ (Kuchařová, 2003: 200) Sirovátka (2003) si pokles plodnosti vysvětluje vyšším zapojením žen na trhu práce. Tento trend se nevyskytl pouze v České republice, ale ve všech zemích (post)moderní společnosti. Průměrný věk prvorodičky se od 50. let z necelých 23 let zvýšil na 28 let. „Podíl matek do 18 let ze všech matek klesl pod jedno procento, zároveň se zvýšil podíl matek starších 40 let včetně. Matky ve věku 40 a více let představovaly v roce 2010 téměř 2 % všech matek.“ (Český statistický úřad, 2013)

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: *Obyvatelstvo – roční časové řady*. (29. 01. 2013) Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

Potratovost

Vývoj potratovosti na území České republiky souvisí s vývojem populačního klimatu, se změnami v legislativě a rozšířením osvěty o antikoncepčních metodách. „Zákon č. 68/1957 Sb., o umělém přerušení těhotenství velmi usnadnil přístup k ukončení nechtěných těhotenství, a to za situace, kdy moderní antikoncepce v tehdejší Československu téměř neexistovala.“ (Český statistický úřad, 2006) Ze začátku byly umělé potraty regulovány interrupční komisí, která mnoho mladých žen od podání žádosti o umělé přerušení těhotenství odrazovala. „Přitom však činnost těchto komisí byla stále více formální a povolovaly realizaci naprosté většiny žádostí.“ (Český statistický úřad, 2006) Dnes je umělý potrat prováděn na žádost ženy, ale podmínkou je, že těhotenství nesmí trvat déle než 12 týdnů. Kdyby se u ženy vyskytly zdravotní problémy spojené s těhotenstvím, může být potrat proveden do konce 24. týdne. „Celkový počet potratů v Československu nebo v České republice nikdy nepřevýšil počet porodů.“ (Český statistický úřad, 2006) Od 90. let se snižuje počet potratů, a to v důsledku: rozšíření osvěty o moderních antikoncepčních metodách; rozšíření hormonální antikoncepce a její lepší distribuce mezi ženy; otevření nových možností po sametové revoluci a jejich využívání vedlo k odložení těhotenství do pozdějšího věku.

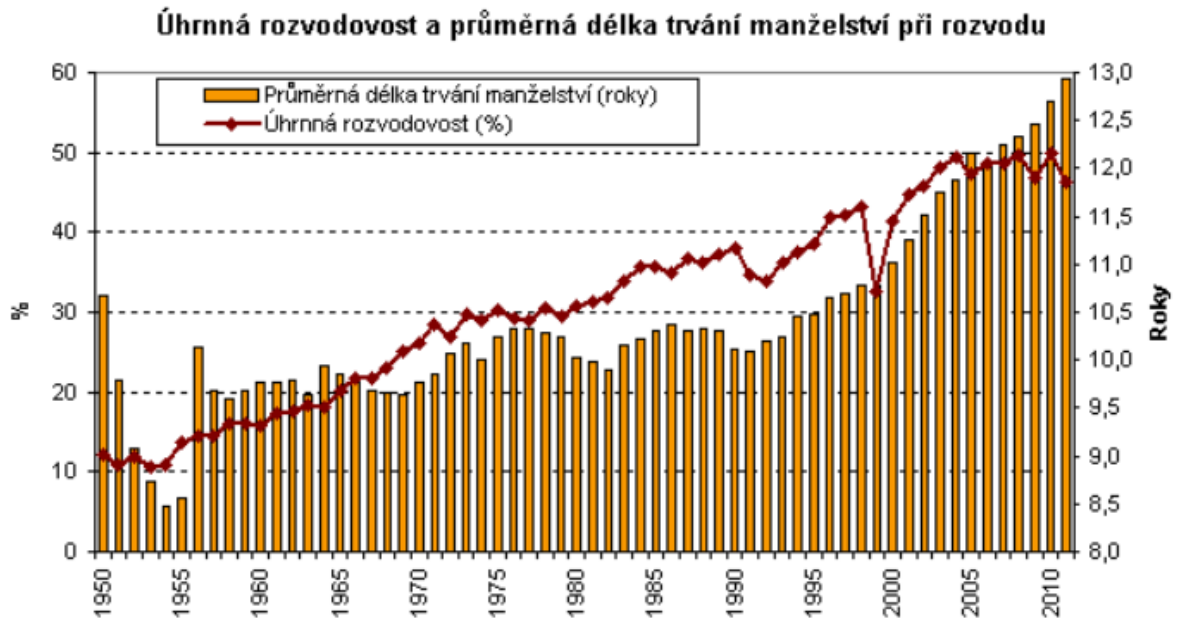
Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (d): *Umělá přerušení těhotenství v letech 1958 - 2011*. (01. 06. 2012) Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/umela_preruseni_tehotenstvi_v_letech_1958_2011

Rozvodovost

Nespolehlivějším ukazatelem je úhrnná rozvodovost, která udává podíl manželství končících rozvodem. V 50. letech se úhrnná rozvodovost pohybovala okolo 10 - 15 %. K postupnému nárůstu v rozvodovosti dochází od 60. let, kdy byla nastavena liberálnější rozvodová legislativa. V 60. letech úhrnná rozvodovost dosahuje 25 %, v 70. letech 30 % a v 80. letech 35 %. Od 90. let dochází k rapidnímu zvýšení ročního počtu rozvodů. „V roce 2011 dosáhla úhrnná rozvodovost 46,2 %, což představuje pokles z rekordní hodnoty 50 % v roce 2010, přičemž ale před 20 lety byla úhrnná rozvodovost na úrovni 34,8 %.“ (Český statistický úřad, 2012b) V 90. letech se také podstatně změnila struktura rozvodů podle délky trvání manželství. „V roce 1991 se po více než 20 letech od sňatku rozvádělo necelých 13 % ze všech manželství, která byla v tom roce rozvedena, v roce 2001 to bylo už více než 19 % a v roce 2011 představovala manželství trvajících více než 20 let už 30 % ze všech rozvodů.“ (Český statistický úřad, 2012a) Průměrná délka manželství se od počátku devadesátých let zvýšila o tři roky na 12,9 let.

Ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi patří Česká republika mezi země s vysokou rozvodovostí. Dnešní populační vývoj je poznamenán nejen sníženou sňatečností, ale také zvýšenou rozvodovostí.³⁸ „K rozvodům jsou nejvíce tolerantní lidé v mladším středním věku, zřejmě vzhledem k častější vlastní zkušenosti s krizí manželství nebo přímo s rozvodem. Nejstarší a nejmladší generace mají v tomto ohledu více ideálů či morálních zábran.“ (Kuchařová, 2003: 195) V roce 2011 bylo rozvedeno 28,1 tisíce manželství, což oproti roku 2010 bylo o 2,7 tisíce méně. Tento meziroční pokles byl nejvyšší od roku 1989. Výjimkou byl pouze rok 1999, kdy se roční počet rozvodů snížil o 8,7 tisíce ve srovnání s rokem 1998. „K tomuto poklesu tehdy došlo v důsledku novely zákona č. 94/1963 Sb., který byl upraven zákonem č. 91/1998 Sb., jímž se mimo jiné měnily podmínky pro rozvod.“ (Český statistický úřad, 2012a)

³⁸ V 19. století rozvod znamenal zproštění partnerů manželských povinností při dalším trvání manželského svazku, z čehož z pohledu katolické církve plynula nemožnost nového sňatku. Rozluka znamenala definitivní zrušení manželství. (viz Lenderová et al., 2009: 124 - 125)

Zdroj: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD (b): *Rozvodovost*. (16. 04. 2012) Dostupné z:
<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>

Příloha č. 3: Charakteristika respondentek

- pouze ženy – respondentky
- 3 věkové kategorie – 1) 20 – 30
2) 40 – 50
3) 60 – 70 let
- bydliště – Praha
- vzdělání – střední +
- rodinný stav – nerozhoduje
- 1 a více vlastních dětí

	VĚK	POČET DĚTÍ	VZDĚLÁNÍ	RODINNÝ STAV	BYDLIŠTĚ	POHLAVÍ	VĚKOVÁ KATEGORIE
Respondentka A	24	1	vysokoškolské	vdaná	Praha	žena	20 - 30
Respondentka B	25	2	středoškolské	svobodná	Praha	žena	20 - 30
Respondentka C	29	2	vysokoškolské	vdaná	Praha	žena	20 - 30
Respondentka D	23	1	středoškolské	svobodná	Praha	žena	20 - 30
Respondentka E	28	2	vysokoškolské	vdaná	Praha	žena	20 - 30
Respondentka F	47	3	vysokoškolské	rozvedená a po druhé vdaná	Praha	žena	40 - 50
Respondentka G	43	1	vysokoškolské	svobodná	Praha	žena	40 - 50
Respondentka H	45	2	vysokoškolské	vdaná	Praha	žena	40 - 50
Respondentka I	46	2	středoškolské	rozvedená a nyní s druhým partnerem (a otcem druhého dítěte) žije na „hromádce“	Praha	žena	40 - 50
Respondentka J	46	3	středoškolské	vdaná	Praha	žena	40 - 50
Respondentka K	60	2	středoškolské	rozvedená	Praha	žena	60 - 70
Respondentka L	61	2	středoškolské	rozvedená a nyní s druhým partnerem (a otcem druhého dítěte) vdaná	Praha	žena	60 - 70
Respondentka M	68	3	středoškolské	rozvedená	Praha	žena	60 - 70
Respondentka N	65	3	vysokoškolské	vdaná	Praha	žena	60 - 70
Respondentka O	69	2	středoškolské	rozvedená (s oběma otci dětí)	Praha	žena	60 - 70

Příloha č. 4: Informační dopis pro respondentky

Dobrý den,

studuji obor sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V rámci diplomové práce na téma *Vývoj postavení ženy v rodině* provádím výzkum, který si klade za cíl zmapovat vývoj postavení žen v České republice od druhé poloviny 20. století.

Za tímto účelem bych ráda realizovala rozhovory s ženami tří věkových kategorií; všechny by měly mít středoškolské s maturitou a vyšší dosažené vzdělání, bydlet v Praze a mít alespoň jedno dítě. Otázky jsou rozděleny do čtyř kategorií – společenské, ekonomické, politické a socio-demografické. Budu se zajímat, v jaké situaci jste se nacházela, když jste zakládala rodinu – zda jste například byla vdaná a do jaké míry finančně zajištěná – a jak tuto situaci sama zpětně hodnotíte. Z rozhovoru bych si pořídila audio nahrávku, která by byla anonymizována a přepsána do doslovného přepisu. Poskytnuté informace by byly využity pouze pro potřeby diplomové práce.

Jedná se o zjištění názoru a pohledu na postoj ženy v rodině samotnými ženami, nejedná se tedy o otázky směřované na odborníky. Tímto bych Vás chtěla požádat o spolupráci uskutečněním krátkého rozhovoru, řízeného především Vámi. Pokud by Vám některé otázky byly nepříjemné, nemusíte na ně odpovídat. Rozhovor by měl proběhnout spíše formou Vašeho vyprávění o životě a rodinných zkušenostech, které máte.

Předem Vám velice děkuji za Váš čas a ochotu!

Bc. Kateřina Hanousková

Příloha č. 5: Připravené okruhy otázek pro polo-strukturovaný rozhovor

1) Mohla bych Vás poprosit, zda byste si vzpomněla a popsala mi, jak jste vnímala sebe a Vaši situaci, která vedla k založení rodiny?

// společenské: Zhodnocení svého věku při narození prvního dítěte a případně dalších dětí. Jak sama sebe jako rodičku vnímala? (např. mladá, stará – v ideálním věku na početí prvního dítěte) → srovnání s vrstevníky, u kategorie 20-30 – plánuje další děti? Jak se k početí dalších dětí staví? Pociťovala respondentka tlak od okolí? Jak reagovalo okolí na sňatek a jejího partnera? A jak reagovali nejbližší lidé na její těhotenství? Informovala se respondentka o průběhu a způsobu porodu? Jak si vybrala místo porodu a co pro ni bylo v tomto ohledu důležité? Vybírala si i metodu porodu? (Měla respondentka tehdy tu možnost? Využila ji?) Byla vdaná před narozením dítěte? (např.: zda to bylo normální, musela se vdávat kvůli okolí nebo to vnímá jako (ne)důležité) Navštěvují/navštěvovalo její dítě jesle nebo mateřskou školku? Od jakého věku dítěte a z jakého důvodu s ním (ne)zůstala doma? Je respondentka rozvedená? Pokud ano, jak hodnotí tuto zkušenost? (citlivé téma, pouze pokud respondentka o tématu spontánně začne) Vychovává nebo vychovávala děti nevlastní? Jak hodnotí tuto zkušenost? Případně i téma potratů, ale pouze pokud respondentka zmíní toto téma.

ekonomické: Jak vnímá své finanční zajištění v tomto období? (např.: spoléhala na své úspory, na podporu ze strany: manžela, rodiny, státu) V jakém prostředí žila? (vlastní bydlení, společné generační bydlení nebo spolubydlení s kamarády) Měla její (a partnerova) finanční situace vliv na pořízení dětí? Měl na založení rodiny vliv i ekonomický stav státu? (např.: poválečné období či hospodářská krize) Brala v úvahu i budoucnost a s ní spojené výdaje s dítětem? Připravovala se po finanční stránce na dítě/měla nějaké úspory, které byly využity na výdeje spojené s dítětem? Přivydělávala si respondentka v průběhu rodičovské dovolené? (např.: zda musela kvůli finančním potížím, chtěla nastoupit do práce – ambiciózní typ ženy, na rodičovskou nastoupil muž) Pomohl/pomáhá jim někdo po finanční stránce?

politické: Jak respondentka hodnotí politické období v době zakládání rodiny? (např.: větší sociální (ne)jistota než...) Jak vnímá rodinou politiku státu v období zakládání rodiny? Počítali se státní podporou? (např.: porodné, mateřská dovolená, rodičovská dovolená, příspěvky na děti aj.) Pamatuje si respondentka, jaké příspěvky a v jaké hodnotě dostala? Jak výši příspěvku hodnotí? (např.: nominální hodnota byla nižší/vyšší, ale respondentka ji může hodnotit jako (ne)dostačující) Měly státní příspěvky a podpory vliv na jejich rozhodování - jaký? Jaké události si z té doby vůbec pamatují a vnímají jako důležité? Měla revoluce nějaký vliv na respondentku, na její rodinu a její postavení v rodině? (např.: ženy v kategorii 40-50 mohly porodit děti před i po revoluci – jak hodnotí tuto zkušenost? Vnímají nějaký rozdíl?)

2) Mohla byste mi říci, co mělo na Vás a Vaše rozhodnutí mít děti největší vliv?

// bylo to rozhodnutí pouze respondentky, vstupoval do toho i její partner nebo naopak to bylo pouze rozhodnutí partnera? Byla pro ně významná finanční stránka nebo spíše jednali pod tlakem okolí? Pokud vliv mělo více faktorů, umí respondentka jeden z nich vybrat a označit za hlavní?

3) Chtěla bych se Vás zeptat, co pro Vás znamená rodina jako hodnota? Jakou hodnotou pro Vás rodina byla před založením rodiny?

// zjištění hodnot respondentky (případně zjištění změny v hodnotách a jejich odůvodnění)

4) Uměla byste si vzpomenout a popsat typický den Vaší rodiny, když ještě děti byly malé a nechodily do žádných předškolních nebo školních zařízení? A jak probíhal den, kdy děti už chodily do předškolního zařízení (chodily do jeslí?). A jak to bylo, když pak děti navštěvovaly školu?

// zmapování rozdělení prací mezi členy rodiny – práce v domácnosti, péče o děti, pracovní zapojení (např.: pokud si respondentka nepamatuje typický den v nějakém období, tak to nevádí – jedná se o připomenutí běžné situace a popsání rozdělení každodenních činností)

5) Jak vnímáte svou pozici v rodině? Jak byste zhodnotila svou pozici v rodině od založení až po současnost a změny, kterými jste prošla – pokud nějaké vnímáte? Vnímáte/vnímala jste změnu svého postavení po založení rodiny ve společnosti?

// zmapování změn, které měly vliv na vývoj postavení v jednotlivých životních etapách žen – kategorie 20 – 30 může zhodnotit sice krátké období, ale může říci, zda je spokojena a jestli ji něco nevyhovuje, jak po ekonomické, společenské, politické stránce - a případně, co by chtěla do budoucna změnit

6) A jak byste zhodnotila své postavení ve srovnání s postavením Vaší matky a babičky/ dcery a matky/ vnučky a dcery?

// mezigenerační srovnání samotnými ženami - V čem / co bylo podle ní u generací „stejně“ a co „jiné“? V čem to mají současné maminky jednodušší/složitější? Přejímá respondentka rodinný model, který mohla pozorovat ve své rodině - u svých rodičů? Nebo naopak se snaží některým věcem vyvarovat? Je nějaká změna ve výchově dětí? Nebo své děti vychovávají podle vzoru jejich matky?

7) Vnímáte změnu v postavení žen od druhé poloviny 20. století?

// Pokud si respondentky neuvědomují změnu v postavení žen v rodině ve vlastní rodině, vnímají ji na obecné úrovni? Nebo se domnívají, že je to vše spíše na individuální rovině a změna v postavení žen nenastala? Pokud respondentky zmíní nějaký současný společenský trend (např.: jedináčci, vyšší věk prvorodiček aj.), jak si tento jev vysvětlují?